

SUMARI

ESTUDIS

- JAUME GOMILA
JOSEP SASTRE
L'Emigració Menorquina a Alger des del Port
de Ciutadella (1830-1850) 481
- JOAN ROSSELLÓ LLITERAS
L'Escola de Música de Maó (S. XVIII) notes per a la seva
història 553
- BRUCE LAURIE
R.H.S. ROBERTSON
Ma. ANGELES VICENTE
Un método sencillo para la identificación de la piedra
dolomítica. 564

CONFERÈNCIES

- JOSE GABRIEL LOPEZ-ANTUÑANO
La Narrativa de Mario Verdaguer 568
Medio Siglo de Vida Literaria en Barcelona 587

L'EMIGRACIÓ MENORQUINA A ALGER DES DEL PORT DE CIUTADELLA (1830-1850)

JAUME GOMILA
JOSEP SASTRE (*)

I. INTRODUCCIÓ

L'emigració menorquina a Alger ha cridat l'atenció de diversos escriptors des de finals del segle passat. Però encara ara hi manca un estudi específic sobre el tema que ens permeti conèixer l'autèntic abast del fenomen, ja que els autors que s'han ocupat d'ell ho han fet d'una manera poc exhaustiva, incloent-lo en obres de caràcter general.

És per aquest motiu que el tema ens ha interessat moltíssim, i més quan en Miquel A. Mir Al·lès ens facilità la consulta del seu arxiu familiar que disposa d'una rica informació documental i estadística referent a aquesta temàtica.

(*) Jaume Gomila i Josep Sastre són historiadors

La nostra investigació, de la qual ara n'ofereim els resultats, vol ésser una modesta aportació a l'estudi de l'emigració menorquina a Alger. Hem de dir que aquesta contribució és parcial, ja que només aportam les dades que proporciona la documentació del Viceconsolat de França que en aquells anys existia a Ciutadella.

El primer dels autors que proporciona continuades referències sobre el tema és Pere Riudavets. Segons ell, l'emigració de menorquins cap a Alger i també cap a les Amèriques, sobretot de gent del camp de Maó i d'Alaior, va provocar una disminució considerable de la població: només entre 1830 i 1836 sortiren de Menorca 6.586 persones, més 2.800 matriculats, és a dir, un total de 9.386 emigrants autoritzats amb passaport. (1)

Aquesta xifra, en la nostra opinió, ha estat mal interpretada per alguns historiadors que l'han citada, els quals han donat per suposat que tots els emigrants anaren a Alger; de fet, gran part d'ells sortiren amb passaport cap a l'interior, particularment a Barcelona, Màlaga i Cadis. (2)

Tanmateix, és veritat que en aquests anys i en anys posteriors un gran nombre d'emigrants es dirigiren a Alger de manera que el 1882, segons Riudavets, hi hauria allà entre 16.000 i 17.000 menorquins. (3)

L'Arxiduc Lluís Salvador, basant-se en un informe sobre l'emigració (4) que li facilità Francesc Truyol, vice-cònsol en funcions del Consolat General d'Espanya a Alger, també ens dona algunes infor-

(1) P. RIUDAVETS **Historia de la Isla de Menorca** Mahón, 1885-88 T.I p. 492.

(2) J. GOMILA «*L'emigració menorquina a Algèria (1830-1850)*», de pròxima publicació a aquesta mateixa revista

(3) P. RIUDAVETS obra cit. T.II p.1.833 nota a peu de plana.

(4) J. OLIVER FUSTER «*Un informe sobre la emigración de menoquinas a tierras de Argelia en el siglo XIX*» **Trabajos de Geografía**, 35 (Miscelánea 1978-79), Palma de Mallorca, 1980. p. 133-138.

macions de gran interès. (5) Ens diu que de 1835 a 1840 l'illa de Menorca es va anar despoblant, dirigint-se els emigrants a Alger on en aquests anys s'instal·laren aproximadament de 12.000 a 15.000 menorquins. Les causes d'aquesta emigració són atribuïdes a les perllongades secades, a la pèrdua de les collites, a l'estancament del comerç amb moitu de la prohibició, el setembre de 1820, d'introduir blat estranger a la Península, tràfic que molts vaixells menorquins realitzaven amb els ports de Llevant, a la pobresa i misèria que hi havia a Menorca en aquests anys, i, sobretot, a la contribució a les quintes dels joves menorquins, de la qual es veien exempts a la colònia francesa. A més, afegeix l'autor, altres factors que afavoriren l'emigració foren la proximitat geogràfica amb la costa africana i el gran nombre de vaixells francesos que feien escala al port de Maó.

Els menorquins, coneguts amb el nom genèric de «*maonesos*», van esser els primers colonitzadors. Ben valorats com a gent treballadora, de bons costums, sobris, aferrats a la seva llengua i a les seves tradicions, eren especialment sol·licitats com a pagesos, als quals se'ls concedia 15 o 20 hes. amb opció de compra.

Assenyala la llista de poblacions fundades i poblades per menorquins: Fort de l'Eau, Ain Taya, Hussein-Dey, Comba, Maison Carrée, Romba, Cap Matifou, Reghaia, Rivet, El Biar i Alger i els seus voltants, amb un total de 9.427 menorquins, sense comptar Fort de l'Eau, a més d'altres dispersos en diverses comunitats.

Per a aquest autor la baixada de l'emigració es deu a l'obligació de complir el servici militar als espanyols residents a Algèria amb moitu de l'aplicació de la Llei de 1875, a la concessió gratuïta de terres només a subdits francesos, a la pèrdua del dret de vot dels estrangers a la colònia i, també, a una causa de signe positiu

(5) Arxiduc Lluís SALVADOR **La Isla de Menorca** Mahón, 1982 (Ed. Caja de Ahorros de las Baleares) p. 64-66

per a Menorca: la introducció de la indústria del calçat a Ciutadella i a Maó. Així i tot, encara cap el 1888 hi havia a Algèria unes 20.000 persones originàries de Menorca, xifra que no està molt enfora de l'aportada per Riudavets.

L'emigració tingué tanta importància que Cristóbal Botella, en una memòria presentada a la «Real Academia de Ciencias Morales y Políticas», ens diu que amb motiu de la conquesta i colonització d'Alger, Maó entre 1829 i 1846 va veure reduïda la seva població de 17.750 habitants a 9.957; i Menorca, en el mateix període, passà de 40.000 a 23.000 habitants, la qual cosa representaria una reducció del 42 per cent de la seva població. (6)

A part d'aquestes informacions gairebé no disposam de noves aportacions sobre el tema. Ma. Lluïsa Dubón, amb les dades conegudes intentà avaluar mitjançant l'anàlisi demogràfica el moviment migratori i les seves fluctuacions en la primera meitat del segle XIX. Els resultats que en treu són que entre 1826 i 1857 es donaria un saldo migratori negatiu per a tota Menorca de 9.418 persones, xifra que segons la pròpia autora podria ésser una mica més elevada. (7)

En aquests darrers anys el tema de l'emigració espanyola a Algèria ha estat tractat amplament per J.Bta. Vilar, professor de la Universitat de Múrcia, en diversos articles i, sobretot, en una documentada obra que ha omplert un buit en l'estudi de l'emigració exterior espanyola del segle XIX. (8) En la nostra opinió, la seva aportació més important pel que fa a Menorca és acostar-nos la documen-

(6) C. BOTELLA **El problema de la emigración** Madrid, 1888 p. 158 Citat per J. Oliver, ob. cit. pàg. 134

(7) M.L. DUBON «*La emigración menorquina a Argelia en la primera mitad del siglo XIX. Detección y evaluación mediante análisis demográfico directo e impacto sobre la evolución posterior de la población*» **Homenaje a Manuel de Terán**. Madrid. 1986

(8) J. Bta. VILAR **La emigración española a Argelia (1830-1900)**. Madrid, 1975.

tació consultada als arxius espanyols de Madrid (Arxiu Històric Nacional i Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors) i als arxius francesos a París i a Aix-en-Provence. L'obra es centra fonamentalment en l'emigració que es produí a les províncies del sud-est peninsular, Alacant, Múrcia, Almeria, mentre que el tractament que es dona a l'emigració balear, i a la menorquina en particular, queda incomplet ja que no emprà documentació dels arxius illencs.

II Les Fonts.

Per a la nostra aportació a l'estudi de l'emigració menorquina hem consultat la següent documentació de l'Arxiu del Vice-consolat de França a Ciutadella:

Correspondència: selecció de cartes dels anys 1831 al 1858 escrites pels vice-cònsols a Ciutadella Joan Olivar (1825-1841), Gabriel Morera (a partir de 1841) i Andreu Faner (a finals dels anys cinquanta), i els cònsols francesos a Balears, residents a Palma. Es poden classificar en:

a) Cartes sortides: còpies de les enviades pels vice-cònsols als cònsols escrites en un castellà molt planer.

b) Cartes rebudes: oficis dels cònsols francesos a Balears, redactats en francès. A través d'ells trobam còpia de documentació oficial referent a Algèria.

Registre de Perceptions de 1834 jusque' u 1841, que cobrava el vice-cònsol pels visats o passaports d'entrada a Algèria. Són el registre dels ingressos percebuts en el vice-consolat pel despatx de documentació de la seva representació. Ens dona el nombre d'ordre, la data de l'acta, la seva naturalesa, el nom i la categoria dels sol·licitants, l'article de tarifa i els drets percebuts. Inclou també els

vaixells, dels quals ens diu el seu nom i el del seu patró. La majoria de les actes consten com a gratuïtes.

Registre de Recettes (12 de juliol de 1841 - 28 de juny de 1877). A partir de 1841 es fa ja un llibre amb un formulari imprès i ben detallat: nombre d'ordre, tipus d'acta o expedició, drets percebuts, article de tarifa... Ens informa de persones i vaixells.

Registre de Passe-Ports: hi ha tres llibres amb formulari imprès. D'aquests ens han interessat:

el llibre 1er (12 de juliol de 1841 - 2 de juliol de 1844) i

el llibre 2on (2 de juliol de 1844 - 29 d'agost de 1889).

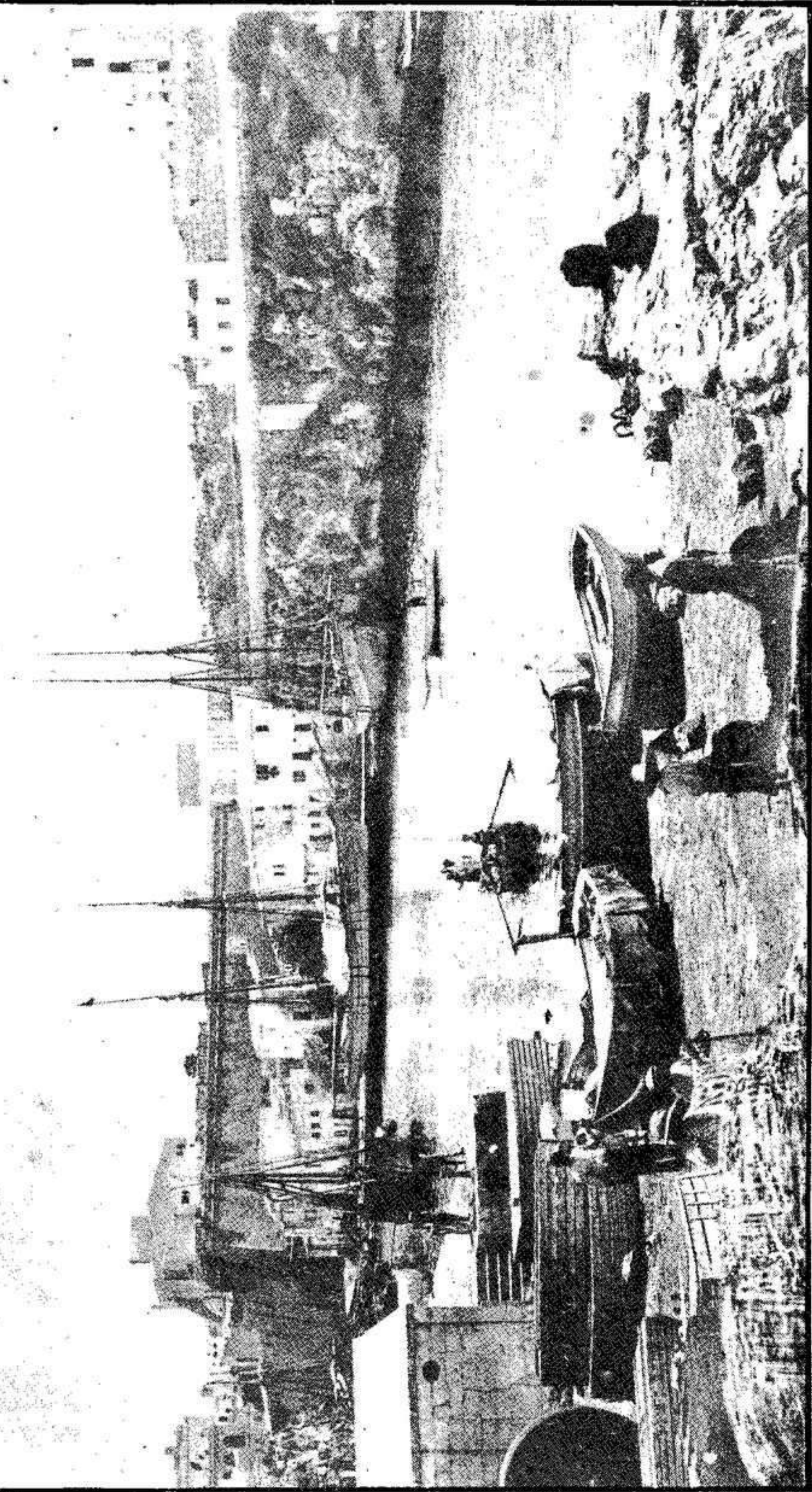
En ells hi trobam: el nombre d'ordre, la data d'expedició, la signatura, el nom i llinatges del sol·licitant, la seva darrera residència, el seu lloc de naixement, professió, estat civil, característiques físiques, autoritat que l'avalua, destinació i observacions. En aquest darrer apartat s'hi solen incloure els altres membres de la família que surten amb el titular. És la font més completa i que ens proporciona més informació.

Registre des Actes (20 de juliol de 1841 - 17 de març de 1890). Aquest llibre no té massa interès per al nostre propòsit, ja que només al començament fa referència a la certificació de les patents de sanitat concedides a alguns vaixells, dels quals ens proporciona el seu nom, el nom del capità, el nombre de tripulants, el nombre de passatgers i una detallada informació sobre la càrrega.

Hem consultat també com a qüestió complementària un llibre d'entrades i sortides de vaixells francesos del port de Ciutadella (juny de 1844 fins 1906). Dóna el nom dels vaixells i del seu tonatge, el nom del capità, la càrrega que porta en, el seu destí i la data d'entrada i de sortida. Particularment nombrós és el moviment que es produí l'any 1846, mentre que els altres anys fou de molt poca consideració.

Per completar la nostra informació sobre els vaixells hem consultat els llibres de la Recaptació del Dret de Llímpia que es troben

1.ª Serie: N.º II. — CIUDADELA DE MENORCA.
EL VARADERO.

Port de Ciutadella a finals del segle XIX

a l'Arxiu Històric de Ciutadella. Era un dret que es cobrava als vaixells que sortien del port de Ciutadella segons la càrrega que s'emportaven. Els ingressos percebuts es destinaven a la netetge del port, d'aquí el seu nom. Hem utilitzat:

el llibre 1er (1825-1832)

el llibre 2on (1833-1842) i

el llibre 3er (1843-1856)

Les dades que hi trobam són: data de sortida, tipus de vaixell, nom i tonatge, nom del capità, membres de la tripulació, lloc de procedència i destinació, passatgers i càrrega.

III. La situació menorquina i l'emigració a Alger.

Tots els historiadors coincideixen en remarcar que el segle XIX fou per a Menorca una època d'estagnació econòmica i demogràfica.

El 14 de juny de 1802 pel tractat d'Amiens Menorca retornà definitivament a la sobirania espanyola. Això tingué com a conseqüència la implantació de la duana i la fi del lliure comerç de què havia gaudit l'illa durant el domini britànic, la qual cosa limità la florent activitat comercial de la centúria anterior; s'establiren les matrícules de Mar que posà en condicions d'esser reclutats per la Marina de guerra molts mariners i gent de la mar. Aquestes i altres mesures adoptades per l'administració espanyola provocaren el descontent i la inseguretat econòmica entre la població. La sortida de l'illa de famílies angleses i estrangeres i l'emigració de mariners menorquins, particularment d'Es Castell, cap a Gibraltar, provocà una disminució de la població.

No obstant, la Guerra de la Independència vingué a alleugerir aquesta crítica situació. La pau i la tranquil·litat que es donaven a

Menorca, addicta al moviment independentista contra les tropes napoleòniques, estirà un gran nombre de fugitius dels horrors de la guerra. La instal·lació a l'illa d'aquests immigrants, en general persones de bona posició, principalment de Catalunya, provocà un cert creixement de Maó, donant feina als desocupats en el traçat de nous carrers i en la construcció de cases a l'eixample de les «*tanques del Carme*» i del «*Camí d'Es Castell*».

Però, de sobte, l'any 1820, el govern espanyol, pressionat pels interessos bladers castellans, prohibí la introducció de blat estranger a la Península. Amb aquesta disposició es donà un cop de mort al comerç que nombrosos vaixells menorquins feien amb els ports d'Odessa i Taganrog a la Mar Negra, a part del d'Alexandria i altres ports del Llevant, important blat als ports del Mediterrani occidental, principalment a la Península Ibèrica. Això enfonsà la marina mercant menorquina i deixà un gran nombre de gent de la mar sense feina. A més, altres sectors econòmics resultaren també afectats per aquesta crisi. Es produí un retorn al camp.

De totes maneres, l'agricultura menorquina del segle XIX, condicionada per unes estructures tradicionals, amb la terra en mans d'uns pocs propietaris i afectada per una sèrie de males collites que es patiren en aquells anys, no podia donar solució a la crisi.

Paral·lelament la població experimentà un considerable augment a causa del gran creixement natural que es produí en les primeres dècades del segle. Dels 31.548 habitants que tendria Menorca l'any 1805 passà a 38.883 el 1830, la xifra més alta mai assolida. Més de la meitat de la població estava situada a la part oriental de l'illa (només Maó tenia gairebé 18.000 habitants; la resta es distribuïa entre Es Castell i Sant Lluís), Ciutadella tenia 8.022 habitants, Alaior 5.141, i Es Mercadal i el seu terme 3.672. (9)

(9) Riudavets, P. **Historia de la isla de Menorca** Mahón 1885 t. I pàg. 481 i Arxiu Històric de Maó, full solt.

Aquest augment de la població provocà una forta pressió demogràfica que amb els únics recursos que oferia l'illa no es podia sostenir. La misèria i la fam obligà els menorquins a cercar una sortida en l'emigració. La conquesta d'Alger pels francesos el 1830 obrí una via cap a on es canalitzà l'excedent demogràfic illenc.

Efectivament, segons la correspondència estudiada, just conquistada Alger per les armes franceses, els menorquins ja es disposen a anar a l'aventura esperonats per la fam produïda per les males collites dels anys anteriors. El 2 de febrer de 1831 l'agent consolar de França a Ciutadella, Joan Olivar, informa al cònsol de França en aquell moment a Maó que un grup de persones amb les seves famílies volen passar a Alger, una vegada assabentades de l'embarc de gent de Mallorca i de Máo. Olivar presenta la seva situació com a molt crítica: *«se me vienen todos los días una porción de hombres y la mayor parte casados y con hijos a ofrecerse para ir allí diciéndome que aquí se mueren de hambre, pues no comen mas que un pedazo de pan de cevada y muchos días les falta este alimento»*. (10) El desig d'anar-se'n d'aquestes persones és per veure si amb el seu treball i el de la seva família poden guanyar per viure tots ells.

En una altra carta escrita pocs dies després, l'agent consolar torna a insistir en la miserable situació dels que volen emigrar: *«todos los individuos son gente onrada la que por falta de trabajo se hallan reducidos a la miseria»*. (11) I encara afegeix, *«ellos desearian salir pronto, pues me dicen que cada día que pasa es como un año»*. La gent pensa que a Alger trobaran treball o un tros de terra per conrear; estan disposats a treballar si els deixen llavor per sembrar retornant després el préstec. Volen establir-s'hi amb les

(10) Carta de l'agent consolar a Ciutadella al Cònsol a Maó, 2 de febrer de 1831.

Vice-consolat de França a Ciutadella. Correspondència.

(11) Ibidem. 7 febrer de 1831. V.F.C. Correspondència.

seves dones i infants, emportant-se les eines de feina, els llits i les robes.

Però, quina era l'actitud de les autoritats franceses? De fet, la política francesa d'afavorir l'emigració varià segons les idees polítiques del moment: colonització anàrquica, programada o solament de ciutadans francesos.

Així, en carta de 5 de febrer de 1831, (12) el Cònsol a Balears des de Maó en resposta a les peticions del seu Agent a Ciutadella li manifesta que el general en Cap d'Alger demana una llista de gent honrada, d'ambdós sexes, disposats a fer qualsevol treball, als quals se'ls donarà passatge gratuït en vaixells francesos. El govern francès vol saber exactament la gent que emigrarà: nom, llinatges, lloc de naixement, professió, moralitat i avalament. És un moment de política favorable, però controlada. El Cònsol recomana al seu Agent que d'aquesta informació no en faci un ús públic, ja que les lleis espanyoles no permeten l'emigració més que amb restriccions. Tota aquesta primera època afavorint l'emigració ve donada per la voluntat colonitzadora del general Clauzel en la seva primera etapa de govern (2 de setembre de 1830-31 de gener de 1831).

Però, una nova carta del mateix Cònsol, datada a Maó el 22 de març de 1831 (13) ens dona notícia del retorn de Clauzel a França i de l'ajornament dels projectes que aquest havia concebut. De tota manera, els menorquins que el municipi d'Alger havia contractat per anar-hi, troben dificultats per aconseguir el passaport de les autoritats espanyoles a causa del fet que no poden pagar els 40 reals de velló que costa. Davant aquesta situació, el Cònsol suggereix que prenguin passaport de pobre per anar a Palma i en esser a alta mar el capità del vaixell noliejat expressament, la bombardera francesa

(12) Carta del Cònsol a Balears a Maó al Vice-cònsol a Ciutadella, 5 febrer 1831. V.F.C. Corresp.

(13) Ibidem. 22 març 1831. V.F.C. Corresp.

«*Le Jeune Charles*», farà el que voldrà. És la primera manifestació de la considerable emigració il·legal que amb tota seguretat es produiria.

A l'any següent, el 9 de març de 1832, el vice-cònsol a Ciutadella Joan Olivar, torna a insistir en demanar al Cònsol General si s'ha d'afavorir l'emigració, «*de que tenga la bondad de decirme sí o no devo continuar con empeño a que se embarquen muchas familias del campo de aquí para Argel*». (14) En la mateixa carta fa saber al seu superior que ha escrit al Cònsol de Maó «*por si habria trabajo o se darian terrenos para establecimientos*». Aquest li contestà que el General d'Alger havia demanat 200 famílies del camp, que ell en tenia unes cinquanta, i si en podia completar el nombre; no obstant, absent d'Alger el General en Cap, no es podia enviar cap vaixell per transportar-los, i a més, la majoria no podia pagar el passaport. D'altra banda, la notícia d'un possible conflicte de França amb Rússia preocupa els qui estan preparats per emigrar. Tanmateix, la gent confia en el retorn d'un vaixell de provisions que ja feia prop d'un mes s'havia enduit unes 90 persones cap a Alger.

A aquesta carta respongué el Cònsol donant notícia de les instruccions rebudes del Ministeri d'Afers Estrangers. S'ordena una restricció de l'emigració a causa de la instal·lació a Algèria de gent sense ofici o sense recursos per treballar. Els qui s'hi vulguin establir només hi trobaran misèria. Demana que davant l'embaràs que això suposa per a l'administració francesa, les autoritats de les Illes Balears procurin, en tant que sigui possible, evitar l'expedició de passaports. (15)

A pesar d'aquesta prohibició, en aquest mateix any es feren al-

(14) Carta del Vice-cònsol a Ciutadella al Cònsol a Palma, 9 març 1832 V.F.C. Corresp.

(15) Carta del Cònsol a Palma al Vice-cònsol a Ciutadella, 25 maig 1832 V.F.C. Corresp.

gunes modificacions a l'ordre rebuda del Ministeri d'Afers Estrangers. (16) Podran aconseguir passaport els qui tinguin algun mitjà de vida: un petit capital, mercaderies, una professió, i, sobretot, les dones especialment si són joves i vulguin anar a Bona, on quasi tota la població civil indígena ha emigrat i gairebé no hi ha cap dona, de tal manera que la proporció és d'una dona per cada 63 homes.

L'any 1833 continua vigent la política colonitzadora francesa de l'any anterior. El 22 de juliol el vice-cònsol Olivar en carta dirigida al Cònsol General informa de les dificultats que els menorquins que volen emigrar a Alger tenen per aconseguir passaports de les autoritats espanyoles, a causa de les ordres rebudes de l'administració francesa. (17) La resposta del Cònsol fa referència a les esmentades excepcions.

L'any 1834 és ric en correspondència. Continua la insistència dels menorquins per anar a Alger. (18) Són viudes amb filles «*que desean pasar allí a fin de ver si con sus labores podran ganar dinero pues que aquí hay falta de trabajo y antes que concluyan el poco capital que tiene quisieran irse*». També hi ha gent del camp: «*la mayor parte de ellos son hortolanos, jente trabajadora y de buenas costumbres, y parte de ellos se llevan un pequeño capital; es gente que estan acostumbrados aquí a tomar terreno a medias, en que no veo que ningún propietario tenga que jecarse de que no le den la mitad del producto y venta del ganado*». (19)

(16) Ibidem. 6 desembre 1832. V.F.C. Corresp. Carta de la Regència d'Alger, Intendència Civil, 6 novembre 1832 (Còpia).

(17) Carta del Cònsol a Palma al Vice-cònsol a Ciutadella, 12 agost 1833 V.F.C. Corresp.

(18) Carta del Vice-cònsol a Ciutadella al Cònsol a Palma, 5 febrer 1834. V.F.C. Corresp.

(19) Ibidem. Ibidem.

El 2 de març escriu novament Olivar al Cònsol: «*Es mucha la jente que pide hir allí (Alger); si se diesen establecimientos se podria esjoquer 3 o 400 familias para formar una poblaci3n*». (20)

El Cònsol, en la seva resposta a la primera carta, repeteix les diposicions anteriors. Es donarà visa de passaport als que no siguin vagues ni indigents i tenguin un mitjà de vida; i a les dones, sobretot si són joves i que vulguin ocupar-se com a cuineres, rentadores o obreres, es podrà visar sense cap dificultat els seus passaports per a Alger i Orà, i particularment per a Bona i Bugia. (21)

Amb tot, els emigrants tenen inconvenients per obtenir passaports de les autoritats espanyoles. El governador de Maó no vol despatxar-los, encara que ho voldria fer, perquè veu l'excedent de mà d'obra existent a l'illa. A pesar d'això, informa Olivar, la gent aconsegueix passaport per anar a qualsevol punt i després es dirigeix a Alger. (22) Ens trobam de nou davant una emigració il·legal. Així succeí amb alguns passatgers que, embarcats en un vaixell de matrícula de Ciutadella i amb passaports per a alguns punts de la Península, es dirigiren a Alger, la qual cosa notificà el Cònsol espanyol en aquesta plaça al Governador de Maó. (23)

A partir de 1835 fins el 1840 la documentació de l'Arxiu Viceconsolar presenta un buit en la correspondència. Tot i això, sabem tant pel nombre de passaports visats com pels vaixells i passatgers que sortiren del port de Ciutadella, que són anys en els quals l'emigració comença a gafar força.(24) Sens dubte, el nomenament per segona vegada -el juliol de 1835- del mariscal Clauzel, colonitzador entusiasta, com a governador de la colònia argeliana, afavorí aquest impuls migratori.

(20) Ibidem. 2 març 1834. V.F.C. Corresp.

(21) Carta del Cònsol al Vice-cònsol, 27 febrer 1834. V.F.C. Corresp.

(22) Carta del Vice-cònsol al Cònsol, 1 abril 1834. V.F.C. Corresp.

(23) Ibidem. 1 juny 1834. V.F.C. Corresp.

(24) Veure capítols 4 i 5.

Les cartes que trobam de finals de 1840 són particularment reveladores sobre l'interès dels menorquins per la colònia francesa nord-africana. En la primera, de data 28 de setembre, (25) el vice-cònsol francès a Maó, P. Valls, comunica al de Ciutadella, J. Olivar, els preus dels passatges en els vapors francesos que fan el trajecte setmanal Tolon-Maó-Alger i viceversa, per si algunes persones de Ciutadella volen embarcar-se en ells per fer la travessia d'Alger. Encara més, per una carta de 8 d'octubre del mateix any, en la qual el Ministre de la Guerra francès, a través del Cònsol a les Balears, respon a una altra d'Olivar, tenim notícia d'una proposta de projecte de colonització d'Algèria (no sabem quin) feta per aquest a les autoritats franceses (26)

En realitat no fou fins els anys quaranta que el govern francès adoptà una política colonitzadora decidida. Per tal motiu, a finals de 1840 destacà a Alger el general Bugeaud, que durà a terme diversos assaigs colonitzadors, dels quals els que tingueren més èxit foren els que es realitzaren a les planures de Mitidja i el Chelif. Això provocà una demanda de mà d'obra necessària per efectuar diverses feines d'esplanament, dessecació i construcció de carreteres i edificis. Els menorquins que tan vinculats havien estat amb la colònia argeliana des dels primers moments de la seva existència també foren cridats.

El 28 de setembre de 1841 el vice-cònsol a Ciutadella, ara Gabriel Morera, rep un avís tramès pel Ministre de la Guerra francès a través del Cònsol General a les Illes Balears pel qual es crida el major nombre possible de terraplaners per esser empleats en els treballs d'esplanament que es realitzen en aquests moments a la plana de Mitidja. (27) D'aquest avís se n'ha de fer la major publicitat

(25) Carta del Vice-Cònsol francès a Maó al Vice-cònsol francès a Ciutadella, 28 setembre 1840 V.F.C. Corresp.

(26) Carta del Cònsol al Vice-Cònsol, 8 octubre 1840 V.F.C. Corresp.

(27) Ibidem. 28 setembre 1841. V.F.C. Corresp.

possible dient que es visarà gratuïtament els passaports dels treballadors que hi vulguin anar. Les condicions que s'oferien eren: la certesa d'esser empleats immediatament en els treballs indicats a jornal, però preferentment a escarada, amb uns salaris molt avantatjats per als bons obrers; cada obrer rebrà una ració de pa, carn, sucre, cafè, sal i llegums secs, i doble ració de vi durant tot el temps que treballi per a l'administració francesa; en cas d'accident durant el treball aquests seran atesos en els hospitals militars a costa de l'Estat; finalment, no seran admesos més que els que portin certificació de les autoritats locals constatant que exerceixen realment l'ofici pel que se'ls sol·licita i que tenen bona reputació. (28)

El 25 d'octubre següent s'envien noves ordres des del Ministeri de la Guerra sobre facilitar l'emigració a Alger dels obrers: manobres, trencadors de pedra, fusters, carreters, ferrers, terraplaners i jornalers autoritzant els vice-cònsols a noliejar per compte del Departament de la Guerra vaixells mercants per transportar-los a Alger. Les despeses ocasionades seran pagades als capitans pel Director de l'Interior, presentant l'estat d'embarcament certificat pel vice-cònsol, en el qual s'indicarà el nom, l'edat i la professió de cada passatger. (29)

En la carta s'insisteix que en aquests moments es tracta d'afavorir l'emigració de persones que exerceixen uns oficis ben concrets, per tal de posar en condicions de ser conreada la plana de Mitidja, amb la seguretat necessària perquè més tard s'hi puguin establir els colons.

També es dóna una detallada relació de com es retribueix el treball que, com hem dit, preferenment serà a escarada. Els sous que s'estableixen són els següents: per excavar canals de desseca-

(28) Veure avís adjunt carta anterior. Apèndix documental núm. 18.

(29) Carta del Cònsol al Vice-cònsol, 25 octubre 1841. V.F.C. Corresp.

ment, de 0 francs 75 cèntims a 1 franc 50 cèntims el metre cúbic; per desmuntar roques de primera qualitat, 1 franc 25 cèntims el metre cúbic, i si són de segona qualitat 1 franc 15 cèntims; i per demuntar terra forta 75 cèntims el metre cúbic i 50 cèntims si és terra ordinària.

Els terraplaners i obrers empleats a jornal rebran de 2 francs a 2 francs 5 cèntims per dia, segons la seva aptitud. Els fusters cobrarán de 3 a 4 francs per dia. Els ferrers, manobres i trencadors de pedra, així com els carreters, són pagats a raó de 4 a 5 francs. Aquests són els preus vigents que es vénen pagant fins el mes de juliol passat i potser s'augmentin a causa del desenvolupament que han prè els treballs públics.

D'aquests jornals es deduiran les racions de queviures mencionades a l'avís anterior, particularment en aquells llocs on els obrers no es poden procurar els mitjans de subsistència. Amb tot, aquests són lliures de proveir-se com vulguin dels aliments necessaris o de reduir la ració indicada segons el desig de cada un.

Sembla que devien arribar rumors que el preu dels queviure absorbia la major part dels salaris, perquè amb data 18 de novembre d'aquell mateix any el Vice-cònsol a Ciutadella rep una carta del Cònsol en resposta a aquests rumors en la qual es dóna a conèixer la composició i el preu de la ració que ofereixen els magatzems del Govern als qui s'hi vulguin aprovisionar. La seva composició és: 22 unçes i mitja de pa, 7 unçes i mitja de carn, 2 unçes d'arròs, mitja unça de sal i mig «cortó» de vi. El preu de la ració és de 57 a 60 cèntims, és a dir, de 19 a 21 doblers mallorquins. (30)

Però, totes aquestes facilitats donades pel govern francès no duraren massa. Així, en escrit de 6 de desembre d'aquell any el Cònsol a Balears comunica al Vice-cònsol a Ciutadella que suspengui l'enviament de treballadors a Algèria a causa de les considera-

(30) Ibidem. 18 novembre 1841. V.F.C. Corresp.

bles despeses que ocasiona el pagament de la seva travessia a costa del govern francès. Ara arriben segons el general Bugeaud, bastants obrers francesos i per tant es pot renunciar a cridar-ne d'estrangers. D'ara endavant només s'admetran els qui peguin el viatge pel seu compte. (31) No sabem quans menorquins s'aprofitarien d'aquestes facilitats abans de la citada disposició, però en la seva contestació al Cònsol el Vice-cònsol a Ciutadella li fa saber que els 22 que havien respost a la crida no s'havien sotmès del tot a les condicions, ja que volien que les seves famílies anessin també amb ells gratuïtament. (32).

Sens dubte, el govern francès volia afavorir la colonització fomentant els cultius que podien ser introduïts a Algèria amb èxit i dirigint cap a ells les temptatives dels colons, als quals se'ls indicaria els millors mètodes a seguir per obtenir bons resultats. És per aquest motiu que el Ministre d'Afers Estrangers publicà una circular demanant als agents diplomàtics i consolars francesos a Espanya, Portugal, Itàlia, illes gregues, Turquia i Africa informació detallada sobre els cultius del paísos on ells resideixen.

Així, el 6 de novembre de 1842, el Cònsol de França a les Illes Balears es dirigeix a Gabriel Morera, enviant-li còpia del despatx del Ministeri d'Afers Estrangers sobre aquest assumpte, demanant un Informe Especial dels cultius de les Balears que poden ser introduïts amb utilitat a Algèria. Requereix la seva col.laboració mitjançant l'enviament de mostres de plantes i grans dels cultius més habituals a l'illa. (33).

Tanmateix, pel que es desprèn dels darrers documents de la correspondència que han estat objecte del nostre estudi, la política adoptada per les autoritats franceses respecte de l'emigració fou, a partir dels anys cinquanta, cada vegada més restrictiva.

(31) Ibidem. 6 desembre 1841. V.F.C. Corresp.

(32) Carta del Vice-cònsol al Cònsol, 12 desembre 1841. V.F.C. Corresp.

(33) Carta del Cònsol al Vice-cònsol, 6 novembre 1842. V.F.C. Corresp.

En carta de 18 de juny de 1851 el Cònsol de França a les Balears fa saber al Vice-Cònsol a Ciutadella el contingut d'un despatx del 31 de maig passat del Ministre d'Afers Estrangers pel qual s'ordena no visar passaports per a les possessions franceses del nord d'Àfrica més que a individus de moralitat segura i a agricultors. Aquesta mesura a la qual s'haurà d'atendre a partir d'ara és provocada, es diu a la carta, com a conseqüència de malifetes comeses per espanyols a la província d'Orà. (34).

Una altra disposició de Ministeri d'Afers Estrangers al·ludeix a unes instruccions rebudes d'Alger per les quals no es visarà als espanyols que vulguin anar a aquesta plaça més que els passaports que estiguin perfectament en regla. No obstant, es continuen produint irregularitats: no duen les senyes personals, o només mencionen l'edat del qui figura com a portador del passaport, o un mateix passaport serveix a tota una família, incloent de vegades persones que no formen part d'ella.

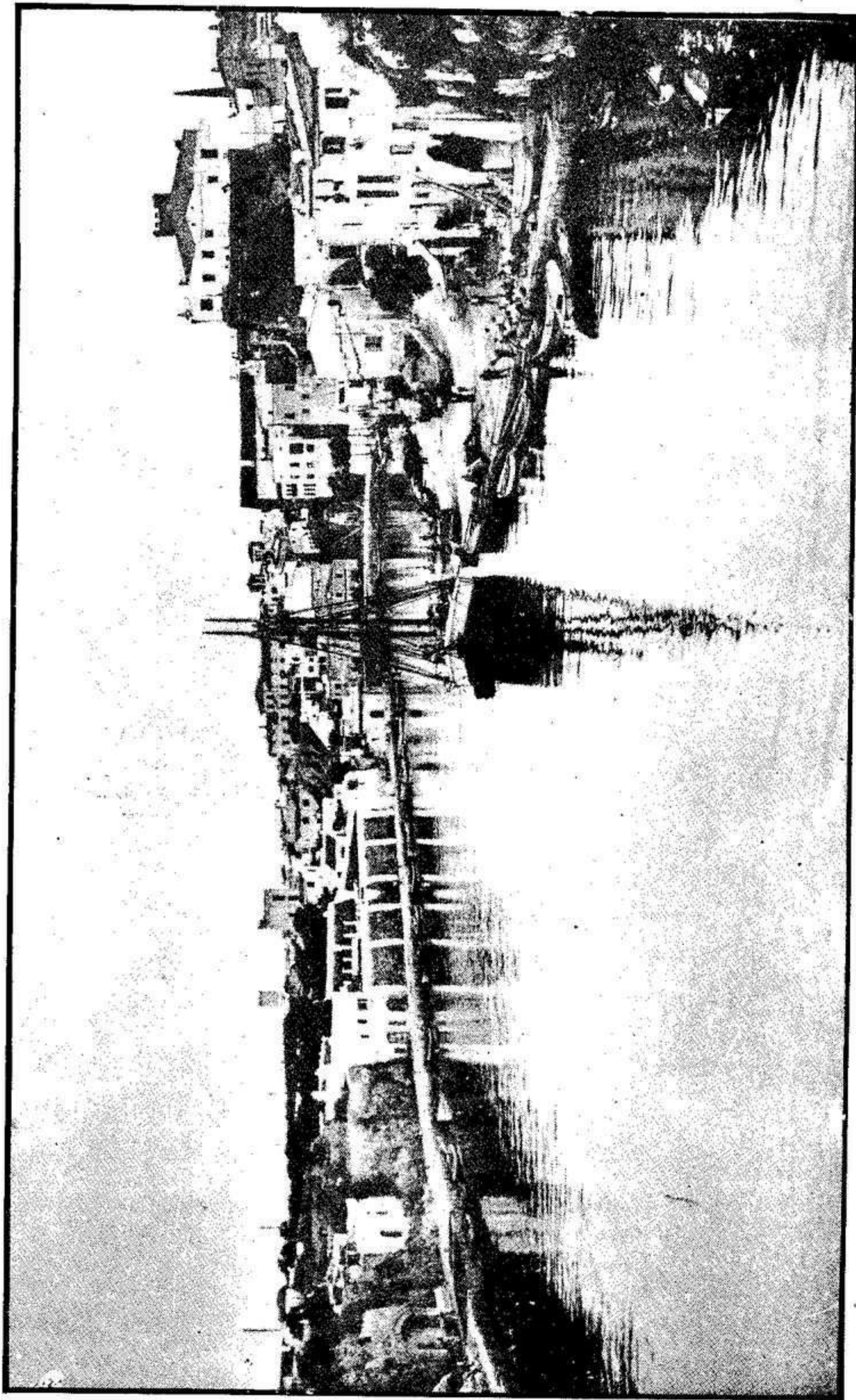
En vista d'això, el cònsol de França a les Balears, Cabarrus, en una carta de 19 d'abril de 1853, fa saber al Vice-cònsol a Ciutadella les noves recomanacions rebudes del Ministre d'Afers Estrangers: des d'ara no es visaran els passaports col·lectius o els que presentin alguna irregularitat, sobretot els que no duguin les referències o senyes personals, només es lliuraran passaports col·lectius als pares de família, a la seva dona i als infants menors. (35).

Finalment, el 3 de febrer de 1858, el vice-cònsol a Ciutadella, Andreu Faner, rep una circular del cònsol Cabarrus per la qual li prohibeix a partir d'ara lliurar cap passaport ni visar-lo; en el futur, els qui vulguin anar a França o a les seves possessions s'hauran de presentar al Cònsol. (36) Amb aquesta ordre queda notablement

(34) Ibidem. 18 juny 1851 V.F.C. Corresp.

(35) Ibidem. 19 abril 1853. V.F.C. Corresp.

(36) Ibidem. 3 febrer 1858. V.F.C. Corresp.

Port de Ciutadella a principi del segle XX

restringida la possibilitat d'emigrar a Alger per part dels menorquins, els quals si volen obtenir permís per entrar a la colònia francesa s'hauran de dirigir a Palma, on resideix el Cònsol.

IV. Anàlisi dels emigrants.

La informació que proporcionen les fonts sobre els emigrants és ben poca pel que fa als primers anys. Els plecs només ens donen pràcticament els seu nom i llinatges fins l'any 1836, en què les dades són més completes, informant-nos també del seu estat civil i dels seus oficis i professions. De fet, és a partir de l'any 1841 quan disposam d'una informació quasi exhaustiva respecte dels emigrants en indicar els llibres -que ara se'ns presenten amb un formulari imprès ben definit- encara l'edat i la població d'origen dels inscrits.

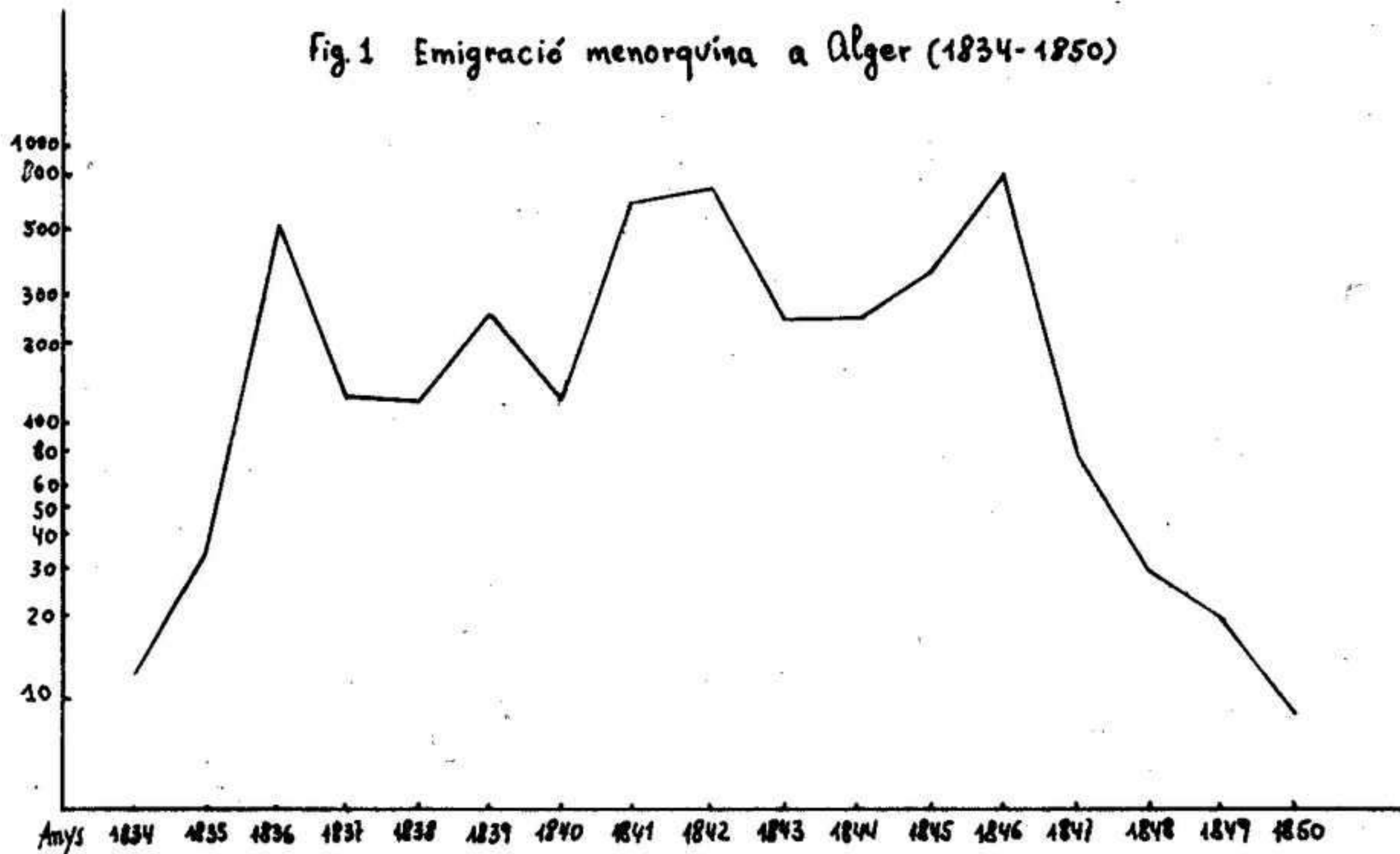
El nombre total d'emigrants que hem pogut comptabilitzar en el període 1834-1850 és el següent:

Taula 1. Emigració total per anys (1834-1850)

Any	Nombre d'emigrants
1834	12
1835	34
1836	512
1837	128
1838	120
1839	253
1840	123
1841	630
1842	704
1843	239
1844	244
1845	377
1846	809
1847	80
1848	30
1849	20
1850	9
Total	4.324

Font: Registre de «Perceptions» (1834-1841) i Registre de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). Vice-consolat de França a Ciutadella. Elaboració personal.

Com es pot veure, l'emigració, que començà molt moderadament en els primers anys, de cop, l'any 1836, fa una alçada que es va mantenint amb oscil·lacions fins l'any 1846, en què s'inicià un descens, per arribar a una xifra gairebé insignificant cinc anys més tard. Tenim així que, en onze anys (1836-1846) es registrà una sor-

Font. Taula 1

tida de Menorca de 4.139 persones. S'ha d'advertir que aquesta xifra inclou només l'emigració legal registrada en els visats de passaports del Vice-consolat francès a Ciutadella. Els anys que es destaquen per una major quantitat de sortides són: el 1836, amb 512 persones; el 1841, amb 630; el 1842, amb 704; i l'any 1846, el més nombrós, amb 809 sortides que suposen gairebé la cinquena part de les registrades durant aquests onze anys, representant els quatre anys indicants el 64 per cent de les sortides experimentades durant tot el període considerat.

És important assenyalar que gairebé la totalitat d'aquests emigrants es dirigiren a Alger, exceptuant alguns pocs que sortiren cap a Bona i Bugia.

Quant a la població d'origen dels emigrants, pel que fa als anys en què disposam d'aquesta dada (1841-1850), la distribució es així:

Taula 2. Emigració per poblacions (1841-1850)

Població	Anys										Total
	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	
Ciutadella	439	484	182	146	219	492	73	30	18	8	2.091
Es Migjorn	141	62	24	13	47	110	-	-	1	-	398
Ferrerries	40	40	27	12	2	70	1	-	-	-	192
Maó	4	2	4	25	32	68	4	-	1	1	141
Es Mercadal	2	102	2	13	12	1	2	-	-	-	134
Alaior	1	13	-	31	47	34	-	-	-	-	126
Sant Lluís	3	-	-	2	10	28	-	-	-	-	43
Es Castell	-	1	-	2	8	6	-	-	-	-	17
Total	630	704	239	244	377	809	80	30	20	9	3.142

Font: Registre de «Perceptions» (1834-1841) i Registre de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboración personal.

Hi trobam gent de totes les poblacions de l'illa, però, com és natural, la major part són de Ciutadella (66,62%), amb molta diferència respecte dels altres pobles, entre els quals destaquen Es Migjorn (12,63%) i Ferrerries (6'09%). El conjunt de sortides d'aquestes tres poblacions fou de 2.681 persones, que representa el 85,34 per cent del total. Anys especialment significatius per a alguns pobles en particular són: quant a Ciutadella, el 1841, amb 439 emigrants; el 1842, amb 484; i el 1846, amb 492; representant aquests tres anys el 67,67 per cent de les sortides totals d'aquesta població. L'any 1841 sortiren d'Es Migjorn 141 persones i el 1846 ho feren

110, xifres que representen conjuntament el 63.06 per cent de les sortides registrades en el poble en aquests anys. L'emigració d'Es Mercadal gairebé es dona en un sol any, el 1842, en què surten d'aquesta població 102 persones. Ferreries presenta una emigració més homogènia al llarg del període, si bé podem remarcar l'any 1846, amb una sortida de 70 persones, el 36,4 per cent del total.

El nombre d'emigrants de les poblacions de la part oriental de l'illa, Maó, Alaior, Sant Lluís i Es Castell, que registren els llibres de passaports visats al Vice-consolat de Ciutadella, és poc significatiu. La causa d'això és que aquests sortiren pel port de Maó, amb passaport visat pel Vice-cònsol de França a aquesta ciutat, la documentació del qual desgraciadament no hem pogut localitzar.

L'emigració afectà a persones d'ambdós sexes, encara que es registrà una sortida més considerable d'homes que de dones:

Taula 3. Emigrants segons el sexe (1834-1850)

Homes	%	Dones	%	Total
2.404	55'6	1.920	44'4	4.324

Font: Registre de «Perceptions» (1834-1841) i Registre de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboració personal.

Tot i això, les especials circumstàncies de la colònia francesa, mancada particularment de persones del sexe femení, fou segurament un estímul que provocà l'emigració d'un nombre tan gran de menorquines.

Si ens fixam en les edats que, com hem dit, podem constatar a partir de 1841, es pot fer la següent distribució en grups de cinc anys:

Taula 4. Emigrants segons l'edat (1841-1850)

Grups Edat	Homes	Dones	Total
0-4	192	155	347
5-9	143	162	305
10-14	179	159	338
15-19	251	138	389
20-24	103	124	227
25-29	170	96	266
30-34	143	81	224
35-39	100	63	263
40-44	101	99	200
45-49	86	68	154
50-54	61	76	137
55-59	48	35	83
60 i més	65	58	123
No diu	46	140	186
Total	1.688	1.454	3.142

Font: Registre de «Perceptions» (1834-1841) i Registre de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboració personal.

Totes les edats hi estan ben representades en els diferents grups. Però el que ens crida més l'atenció és el nombre de sortides que es produïren en el grup d'homes entre 15 i 19 anys, la qual cosa ens fa pensar en la qüestió de les quintes que diferents historiadors addueixen com a causa de l'emigració. A part dels grups de menor edat d'ambdós sexes, que tant pels homes com per les dones representen xifres importants, també destaquen entre els homes els grups de 25-29 anys i 30-34 anys. Quant a les dones, són els grups de 15-19 i 20-24 anys els que mostren un nombre de sortides més considerable.

Si els agrupam segons la tradicional estructura en edats, és a dir, en joves, adults i vells, tenim:

Taula 5. Emigrants per grans grups d'edat (1841-1850)

Grups edat	Homes	%	Dones	%	Total	%
0-14	514	30'5	476	32'7	990	31'5
15-59	1.063	62'9	780	53'6	1.843	58'7
60 i més	65	3'9	58	4'0	123	3'9
No diu	46	2'7	140	9'7	186	5'9
Total	1.688	100'0	1.454	100'0	3.142	100'0

Font: Reg. de «Perceptions» (1834-1841) i Reg. de Passaports Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboració personal.

El percentatge més elevat el registra el grup de 15-59 anys, que correspon a persones que estan en l'edat activa laboral, particularment els homes, pròpia d'aquest tipus d'emigració. La sortida també nombrosa d'individus del grup de 0-14 anys tindrà conseqüències demogràfiques per a la població menorquina, ja que representa la pèrdua d'un potencial important de gent jove. És de ben poca consideració el nombre d'individus del darrer grup, persones grans per a les quals l'emigració no representaria cap estímul o els proporcionaria poques possibilitats de treball.

Respecte al seu estat civil, del qual les fonts en donen informació des de l'any 1836, obtenim els següents resultats:

Taula 6. Emigrants segons l'estat civil (1836-1850)

	Homes	%	Dones	%	Total	%
Fadrins	1.529	64'6	1.045	54'7	2.574	60'1
Casats	711	30'0	560	29'3	1.271	29'7
Viudus	57	2'4	219	11'4	276	6'5
No diu	70	3'0	87	4'6	157	3'7
Total	2.367	100'0	1.911	100'0	4.278	100'0

Font: Reg. de «perceptions» (1834-1841) i Reg. de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboració personal.

El nombre de fadrins que emigraren fou el doble que casats. Però si ignoram dins el grup de fadrins els joves de 0-14 anys, que com hem vist són nombrosos, la xifra de persones casades no és gens despreciable. Sovint partien homes casats tot sols que devien cridar després les seves famílies, ja que a part d'aquests trobam en els registres de passaports moltes dones casades amb fills i alguna sola. També emigraren un nombre important de parelles amb tota o part de la seva família.

Hem comptabilitzat un total de 703 famílies que sortiren cap a Alger en el període 1836-1848:

Taula 7. Famílies emigrades (1836-1848)

nombre
membres

Anys

	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	Total
2	11	8	4	10	9	30	24	16	19	44	40	8	2	225
3	13	1	3	7	6	29	25	8	9	14	35	4	1	155
4	17	4	1	2	4	16	24	3	6	8	24	-	-	109
5	10	3	3	2	-	21	16	5	-	3	18	4	-	85
6	2	2	1	4	-	10	13	4	-	3	13	-	-	52
7	12	2	-	-	-	10	7	3	2	2	8	-	-	46
8	4	-	1	-	-	3	6	1	-	-	6	-	-	21
9	1	-	1	-	-	2	1	-	-	1	-	-	-	6
10	-	-	1	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	4
Total	70	20	15	25	19	122	117	41	36	75	144	16	3	703

Font: Reg. de «Perceptions» (1834-1841) i Reg. de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboració personal.

Podem destacar els anys 1841, en què sortiren 122 famílies; el 1842, amb 117; i sobretot l'any 1846, amb 144 famílies emigrades. Predominen les famílies de 3 i 4 membres, però també són freqüents d'altres més nombroses. Entre aquestes famílies n'hi trobam amb 4, 5 i 6 fills, i fins i tot algunes amb 7 i 8 fills.

Dels oficis o professions dels emigrants, les fonts faciliten informació a partir de 1836. De tota manera, només figura l'ocupació del titular de la visa de passaport que sol esser el cap de família; quant a les dones, en general no consta aquesta dada.

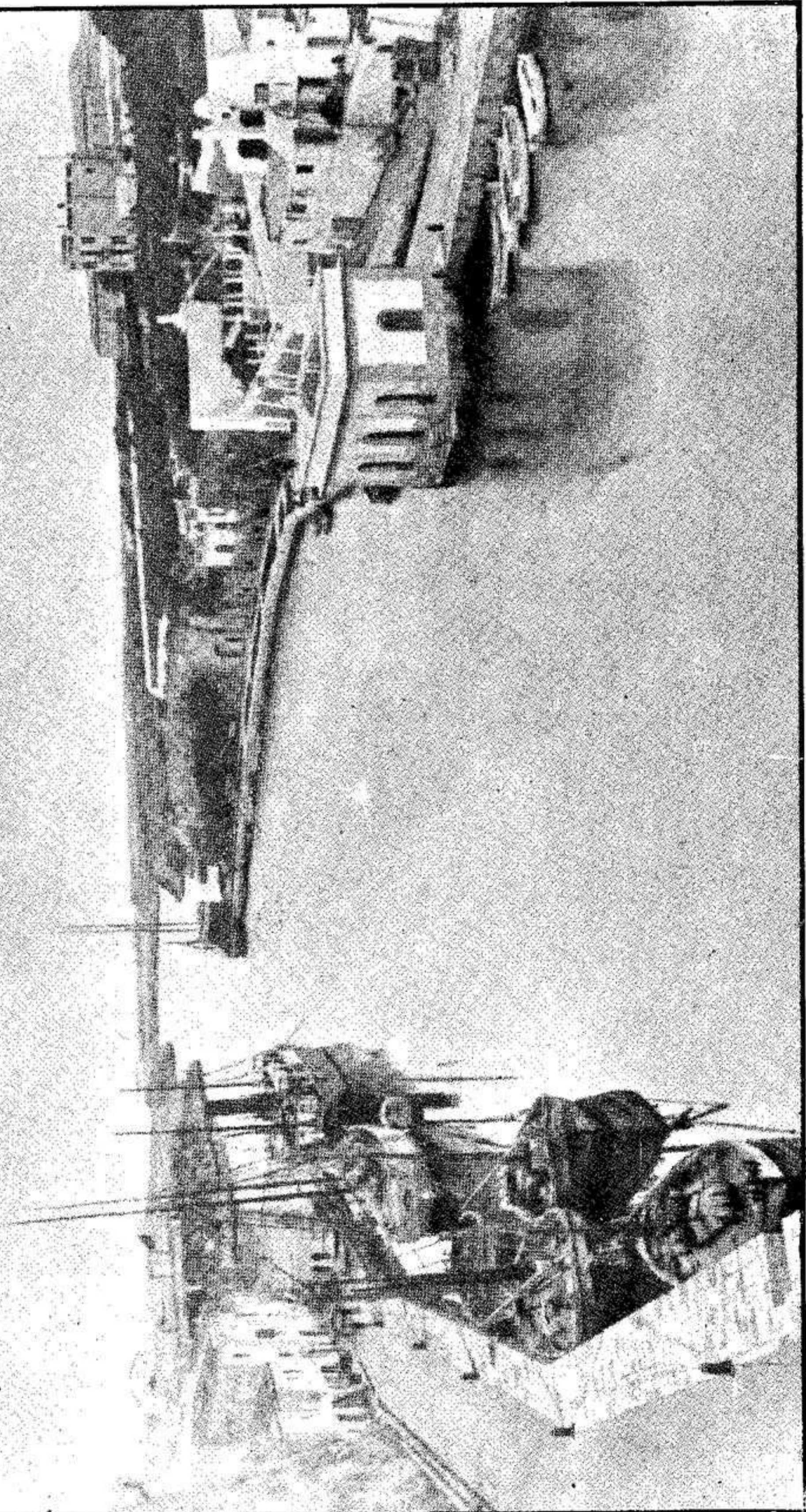
Taula 8. Activitat professional dels emigrants (1836-1850)

Ofici	nombre de persones	Ofici	nombre de persones
jornaler	405	impressor	3
llaurador	394	capellà	3
sabater	57	serraller	3
fuster	34	mestre de lletres	2
criat,-da	28	metge	2
hortolà	25	ebanista	2
negociant	25	orfebre	2
manobre	20	pastisser	2
rentadora	15	propietari	2
sastre	12	oficial sanitat	2
moliner	9	encuadernador	2
forner	9	cuiner	1
cosidora	9	músic	1
teixidor	8	advocat	1
mestre de veles	8	filadora	1
mariner	6	venedora al detall	1
ferrer	6	carreter	1
estudiant/escolar	5	pintor	1
curtidor	5	religiós	1
picapedrer	4	boter	1
barber	4	posader	1
pescador	3		

Font: Reg. de «Perceptions» (1834-1841) i Reg. de Passaports, Llibre 1 (1841-1844) i Llibre 2 (1844-1889). V.F.C. Elaboració personal.

9. — Puerto de Ciudadela.

A. Hernando

Port de Ciutadella a mitjans del segle XX

Pel que es dedueix de la taula, l'emigració afectà a les més variades activitats professionals. No obstant, hi ha un predomini absolut de gent ocupada en feines relacionades amb el camp a causa del tipus de colonització: dues terceres parts dels emigrants eren jornalers (35'8%), llauradors (34'8%) i hortolans (2'2%). També emigraren artesans, com sabaters, fusters, manobres, etc. que en conjunt representen aproximadament el 15 per cent del total de les persones de les quals s'indica la seva activitat. És interessant assenyalar alguns oficis relacionats amb les dones, com criada, rentadora, cosidora, dels quals hi havia una gran demanda a Algèria; aquests en conjunt representen gairebé el 5 per cent del total. Finalment, volem destacar el grup dels comerciants o negociants que, si bé no són molt nombrosos, com hem pogut comprovar a la documentació, realitzaven continuades anades i vingudes d'Alger.

V. El tràfic de passatgers i mercaderies.

En la nostra investigació hem comptabilitzat el nombre de vaixells que a partir de 1832 sortiren cap Algèria des del port de Ciutadella. Hem d'observar que el nombre de passatgers embarcats en ells no es correspon amb el nombre de persones registrades en els llibres de passaports; això és degut al fet que moltes vegades aquests vaixells venien de Maó i ja portaven passatgers embarcats en aquest port.

Entre els anys 1832 i 1850 es registrà una sortida de 202 vaixells; 177 d'ells (87'6%) sortiren en el període 1836-1846 en què, com hem indicat en altre lloc, s'expediren un major nombre de visats de passaports. Les sortides més nombroses es produïren entre 1843 i 1846, amb una mitja de 28 vaixells per any.

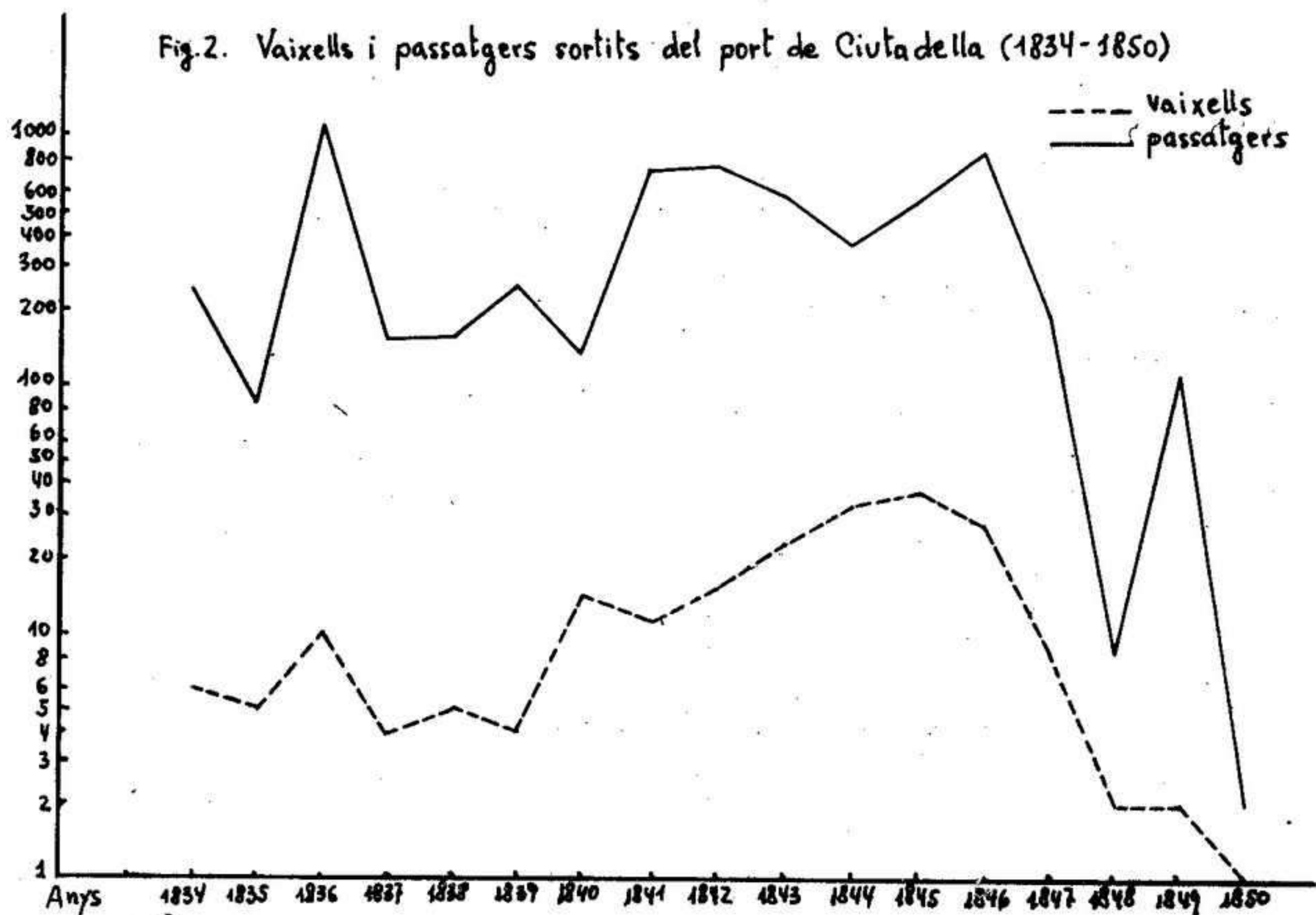
Taula 9. Sortides de vaixells i passatgers del port de Ciutadella (1832-1850)

Anys	Nombre vaixells	nombre passatgers
1832	1	105
1834	6	240
1835	5	85
1836	10	1.020
1837	4	150
1838	5	155
1839	4	243
1840	14	135
1841	11	721
1842	15	751
1843	22	568
1844	31	358
1845	35	538
1846	26	819
1847	8	184
1848	2	8
1849	2	104
1850	1	2

Font: Reg. de «Perceptions» (1834-1841) i Reg. de «recettes» (1841-1877). V.F.C. Llibres de REcaptació del dret de llímpia, Llibre 1 (1825-1832), Llibre 2 (1833-1842) i Llibre 3 (1843-1856). Arxiu Històric de Ciutadella. Elaboració personal.

En el mateix període 1832-1850 aquests vaixells s'emportaren 6.186 passatgers. Igual que pels vaixells, entre 1836 i 1846, en onze anys, sortiren 5.458 persones, és a dir, el 88 per cent del total

del període. Anys especialment destacables per l'elevat nombre de passatgers són: 1836, amb 1.020 passatgers; 1841, amb 721; 1842, amb 751; i 1846, amb 819 passatgers.

Font. Taula 9

Gairebé tots els vaixells són de matrícula menorquina. Feien habitualment la ruta Ciutadella-Alger, si bé, als primers anys, alguns van a Bugia. Bastants d'ells provénen de Maó i van a Alger via Ciutadella. També en alguns casos es fa la ruta Ciutadella-Maó-Alger.

A partir de 1847 es dona una davallada en la freqüència de viatges, encara que en alguns anys posteriors es recuperi momentàniament el seu nombre, com succeí en els anys 1870-74, en què es registrà una sortida mitja de 12 vaixells per any, un dels quals es

dirigí a Bona i un altre a Orà. (37) En els anys 1858 i 1859 sortiren 136 i 177 passatgers respectivament, però no es donaren ja més les elevades xifres dels anys anteriors. (38)

El tipus de vaixells que feien aquests viatges eren llaüts, xabecs, falutxos, embarcaciones de poc tonatge, en general entre 10 i 50 tones. Entre ells, els que apareixen més sovint a la documentació són:

Nom vaixell	Tipus	Tonatge	Capità o Patró
«El Caballo»	llaüt	10	Jaume Fornaris
«San Antonio»	llaüt	19	Francesc Bauzà
«Neptuno»	falutxo	23 1/5	Rafel Sanxo
«El Africano»	llaüt	49	Miquel Torres
«La Unión»	xabec	18	Sebastià Bagur
«Tampico»	xabec	29	Antoni Nieto
«El Halcón»	falutxo	34	Martí Bagur
«Rita»	falutxo	24	Antoni Marquès
«Fortuna»	balandra	52	Antoni Triay
«Ntra. Sra. del Carmen»	bombarda	36	Josep Tutzó

També hi trobam alguns vaixells francesos que registren un tonatge més elevat que els de matrícula illenca. Són: el místic «Fortuna», de 44 tones, la bombarda «Alexandre», de 97 tones, el «brich» «César et Philippe» de 190 tones, la pollacra «Anne Marie», de 74 tones. I un toscà, la pollacra «El Guerrero», de 80 tones que féu l'únic viatge registrat l'any 1832.

(37) «Registre de Recettes» (1841-1877) V.F.C.

(38) Ibidem.

Les condicions de la travessia en aquestes petites embarcacions, que podia durar 2 o més dies, segons el vent i l'estat de la mar, no devien ser molt còmodes, sobretot quan transportaven un nombre excessiu de passatgers a part de la seva tripulació i càrrega habitual. Vegem alguns exemples:

El 19 de febrer de 1836 el xabec «*San Cayetano*», de 25 tones, comandat per Josep Sintes, amb 9 homes de tripulació, salpà cap Alger amb 127 passatgers i llastre. (39)

El dia 27 de febrer, una setmana més tard, surt del port de Ciutadella en direcció a Alger el xabec «*La Victoria*», de 25 tones, capitanejat per Sebastià Canet i 12 homes de tripulació, amb 150 passatgers i llastre. (40)

El dia 6 d'octubre de 1846, «*El Africano*», llaüt de 49 tones, patró Miquel Torres més 9 de tripulació, s'emportà cap a Alger 123 passatgers i una càrrega composta per: 13 dotzenes de pedres, 18 fanegues de faves, 17 quintars de patates, 10 quintars de fruita, 1 ase, 1 bot nou i marisc. (41)

Els vaixells, juntament amb els passatgers, gairebé sempre s'en duen una càrrega de mercaderies ben variades. Materials de construcció: cantons de les pedreres de Ciutadella, rajoles i teules; bestiar: vaques, ases, mules, porcs i cabres; productes de la terra: patates, llegums i fruita; també, formatge, mantega, mariscs i peixos vius, vi, arròs, oli, aiguardent, així com graneres, capells, etc.

Ja que la documentació no ens proporciona a totes les sortides les quantitats de mercaderies que s'endugueren els vaixells, donam diversos exemples de les mercaderies que hem pogut comptabilitzar en alguns anys.

L'any 1845 els vaixells que sortiren del port de Ciutadella en di-

(39) Ibidem. i el Llibre 2on. de Recaptació del dret de llímpia (1833-1842). Arxiu Històric de Ciutadella

(40) Ibidem. Ibidem.

(41) Ibidem. i el Llibre 3er. de Recaptació del dret de llímpia (1843-1856). A.H.C.

recció a Alger s'emportaren més de 344 dotzenes de pedres; i el 1846, 123 dotzenes. (42)

El 1845, en un sol viatge, s'enduen 7.000 rajoles; i el 1847, també en un sol viatge, 9.000.

L'any 1846, només comptabilitzant els viatges en què s'indica la quantitat, s'enduen 185 quintars de patates; i el 1849, en un sol viatge, 200 quintars més.

Quant al formatge, considerant només les vegades en què s'indica el pes, l'any 1845 se n'emportaren 189 quintars.

De fruita, la quantitat que correspon a 1846 és de 425 quintars; el 1847, únicament en dos viatges, se n'emportaren 570 quintars; i encara el 1849, en un viatge, 200 quintars més.

Pel que fa al bestiar, l'any 1846 en un viatge s'embarquen 18 porcs; durant el 1847, 30 mules i 13 ases; i el 1848, en un sol viatge, 20 bous.

Finalment, volem citar l'embarcament que es féu l'any 1847, en un viatge, de 600 llagostes; l'any anterior ja se n'havien enduït 400 en un viatge solament.

A part del comerç legal, declarat, disposam d'indicis suficients per pensar en l'existència d'un tràfic clandestí de mercaderies, com és el fet inexplicable que molts vaixells s'anassin en llastre. En aquest sentit, és significativa la carta que el 12 de novembre de 1840 dirigeix el Cònsol francès a Palma al Vice-cònsol a Ciutadella. (43) Assabentades les autoritats franceses que els vaixells illencs, abans d'anar a les seves possessions del Nord d'Àfrica, fan escala a altres ports afavorint, si no el fan ells mateixos, el contraban, per

(42) Ibidem. Ibidem. per a tots els exemples.

(43) Carta del Cònsol a Balears a Palma al Vice-cònsol a Ciutadella, 12 novembre 1840. V.F.C. Correspondència.

impedir-ho, a partir d'ara es mana inscriure detalladament a la patent de sanitat la càrrega que s'emporten en sortir. (44)

Per altra part, hem d'assenyalar el comerç que feien els vaixells francesos entre l'illa i diversos punts de la colònia (Alger, el port de Tenes, Bugia, Bona, etc.). Aquest tràfic l'hem pogut constatar a partir de 1844, any en què s'obre un llibre de registre dels vaixells francesos que entren i surten del port de Ciutadella. (45) Els anys de major activitat són el 1845 i, sobretot, el 1846. Treien de l'illa productes diversos: bestiar fruita, etc, i, principalment, cantons. Així, entre el juny i el desembre de 1845 s'emportaren 786 dotzenes de pedres; i el 1846, 3.183 dotzenes i mitja, és a dir, 38.202 unitats en un sol any.

VI. Conclusions

L'estudi que hem realitzat de la documentació conservada del Vice-consolat de França a Ciutadella referent a l'emigració de menorquins a Algèria, ens permet treure les següents conclusions.

Des dels primers moments de la conquesta d'Alger l'any 1830, molts menorquins, particularment ciutadallencs, davant la fam i la misèria en què es troben a causa de les males collites dels darrers anys i de la manca de feina que hi ha a l'illa, pretenen emigrar a la colònia francesa, motivats per les magnífiques possibilitats que oferien unes noves terres encara per explotar.

Tanmateix, serà la política colonitzadora adoptada pel govern

(44) Veure Apèndix, document núm. 16.

(45) Llibre d'entrades i sortides de vaixells francesos del port de Ciutadella (1844-1906). V.F.C.

francès en diferents moments la que condicionarà la seva emigració.

En els primers anys (1831-1835) l'emigració legal i autoritzada amb passaport no és massa considerable, a pesar de les continuades sol·licituds dels il·lecs per passar a Alger. La causa d'això és l'actitud indecisa adoptada en principi per les autoritats franceses respecte a la política colonitzadora a seguir a la nova colònia nord-africana. En conseqüència es produí una emigració clandestina que, si bé no podem avaluar, devia esser d'una certa consideració.

És en el període 1836-1846 quan detectam els anys de més forta emigració, encara que no exempta de fluctuacions. Aquesta fou impulsada primer, a partir de 1836, per les facilitats donades pel governador de la colònia, el mariscal Clauzel, que era un colonitzador entusiasta. Més tard, en els anys quaranta, serà la decidida política colonitzadora del govern francès la que afavorirà l'emigració. El plans de colonització que el nou governador destacat a Algèria, el general Bugeaud, durà a terme a les planures de Mitidja principalment, ocasionà una demanda de mà d'obra menorquina, estirada per les millores condicions econòmiques que s'oferien.

Però les disposicions cada vegada més restrictives de l'administració francesa, sobretot a partir dels anys cinquanta, provocà la davallada del nombre d'emigrants des de 1847. L'emigració, encara que continuà en anys successius, ja no assolí la rellevància de l'etapa anterior.

En el nostre treball hem pogut constatar la importància numèrica i qualitativa de l'emigració menorquina a Algèria. Els resultats parcials obtinguts, pràcticament només aporten les sortides de menorquins residents a la part occidental de l'illa de Menorca a través del port de Ciutadella. Però ens aproximen i confirmen indirectament les dades globals dels que emigraren en conjunt de tota l'illa, proporcionades per alguns autors en les seves obres com hem vist a la introducció.

Efectivament, el nombre total d'emigrants que nosaltres hem pogut comptabilitzar només en el període 1836-1846 és de 4.139 persones. Gairebé la majoria dels que emigren són de Ciutadella, si bé altres poblacions, com Es Migjorn i, en segon terme, Ferreries i Es Mercadal presenten unes xifres relativament considerables d'emigrants. Encara que els altres pobles de l'illa també registren sortides, aquestes són poc nombroses, quasi insignificants en relació a la població que tenien en aquells moments.

Sens dubte, els emigrants de la part oriental de l'illa de Menorca, sobretot de Maó, però també d'Es Castell i Sant Lluís, així com d'Alaior, sortiren a través del port de Maó, amb passaports visats pel Vice-cònsol francès a aquest ciutat. A més, a partir dels nostres resultats podem deduir provisionalment que el major contingent d'emigrants es donaria en aquestes poblacions, principalment Maó i els nuclis del seu entorn, cosa lògica si tenim en compte que concentren més de la meitat de la població de l'illa, i que fou aquesta zona la que es veié més afectada per la crisi econòmica a causa de la paralització del comerç fonamentalment.

És una emigració dirigida a la ciutat d'Alger i als seus voltants. Afectà a homes i dones gairebé de totes les edats i de qualsevol estat civil, amb un predomini dels homes fadrins. El nombre de dones també és considerable, així com el de casats d'ambdós sexes. És important assenyalar el nombre de famílies que emigraren amb els seus fills, que privà Menorca d'un considerable potencial demogràfic. Els emigrants ocupen les més variades activitats professionals, però és la gent del camp (jornalers, llauradors) la que predomina d'una manera absoluta.

El transport dels emigrants es feia en petites embarcacions, de poc tonatge, gairebé totes de matrícula menorquina, principalment ciutadellenca. La seva ruta habitual era Ciutadella-Alger, encara que també es realitzava un cabotatge sobretot des del port de Maó fins al de Ciutadella, i viceversa, per emprendre després línia directa cap a Alger.

Paral·lelament al moviment de persones hem constatat un actiu comerç entre Menorca i la colònia argeliana que realitzaven bàsicament patrons i vaixells de la marina mercant menorquina, no obstant la intervenció de vaixells francesos. Comprenia una gran varietat de productes de primera necessitat (materials de construcció, articles alimentaris i bestiar entre altres) dels quals era deficitària la incipient colònia nord-africana.

BIBLIOGRAFIA

BOTELLA, C.

El problema de la emigración Madrid, 1888.

DUBON, Ma. L.

«La emigración menorquina a Argelia en la primera mitad del siglo XIX. Detección y evaluación mediante análisis demográfico directo e impacto sobre la evolución posterior de la población» Homenaje a Manuel de Terán Madrid, 1986.

MARTI, F.

Iniciació a la Història de Menorca Palma de Mallorca, 1979.

OLIVER, J.

«Un informe sobre la emigración de menorquines a tierras de Argelia en el siglo XIX» Trabajos de Geografía, 35 (Miscelánea 1978-79) Palma de Mallorca, 1980 p. 133-138.

PONS, G.

Historia de Menorca Mahón, 1983 3a. ed.

RIUDAVETS, P.

Historia de la Isla de Menorca Mahón, 1855-1888 3 t.

SALVADOR, Ar. L.

La Isla de Menorca Mahón, 1982 2 t.

VILAR, J. Bta.

La emigración española a Argelia (1830-1900): Colonización hispánica de la Argelia francesa Madrid, 1975.

APENDIX DOCUMENTAL

Nota. La documentació que s'inclou en aquest apèndix procedeix en la seva totalitat de la correspondència que s'ha conservat del Vice-consolat de França a Ciutadella, exceptuant el document no. 16 que hem tret del llibre de registre d'Actes. Per la seva transcripció, i no obstant les incorreccions, es mantenen el text original.

D. 1

Ciudadela 2 febrero 1831 (1)

Al Sr. Consul de Francia en las Yslas Baleares

Me veo en la precision de molestar la atencion de V.S. relativo a pasar trabajadores en Argel; es el caso de que al momento que aqui se supo que las armas francesas havian tomado Argel se me presentaron un porcion de labradores para preguntarme si alli el gobierno francés dava establecimientos pues que ellos querian hir alli a establecerse; les conteste que no sabia tal orden, pero al momento que an sabido que de Mallorca y Mahon se havian embarcado algunas personas para Argel, se me viene todos los dias una porcion de hombres y la mayor parte casados y con hijos a ofrecerse para ir alli diciendome que aqui se mueren de ambre, pues no comen mas que un pedazo de pan de cevada y muchos dias les falta este alimento por lo que quieren ir alli aver si con su trabajo y el de su familia podrian ganar para sustentarse; y llevan tanta prisa que ya querian pasar a Mahon para presentarse a V.S. y viendo yo la suma miseria que sufren y que si asian este viage inutil era aumentarles su miseria por lo que les e prometido de escribir a V.S. a fin de que me diga si o no podran poner su proyecto en planta y cuando podran tener proporcion para embarcarse; espero que si V.S. pudiese verificar el aser transportar estas familias en Argel seria aser un favor a la humanidad.

Escusa V.S. de esa libertad y disponga de su afectisimo y seguro servidor.

(1) Esborrany de la carta de l'agent consolar, Sr. Olivar, al cònsol a Maó.

D. 2

Affaires Etrangères

Consulat de France
Aux Iles Baléares

Mahon, le 5 février 1831

Le Consul de France aux Iles Baléares à Mr. Olivar Agent
Consulaire de France à Ciudadella.

Monsieur

J'ai reçu hier votre lettre datée du 2 de ce mois. Le General en chef commandant à Alger m'a écrit pour lui envoyer une liste de gent honneste des deux sexes qu'il est disposé à occuper util-ment et aux quels il sera donné passage gratis sur les bâtiments de l'Etat, mais je dois precisablement m'enquérir de leur nom, pre-nom, age, lieux de naissance, profession, moralité et recommanda-tion.

Veillez tenir une note pareille de ceux qui se prèresenteront a vous dans cette intention, et me l'envoyer le plutot possible.

J'ai toleré en attendant, que le transport de l'Etat qui va mettre a la voile demain pour Alger, y reçoive 20 à 30 de ces individus qui d'ailleur vont avec l'autorisation de le Gouvernement qui leur a donné de bone passaport.

Je vous priè Monsieur, d'agir dans cette affaire sens trop d'os-tentation, le Gouvernement de l'ille ne voulant pas parvitre permet-tre l'emigration des habitants parceque les lois le deffendent ou du moins ne le permettent qu'avec beaucoup de restrictions.

Je demande au General qu'il m'envoie un bâtiment de guerre

qui servit uniquement affecté a le transport, mais je n'aurai gueres réponse avant 8 ou 10 jours plus ou moins suivant les vent qui signeront.

J'ai l'honneur d'être Monsieur, votre très humble et très obeissant serviteur.

Augte Manelin

D. 3

Ciudadela 7 fbro 1831 (1)

Al Sr. Consul General de Francia en las Yslas Baleares.

Al momento que ayer recibí la de V.S. del 5 comparecieron los individuos que van a la lista; y le incluyo el pase de la Policia porque V.S. puede solicitar sus pasaportes, pues que para pais estrangero es peculiar al Governador de Mahon el dar los pasaportes.

Todos los individuos son gente onrada la que por alta de trabajo se allan reducidos a la miseria; ellos desearian salir pronto pues me dicen que cada dia les es como un año creiendo que en llegando alli les daran jornal o tierra para cultivar prestandoles las semillas y para comer asta que de la cosetcha pueden bolverlo; me encargan preguntar a V.S. si seria posible embarcarse aqui pues que el tener que embarcarse en Mahon les seria muy trabajoso por las mujeres e hijos, como tambien para llevarse a los arreos de labranza, sus camas y ropas y en esto V.S. resolverá.

(1) Esborrany de la carta de l'agent consolar al cònsol a Maó.

D. 4

Affaires Etrangères

Mahon, le 22 mars 1831

Consulat de France
Aux Iles Baléares

Le Consul de France aux Iles Baléares à M.D. Juan Olivar,
Agent Consulaire de France à Ciudadella.

Monsieur

Je viens de recevoir votre lettre d'avant hier qui m'informe du parti prié par les gens de votre ville qui désirent passer à Alger, de s'embarquer à Ciudadella même sans attendre l'effet des espérances que nous leurs avons donnés de ce côté.

J'apprends avec plaisir cette détermination car j'ai reçu depuis peu, une lettre de l'Intendant en chef de l'Armée qui m'annonce que Mr. Le Général Clausel étant retourné en France, les projets qu'il avoit conçus sont à présent jusqu'à nouvel ordre; outre que le commandant de la Station m'a fait savoir aussi qu'il n'autoriserait aucun bâtiment de guerre à servir de transport aux artisans de ces Iles. C'est ainsi que la Municipalité d'Alger ayant fait engager plusieurs familles de l'Île pour aller y travailler les terres, s'est vue obligée de louer un navire marchand arrivé ici depuis quelques jours, la bombardière française le Jeune Charles qui mettra à la voile aussitôt que les passagers auront obtenu leurs passeports de Gouverneur; cette formalité même ne laisse pas que de rencontrer d'assez grandes difficultés, le Gouvernement ne pouvant ou ne voulant donner pour l'étranger que des passeports coûtant 40 r.v. et aucun

gratis et ces malheureux ayant à peine un ochavo pour vivre le Capitaine pour les favoriser prend l'Expédition pour Palma ce qui fait qu'on leur donnera passeport de Pauvres y ayant autorisation por el Reyno: Et una fois déhore du port avec tout son monde, le Capitaine se Gouvernera comme il l'entendra.

Je vous renvoye toutes les papeletes que j'ai recçues de vous excepte celles des hommes dont les noms sont en la Note cy jointe, aux quels on les a restituees dans ma chancellerie.

J'ai l'honneur d'etre Monsieur, Votre très humble et obéissant serviteur.

Augte Manelin

P.S. Vous savez sans doute que les Capitaines étrangers qui se rendent en France, comme à Alger, doivent faire viser leur patente de Santé pour les agents Consulaires et vous n'ignorez pas non plus que notre visa (que nous donnons gratis) fait plus de foi en France que tout autre toutes difficultés seront levées si dans votre visa, vous spécifiez le véritable nombre des passagers.

Je joins également ici des journaux à votre nom, que j'ai reçus par le jeune Charles.

Noms de luis aux quels on a rendu leurs papeletas en sa Chancellerie

Pedro Goñalons, Rafael Fabrer, Juan Sintes, Jayme Moll, Andrés Galbis, Ma. Monju, Antonio Piris.

D. 5

Ciudadella 9 Marso 1832 (1)

Muy Sr. mio y de mi mayor aprecio: las noticias del dia me obligan a molestar la atencion de V.S. a fin de que tenga la bondad de decirme si o no devo continuar con empeño a que se embarquen muchas familias del campo de aqui para Argel. El caso es que siendo la miseria tan grande por falta de trabajo, despues de algun tiempo escribí al Sr. Consul por si abria trabajo o si darian terreno para establecimientos a lo que me contesto: que el General de Argel habia pedido doscientas familias de jentes del campo y que tenia cosa de cincuenta, si yo podria completar lo restante; el otro dia yo le embie la lista de doscientas que se alistaron, pero despues me escribio que el General de alli le decia: que el General en Gefe habia sido llamado en Paris y que el no tenia las mismas facultades para embiar buque para el transporte de esta jente, pero hase serca un mes que entro de arribada un buque empleado en provisiones y se llevo serca de noventa personas y como havia mucha mas jente que queria ir pero no podian juntar los 40 rs von por el transporte, el patron dijo: que si el General de Argel le dava permiso bolveria para llevarse jente y que pagarian los fletes a los dos meses que se hallarian alli, con esta esperanza todos los dias me piden si viene el buque y como ya pasa el tiempo en que devia aver venido por haver llegado en Mahon otro buque que salio el mismo dia, y como ay un buque aqui que se prepara para hir Argel, me preguntan de que si los aconsejo de embarcarse, pues quieren estar a lo que yo les diga, a causa de que la Rusia a declarado la guerra a la Francia y que dentro poco se publicara la guerra continental o todas contra la Francia y que por esto la Francia abandonara Argel y que los paysanos seran

victimas de los turcos y como nada se de positivo no se que contestar si los digo de que vayan y les subsede alguna desgracia lo sentiria mucho y tendria el mayor digusto por ser jente que conosco y del contrario si pudiesen continuar a trabajar ahi para ganar su subsistencia tendria la mayor satisfaccion. Espero que V.S. tendra la bondad de decirme como me devo gobernar en esta circunstancia.

Reicibi a su tiempo la orden sobre visar la buleta de sanidad de los buques españoles que se despacha por algun puerto de Francia; lo comuniqué al diputado de sanidad de aqui, pero asta el presente no a abido ninguno.

(1) Esberrany de la carta del vice-cònsol J. Olivar al cònsol a Palma.

D. 6

Consulat de France
aux Iles Baléares

Palma le 16 Mars 1832 (1)

Monsieur

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire en date du 9 de ce mois, relativement au désir que plusieurs familles de Minorque vous ont exprimé d'aller a Alger pour y demander du travail.

D'après des instructions que je viens de recevoir aujourd'hui même de mon Gouvernement, je dois écrire à Alger pour demander si l'Administration de ce Pays peut employer ces étrangers et si elle désire qu'on en encourage l'emigration. Je profite du départ d'un Bâtiment Napolitain pour consulter à cet egard, Mr. Le commandant en chef; aussitot que sa réponse me sera parvenue, je m'empresserai de vous la communiquer.

Les nouvelles qu'il paraît qu'on débite à Ciudadella sont dénuées de tout fondement. Rien ne semble annoncera la cessation de relations d'amitié qui unissent en ce moment les puissances Européennes; et je crois que les Mahonais qui se rendraient à Alger, ne courraient point le danger imaginaire qu'ils redoutent.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma consideration très distinguée.

A Linares

(1) Carta del cònsol al vice-cònsol a Ciudadella.

D. 7

Consulat de France
aux Iles Baléares

Palma le 25 Mai 1832 (1)

Monsieur

Je reçois à l'instant du Ministère des affaires Etrangères les instructions dont la teneur suit

«Des Etrangers exerçant des professions industrielles ont cru devoir quitter leur pays pour aller s'établir avec leurs familles à Alger; mais cette ville ne pouvant leur offrir aucune ressource pour l'exercice de leurs états, ils n'y ont trouvé que la misère et sont devenus une cause d'embarras pour notre Administration.

Les Gouvernements Etrangers ne peuvent manquer de reconnaître qu'il convient dans la propre intérêt de leurs sujets appartenant à la classe dont il s'agit, d'empêcher à l'avenir de semblables Emigrations; et je vous prie de vouloir bien inviter les autorités Supérieures des Yles des Passeports à la destination d'Alger.»

Je vous prie, en conséquence, Monsieur, de vouloir bien vous conformer en ce qui vous concerne, à ces directions dont vous aurez soin de donner connaissance aux autorités de votre résidents.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération.

A. Linares

(1) Carta del cònsol al vice-cònsol a Ciutadella.

D. 8

Consulat de France
aux Iles Baléares

Palma le 6 Decembre 1832 (1)

Monsieur

J'ai l'honneur de vous envoyer copie d'une lettre que je viens de recevoir de Mr. l'Intendant Civil de la Régence à Alger. Vous jugerez que cette lettre n'est pas de nature à être publiée. Vous y verrez que des considerations puissantes feraient désirer que des femmes jeunes encore pussent se rendre à Alger et notamment à Bone. Vous voudrez donc bien ne pas refuser le visa des Passports à toutes celles qui annonceraient l'intention d'aller en Afrique. Vous pourrez même sans en faire l'objet d'une communication officielle, dire ouvertement que vous etes autorisé à ne point vous opposer au départ pour la colonie française en Afrique, des personnes qui se trouvent designées dans la lettre de Mr. L'Intendant Civil de la Régence.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma considération distinguée

Le Consul de France a Palma

A. Linares

(1) Carta del cònsol al vice-cònsol a Ciutadella.

Veure document no. 9

D. 9

Régence d'Alger

Copie

Alger le 6 Novembre 1832

Intendance Civil

Monsieur le Consul Général

L'ordre que vous avez reçu de S.E. le Ministre des Affaires Etrangères et qui defend de viser des Passeports aux Espagnols pour les Ports de la Regéance d'Alger fut sollicité dans le tenus par M.M. Les Generaux Bertheseme et Boyer. Le but de ces autorités etait d'empêcher à Alger et Oran l'affluance d'une population sans ressources, et dont la présence pouvait devenir pour la colonisation un obstacle plutot qu'un moyen.

L'expérience d'un an nous a demontré que la decision du Ministre des Affaires Etrangeres aurait besoin de quelque modification. D'abord nous avons remarqué que les Espagnols qui ont trouvé le moyen de pénétrer dans la Régence sont les gens qui à Alger, Oran et Bone exercent la plus grande partie des professions utiles. Un peu de complaisance de votre part, Monsieur le Consul Général, pour les hommes pourvus de quelque moyens d'existence, tels qu'un petit capital, des marchandises, une profession, ne violerait donc pas l'esprit de la decision sollicité par nos predecesseurs et vous ne nous desobligeriez nullement en leur accordant des Passeports.

Vis-à-vis des femmes surtot, si elles étaient jeunes, une indulgence plus grande de votre part, rendrait maintenant un véritable service à notre Armée. Les soldats qui la composent sont tous jeunes et peu occupés, deux circonstances qui leur font regretter plus vivement le passetems et les douceurs dont ils jouissaient dans la

mère Patrie. Le devoir des Chefs ets alors de chercher un remède à ces regrets pour empêcher les déreglements et la nostalgie qui en sont les suites terribles.

Le plus infallible de tous peut être réprouvé par une morale austère; mais la charité compâtit a des besoins qu'elle ne peut réprimer; et l'intéret bien entendu finit par les diriger au profit d'une morale plus large. la tolérance pour certaines faiblesses du soldat est la sauvegarde de son courage, de la santé et de la discipline. C'est par elle qu'a Oran et Alger des troupes nombreuses se sont maintenues en contact avec la population indigène, sans qu'aucun scandale ne soit venu affliger la jalousie des Maures ou des Juifs.

A Bone ce malheur serais impossible, puisque la population indigène a emigre presque en totalité; Mais tous les autres inconveniens de la rareté des femmes sont imminens pour la garnison. Aussi, c'est surtout aux Espagnoles qui voudraient se diriger vers Bone que le Conseil Supérieur d'Administration vous prie de ne pas refuser des Passeports. A Bone, en comptant les femmes de tout âge qui s'y trovent maintenant, on en trouve a peine une pour soixante trois hommes. Le maitre de requêtes au Conseil d'Etat, Intendant Civil de la Regence.

Pour Copie conforme

Le Consul de France à Palma

Palma le 6 Décembre 1832

A. Linares

D. 10

Consulat de France

aux Iles Baléares

Palma le 12 Août 1833 (1)

Monsieur

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 22 du mois dernier et par laquelle vous m'entretenez de la position délicate dans laquelle vous vous trouvez à l'égard de plusieurs sujets minorquins qui désirent se rendre dans nos possessions d'Afrique mais qui ne peuvent obtenir des Passeports des autorités Espagnoles sous prétexte de communications officielles reçues d'Alger.

Il est de fait que l'Administration française s'est vu forcée de prendre des mesures pour arrêter l'emigration de gens qui mourant de faim dans leur propre pays, s'embarquaient pour Alger et venaient y grossir le nombre des malheureux, des oisifs, des vagabunds, et devenaient ainsi une charge embarrassante et onéreuse pour l'Administron. Cependant les Autorités d'Alger ont crû devoir admettre quelques exceptions aux réglemens généraux et notamment à l'égard des Etrangers qui ayant quelques moyens d'existence, tels qu'un petit capital, des marchandises, une profession quelconque seraient dans l'intention de passer à Alger et d'y aller former un Etablissement. L'Administration à cru également devoir faire une exception à l'égard des femmes jeunes encore qui voudraient se rendre à Alger à Oran et surtout à Bone; et j'ai reçude mon Gouvernement des instructions pour accorder ou faire accorder par les Vice-Consuls de France des Passeports ou Visas de

Passeports aux individus de l'un et l'autre sexe qui se trouveraient réellement et positivement dans les catégories indiqués ci-dessus.

La communication que j'ai l'honneur de vous en faire vous servira de réponse à la demande que vous m'avez adressée et de règle pour votre conduite à l'égard des individus qui seraient dans le cas de réclamer des passeports pour nos possessions d'Afrique.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma considération distinguée.

Le Consul de France

Linares

(1) Carta del cònsol al vice-cònsol a Ciutadella.

D. 11

Ciutadella 5 de febrero de 1835 (1)

Muy Sr. mio y de mi mayor respecto:

Incluyo a V.S. el mensual, de lo que espero de su bondad me diga si va conforme, aunque en dicho mes no ayga abido ninguna entrada.

Voy a molestar a V.S. en pedirle su parecer relativo a los pasaportes para Argel, aun que V.S. ya me tiene manifestado las cualidades que deven tener los sujetos que quieren hir, por si no ay dificultad en despatcharlos; los sujetos son algunas viudas con hijas y que es jente de buena conducta y desean pasar alli afin

dever si con sus labores podran ganar dinero pues que aqui hay falta de trabajo y antes que concluyan el poco capital que tienen quisieran hirse.

Los otros son trabajadores del campo la mayor parte de ellos son hortolanos jente trabajadora y de buenas costumbres, y parte de ellos se llevan un pequeño capital, es jente que estan acostumbrados aqui a tomar terreno a medias, en que no veo que ningun propietario tenga que jercarse de que no le dan la mitad del producto y venta de ganado que ha etcho en el año, de estos que yo conosco y procuraré informarme bien de su conducta, me dira V.S. si a esta jente puedo despatcharlos, pues veo que los primeros que se fueron no eran de los más trabajadores ni de los mejores de conducta y apesar de esto, me dicen: que los de aqui son preferidos y mas apreciados que los de otro pais. Bajo este supuesto me presumo que no habra dificultad en ello. En cuento...

(11) Esborrany de la carta del Sr. Olivar al cònsol a Palma

D. 12

Ciudadella 2 de Marso de 1834 (1)

Muy Sor. mio:

Incluyo a V.S. el mensual del mes de febrero ultimo. Notara que he visado los pasaportes para Argel que segun me an dicho que sus familias residen allí y los llaman con abono de Argel, por

lo que no habido dificultad en despacharlos.

Es mucha la jente que pide hir alli si se diesen establecimientos se podria esjoquer 3 ó 400 familias para formar una poblacion, en tal que ellos solos y no mesclarlos con otros de otros pueblos talvez corrompidos, y si cuando ayga proporcion de ceder terreno entonces se podria hacer las proporciones afin de que el que cedia el terreno y ellos hallasen el medio de todos sacar su provetcho.

(1) Esborrany de la carta de J. Olivar al cònsol a Palma.

D. 13

Ciudadella 1 Abril 1834 (1)

Muy Sr. mio y de mi mayor respecto:

Recibi a su tiempo su favorecida del 27 febrero ultimo, juntamente con la tarifa y numerada para arreglarme en ello, de lo que le doy las devidas gracias. Incluyo a V.S. el mensual del mes pasado Marso.

Sobre la jente que me pide el pasar en algun punto de la Colonia de Argel, ay la dificultad de que el Sr. Gor. de Mahon no quiere despachar los Pasaportes por estarle prohibido a pesar de que el quisiera aserlo para dar salida a la jente de trabajo que ay

aquí de sobra; en el día ay algunos que me piden para hir a Bougie, pero hallo que tendran la dificultad del pasaporte, pues como todos tienen antes de hacer ninguna diligencia les digo: que a cada uno que puede lograr pasaporte no lo abonare mientras no este seguro de que hiran en parage donde el pasaporte indica, pues que muchos tienen parientes establecidos en Argel y quisieran hir allí y como para aquel punto hallan mayor dificultad para su pasaporte que no por otros puntos, es el caso que sacan el pasaporte por cualquier punto lo pueden lograr con el fin de hirse en Argel, por lo que el Sr. Goveror de Mahon no tuviese dificultad en despatchar los individuos por el punto que indicaria, estoy seguro de que hallaria un buen numero de trabajadores del campo para establecerse en Bougie, ó en otro parage en que pueden ser mas utiles.

Es cuanto puedo manifestar a V.S. y dispongo de S.S.S.G. S.M.B.

J. Olivar

(1) Esborrany de la carta del vice-cònsol al cònsol a Palma

D. 14

Ciuda. 1r Junio de 1834 (1)

Muy Sor Mio y de mi mayor respecto:

Incluyo a V.S. el mensual del mes pasado Mayo.

Como el Governador de Mahon no quiere despatchar pasa-

portes para ningun punto de la Colonia de Argel ha supsedido que un barco de aqui que se fue se llevo algunos pasajeros con pasaporte por puntos de la Peninsula para que esta jente, tanto hombres como mujeres hir a cualquier punto a buscar trabajo, llegando en Argel se desembarcaron y quisieron quedar alli, y aora el Consul Español de alli ha oficiado al Governador de Mahon de que tal Patron se havia llevado jente con pasaporte para España y los havia dejado en Argel y asi que le aplicasen la ley, en vista de esto veo imposible el que nadie pueda hir a establecerse en aquella colonia.

Disponga V.S. de su mas atento y S.S.Q.S. M.B.

Jn. Olivar

(1) Esborrany de la carta del vice-cònsol al cònsol a Palma

D. 15

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma, 12 Novembre 1840 (1)

Monsieur

M'étant assuré que des Capitaines de Batimens espagnols qui s'expédient des Yles Baléares pour nos Possessions dans le Nord de l'Afrique vont, avant que des'y rendre, faire échelle dans d'autres Ports, et favorisent, s'ils ne la font eux mêmes, une contrebande qui nous est extrêmement perjudicable, j'ai cherché le moyen

d'empêcher, autant que possible, le changement de destination de ces Navires. En conséquence, après m'être entendu avec Mr. l'Inspecteur Général Directeur des Finances de l'Algérie, j'ai résolu de demander aux Patrons, lorsqu'ils viennent à ma Chancellerie faire viser leurs Papiers, l'exhibition du manifeste de leur chargement que j'inscris en détail sur leur patente de santé. De cette manière, il sera facile aux autorités françaises de vérifier s'il y a eu un chargement dans la nature de la Cargaison, et par suite de prévenir les fraudes qui se commettaient à notre préjudice.

Je vous prie, Monsieur, de vouloir bien adopter le même mode de procéder, et indiquer sur la Patente de Santé des Bâtimens qui s'expédient à l'avenir de votre Port pour l'Algérie, le chargement du Navire au moment de l'expédition. Je ne pense pas que vous trouveriez, plus que je ne le fais moi-même, de l'opposition de la part des Capitaines d'exhiber la Guide de la Douane; mais cela arrivait, vous auriez soin de leur dire que des ordres ayant été donnés à l'Administration Civile de l'Algérie ainsi qu'à tous les Bureaux de Douanes de nos Possessions d'exiger cette formalité, ils pourraient s'exposer à de graves embarras s'ils se refusaient à s'y soumettre.

Agréez, je vous prie, Monsieur les nouvelles assurances de ma parfaite considération.

Le Consul de France
Hersant

(1) Carta del cònsol al vice-cònsol J. Olivar a Ciutadella.

D. 16

Vice Consulat de France a Ciutadella (1)

Nous G. Morera Vice Consul de France a Ciutadella de Minorque

Certifions que le Bateau appelé Saint Antoine, jaugeant dix nef touneaux, sous pavillon espagnol, comandé per le Patron François Bausa, part de ce port équipé de neuf personnes, compris le Patron, et ayant a son bord cent quatre vingt sept passagers, suivant le certificat ci-joints, delivré par le Conseil de cette ville pour aller a Alger.

Certifions qu'il n'existe aucune maladie contagieuse ou epidémique dans le port et lieux environnements.

Certifions que toutes les personnes qui sont embarqués a bord du dit Bateau, equipage et passagers, jouissent d'une bonne santé ainsi qu'il appert du sus dit certificat delivré par le Conseil de cette ville.

En foi de quoi, nous avons segné ces presentes, et y avons apposé le timbre de notre viceconsulat.

Delivrez a Ciutadella de Minorque le 20 Juillet 1841.

G. Morera
(segel)

Chargement du susodit Bateau

13	treize ânes	2.600 Rs on
6	Sis cochons	252 "
17	Dix sept chevres	238 "
3.600	Trois mille six centes briques	720 "

	Somme	3.810 Rs. on

(1) És una mostra dels certificats de patent de sanitat expeditos pel vice-cònsol.

D.17

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma, le 28 Septembre 1841 (1)

Monsieur

J'ai l'honneur de vous adresser un avis qui m'a été transmis par S. Exc. Mr Le Président du Conseil, Ministre de la Guerre, tendant à appeler en Algérie le plus grand nombre possible de **Ter-rassiers**, pour être employés aux travaux de l'obstacle continu qui s'exécute en ce moment dans la plaine de la Metidja.

D'après les ordres de S. Exc. je vous prie de faire donner à cet avis toute la publicité possible, et je vous invite en outre per-

sonnellement à faire connaître que vous viserez **gratis** les passeports des ouvriers tarrassiers qui se décideront à répondre à l'appel du Gouvernement Français.

Agréez, Monsieur, les nouvelles assurances de ma parfaite considération.

Le Consul de France
Hersant

Mr. Morera Vice consul de France à Ciutadella

(1) Veure D. 18

D. 18

Ministère de la Guerre

Avis aux Ouvriers Terrassiers disposé
à passer en Algérie

Les Travaux Publics en Algérie ayant pris un plus grand développement, et devant être paussés avec une nouvelle activité l'Administration fait connaître qu'elle pourra employer à ces travaux tous les terrassiers qui se présenteront.

Voice les conditions qu'elle offre à ces ouvriers:

La certitude d'être employés immédiatement aux travaux ci

dessus indiqués, quelquefois à la journée, mais de préférence à la tâche, à des prix toujours avantageux pour de bons ouvriers.

Une ration de pain, de viande, de sucre, de café, de sel et de légumes secs, et double ration de vin, pendant tout le temps qu'ils travailleront pour l'Administration.

Le traitement dans les hôpitaux militaires, et aux frais de l'Etat dans le cas de blessures par accidents survenus sur les travaux.

Nul ne sera admis, s'il n'est porteur de certificats des autorités locales constatant qu'il exerce réellement la profession de terrassier qu'il est valide, et qu'il jouit d'une bonne réputation.

D. 19

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma le 25 Octobre 1841

Monsieur

Par suite des observations que j'ai soumises au Gouvernement du Roi au sujet de l'avis que j'ai eu l'honneur de vous transmettre le 28 du mois dernier, appelant en Algérie les ouvriers terrassiers qui désireraient y émigrer, Son Exc. M. Le Maréchal Président du Conseil, Ministre de la Guerre, m'a donné de nouveaux ordres que je m'empresse de vous communiquer:

Voici ce que Son Excellence me dit, sous la date du 14 de ce mois:

«Pour faciliter le passage des ouvriers maçons, tailleurs de

pierre, charpentiers, charrons, forgerons, terrassiers et manoeuvres qui seraient disposés à se rendre en Algérie, je vous autorise à nolisier pour le compte de mon Département et aux conditions le plus économiques possibles, des bâtimens du commerce pour les transporter à Alger.

Les frais aux quels ces transports donneront lieu seront payes aux capitaines de ces navires par les soins de M. Le Directeur de l'Interieur sur la presentation d'Etats d'embarquemens arrêtés et certifiés par vous, et indiquant, outre le nom, l'âge et la profession de chaque passager, la somme que vous aurez réglée d'avance pour leur transport et leur nourriture.

Vous ne perdrez pas de veu qu'il s'agit en ce moment de favoriser l'emigration des terrassiers et de quelques ouvriers d'art seulement. Les cultivateurs trouveront à leur tour un débouché en Algérie, maix il faut attendre que les opérations qui s'exécutent, et qui ont pour but d'assurer le sécurité dans la Metidja, et de livrer cette vaste plaine à la culture, soient assez avancés pour que des colons puissent s'y etablir sans danger.

Les détails qui suivent serviront à fixer les ouvriers sur la manière dont le travail est rétribué en Algérie.

Les travaux de terrassement que l'Administration fait exécuter en Algérie se donnent de préférence à la tâche. Les prix qu'elle accorde varient ainsi qu'il suit:

Pour creuser les canaux de desséchement, de 0 fr. 75 centimes à 1 franc, 50 ces. le mètre cube.

Pour les déblais de schiste 1 ère qualité 1 fr, 25 ces le metre cube

" " 2 de qualité 1 fr, 15 ces "

" de terre forte 75 "

" de terre ordinarie 50 "

Les terrassiers et manoeuvres employés à la journée, reçoivent desde 2 francs à 2 francs 75 centimes par jour, suivant les aptitudes.

Les charpentiers sont payés de 3 à 4 francs par jour.

Les forgerons de 4 à 5 " "

Les maçons et tailleurs de pierre de 4 à 5 " "

Les charrons de 4 à 5 " "

Ces différens prix sont ceux qui ont été accordés pour les travaux effectués jusqu'au mois de juillet dernier. Il est possible qu'en raison du développement que les travaux publics ont pris depuis cette époque, l'Administration ait été obligée de les augmenter formel au delà de ces bases.

Quant aux rations de vivres mentionés dans l'avis que je vous ai précédemment adressé, elles seront fournies en déduction du salaire indiqué ci-dessus et en veu d'assurer la subsistance des ouvriers qui sur quelques points, ne pourraient se procurer les objets nécessaires. La ration, bien entendu, est réduite suivant le désir de chacun. Les ouvriers demeurent d'ailleurs libres de se pourvoir comme ils l'entendent des alimens dont ils ont besoin».

Pour l'exécution de ce qui précède, je vous invite, Monsieur, à donner la plus grande publicité possible à l'appel que le Gouvernement du Roi fait aux ouvriers qui désirent améliorer leur situation.

Vous voudrez bien, quant aux mesures à prendre, suivre exactement les indications faites par S. Exc. M. Le Président du Conseil, et m'envoyer un duplicata des états d'embarquement que vous délivrerez aux Patrons pour réclamer à Alger le prix que vous aurez consenti pour le passage, et la nourriture des individus que vous leur donnerez à transporter.

Je compte, Monsieur, sur votre zèle pour m'aider à satisfaire en cette circonstance aux intentions du Gouvernement du Roi, et je vous serai obligé de me tenir parfaitement au courant de ce que vous ferez pour remplir en ce qui vous concerne le but qu'il se propose.

Veillez m'accuser réception de la présent, et agréer Monsieur, les nouvelles assurances de ma parfaite consideration.

Le Consul de France
Hersant

Mr. G. Morera Vice consul de France à Ciudadela.

D. 20

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma, 18 Novembre 1841

Monsieur

Le bruit ayant circulé que le prix des vivres en Algérie absorberait presque entièrement la solde offerte par le Gouvernement du Roi aux ouvrières qui se décideraient à aller prendre part aux travaux de l'enceinte continue de la Plaine de la Metidja, et ce bruit pouvant et devant même fruster l'Administration française dans son espoir d'obtenir des Baléares des Ouvriers valides, je m'empresse de vous faire connaître la composition et le prix de la ration telle qu'elle sera fournie à ceux qui préféreront s'approvisionner des Magasins du Gouvernement à chercher à se pourvoir ailleurs:

Pain		22 onces 1/2
Viande	7 "	1/2
Riz	2 "	
Sel	1/2 "	
Vin	1/2 cortó	

Le prix de cette ration ainsi composée sera de 57 à 60 centimes, pu de 19 à 21 dobleros mayorquins.

Je vous prie de vouloir bien donner toute la publicité possible aux renseignements qui précèdent et de m'acuser reception de la présente.

Je vous renouvelle, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération.

Le Consul de France
Hersant

M. Gabriel Morera, Vice Consul de France à Ciudadela

D. 21

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma, 6 Décembre 1841

Monsieur

Les Dépenses pour frais de traversée aux quelles a déjà donné lieu l'envoi des ouvriers des Yles Baléares, sont tellement conside-

rables qu'il convient de renoncer à en envoyer un plus grand nombre à de pareilles conditions. D'après une Dépêche que je viens de recevoir de M. Le Gouverneur Général des Possessions Françaises dans le Nord de l'Afrique, je vous prie de suspendre entièrement le départ des ouvriers qui, par suite des avis publiés, peuvent vous avoir manifesté le désir de passer en Algérie.

M. Le Général Bugeaud me mande qu'il arrive d'ailleurs assez d'ouvriers de France, pour que nous puissions entièrement renoncer à faire un appel à ceux de l'étranger. Il ne faut laisser partir dorénavant que ceux déterminés à entreprendre le voyage à **leurs frais**.

Veillez donc, Monsieur, avoir la bonté de tenir la main à l'exécution de la recommandation de M. Le Gouverneur Général que j'ai l'honneur de vous communiquer.

Agréez, Monsieur, les nouvelles assurances de ma parfaite considération.

Le Consul de France
Hersant

M. G. Morera, Vice Consul de France à Ciudadela

D. 22

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma 18 juin 1851

Monsieur

Mr. le Ministre des Affaires Etrangères par sa Dépêche du 31 Mai dernière m'engage à ne délivrer de visa de passeports pour nos possessions dans le Nord de l'Afrique qu'aux individus d'une moralité sûre et habitués surtout aux travaux de l'agriculture. Il paraît que cette mesure, à laquelle je viens vous prier de vous conformer à l'avenir, a été provoquée par suite de plusieurs méfaits commis par nombre d'Espagnols dans la Province d'Oran.

Veillez agréer, Monsieur, les assurances de ma considération distinguée.

Le Chancelier gérant le Consulat.

Y. Choussat

Monsieur Gab. Morera Vice consul de France. Ciudadela.

D. 23

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma 19 avril 1853

Monsieur

Mr. le Ministre des Affaires Etrangères a écrit à Mr. l'Ambassadeur de France à Madrid la Dépêche suivante:

«Général: Vous m'avez communiqué par une lettre date du 19 Janvier dernier copie des instructions que vous avez adressé à nos Consuls en Espagne pour les inviter à n'accorder de visa aux Espagnols qui se rendent en Algérie que sur la présentation de Passeports parfaitement en règle. Mr. Le Ministre de la Guerre m'écrit que ces instructions n'ont pas été exactement suivies. Tantôt les passeports ne portent point de signalements, tantôt ils ne mentionnent que l'âge de porteur ou bien le même passeport set à toute une famille, quelque fois même à des personnes étrangères l'un à l'autres. Je vous prie de faire parvenir de nouveau à nos Consuls les recommandations les plus précises pour qu'ils s'abstiennent de viser tout passeport que serait collectif ou que serait irregulier nottament sous le rapport ou signalement».

Je m'empresse pour me conformer aux instructions de Mr. Ministre des Affaires Ettrangères et de Mr. Le Général Dupich de nous communiquer celles dépêches et de vous prier uniquement de ne pas vous écarter des règles qui y sont tracés.

Je vous ferais d'ailleurs observer, Monsieur, que dans la Chancellerie de le Consulat, il sera délivré seulement désormais des passeports colletifs à un père de famille, à sa femme et à ses enfants mineurs.

Recevez, Monsieur, les nouvelles assurances de ma parfaite consideration.

Cabarrus

Mr. Gabriel Morera Vice-Consul de France. Ciutadella.

D. 24.

Consulat de France aux Iles Baléares

Palma le 3 février 1858

Monsieur

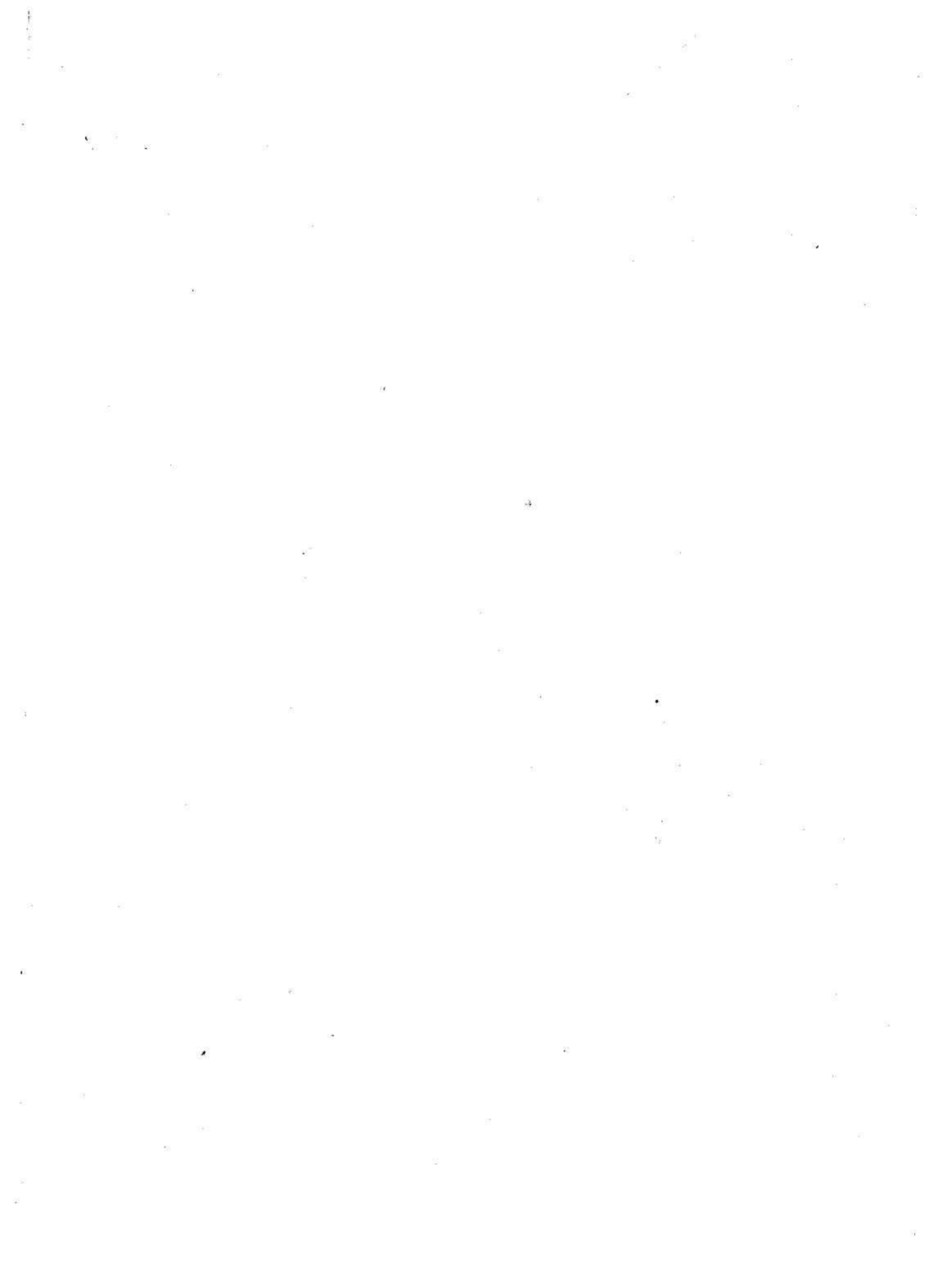
Vous ne délivrerez à l'avenir aucun passeport ni visa.

Tous ceux qui voudront désormais se rendre en France ou dans les possessions françaises devront se présenter dans ma Chancellerie.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma consideration la plus distinguée.

Le Consul de France
Cabarrus

Monsieur Faner Vice Consul de France à Ciutadella

L'ESCOLA DE MÚSICA DE MAÓ (S.XVIII). NOTES PER A LA SEVA HISTÒRIA

JOAN ROSSELLO LLITERAS (*)

No és la primera vegada que la Revista de Menorca contribueix a completar el mosaic de la història local de la música. Ja fa estona (1962) que en Miquel Barber Barceló teixia una semblança de la figura de Mn Damià Andreu Sitges, compositor, mestre de capella i organista de la parròquia de Sta. Maria de Maó (1). Deseado Mercadal Bagur (1963) feia desfilar davant la vista dels lectors els principals músics menorquins, per naturalesa o per adopció (2); més tard es proposava «estudiar la influencia que el arte de les sonidos,

(*) JOAN ROSSELLO LLITERAS és doctor en Història Medieval, doctor en Filosofia, diplomad en Arxivística i professor de la Universitat de les Illes Balears.

(1) Miguel Barber Barceló, **Un músico del Pueblo. Semblanza del Rdo. Damián Andreu Sitges Pbro., compositor, maestro de capilla y organista en la parroquial iglesia de Sta. María de Mahón (1851-1935)** «*Revista de Menorca*», 53(2962)396-411; (1065)39-93.

(2) Deseado Mercadal Bagur, **Músicos menorquines. Datos biográficos**, «*Revista de Menorca*», 54(1963)57-66; 176-182; 250-254; (1964)60-66, 157-160, 221-226, 297-306; (1965)169-174, 338-362; (1966)89-114.

en sus distintas facetas de música coral, instrumental y teatro lírico, ha ejercido en nuestra manera de ser» (3). Així hom pot conèixer els músics compositors Alaquer i Reyes, Pere Antoni Lull, Servera, Orfila, Benet Andreu Pons, Fuxà, Andreu Sitges, Onofre Reixach, Timoner i Sintes i molts altres que escrigueren hermoses planes de música. També dedica un apartat a l'ensenyança musical i parla de la primera escola de música de Maó, fundada pel carmelita Miquel Lliñàs, vers l'any 1689; però hi ha menys documentació de la que hom voldria trobar.

Mn. Fernando Martí, l'arxiver erudit i labiriós que tant ha contribuït a la clarificació de qüestions desconegudes o boiroses de la història de Menorca, no ha passat per alt el tema musical i ens ha parlat del músic grec Georges Tsaldaris, que ensenyava sonar el clavicèmbal als jovençans de casa bona (4).

Recentment, Gabriel Julià Seguí, entusiasta de la història de l'organeria, afirma que les realitats musicals que tracta (5) cristallitzaren en un període que no va més enllà d'un segle i mig. Admet el fet musical menorquí, però li falten elements per explicar-lo: «abans hi ha un llarg camí fet, desconegut, que caldria refer per poder trobar l'inici d'aquesta afecció i dedicació a la música» (6). Ja, abans, Mercadal Bagur es planyia de la poca dedicació que ha merescut el tema: «Siempre hemos lamentado que se haya escrito muy poco respeto al desarrollo de la música en Menorca» (7).

(3) Id. **Los músicos menorquines**, id. 70(1979)97-118, 239-258; (1980)83-195; id. **La música. Su evolución y desarrollo en Menorca**, id. 73(1982)219-250, 333-396, 467-502.

(4) Fernando Martí, **Estampes maoneses del segle XVIII**, tomamos la referencia de Deseado Mercadal, op. cit. p. 246.

(5) Gabriel Julià Seguí, **Un patrimoni perdut: els orgues de les esglésies de Menorca**, «*Revista de Menorca*», 75(1984) 145-234.

(6) Id. id. p. 147.

(7) Deseado Mercadal, **La música. Su evolución**, op. cit. p. 222.

Mentre complia les meves pròpies obligacions professionals, ordenant i catalogant la documentació de l'Arxiu Diocesà, ha vingut a les meves mans el document que ofrim als investigadors i amants de la història local perquè a poc a poc i entre tots il·luminem els racons del passat que encara romanen foscos.

Mentalment podem traslladar-nos als voltants de la festa de St Antoni de l'any 1755. Aleshores (dia 11 de gener) el senyor Josep Siquier, mestre de capella, de música i organista, havia renunciat a dita ocupació i havia entregat a la Universitat les claus, perquè les 32 lliures que rabia anualment constituïen un sou massa magre pel treball que comportava.

Presentar la dimissió just una setana abans de la festa de la Conquesta és indicatiu que les mútues relacions mestre - jurats tenien molt a desitjar. Ho confirma el fet que després de trobar solució al problema econòmic, els jurats posaren la vista sobre una altra persona, ja sia perquè el senyor Siquier estava fart de promeses i volia realitats o per mutu descontent.

Si aquesta escola era prolongació de la fundada l'any 1687 hauria tingut una pervivència de més d'un segle, i hauríem de cercar les arrels musicals enfora de qualsevol influència estrangera. En la forma com s'expressen els jurats es dona entendre que no es tracta d'una institució novella; més tots la gent ja s'havia familiaritzat amb aquell càrrec i totes les mires s'encaminen a trobar substitut i mitjans per a retribuir-lo.

Dia 7 de març els jurats de la Vila de Maó es reuniren a la Universitat i el jurat Clavari recordà que després de la renúncia del senyor Siquier tots ells s'havien compromès a cercar una persona capaç per als càrrecs de mestre de música i organista perquè n'ensenyàs a la joventut. Després de diversos col·loquis i parlaments es va resoldre per unanimitat que donat que els jurats tenien el dret de patronat de cinc beneficis eclesiàstics (és a dir, que gaudien del dret de presentar candidats per a aquests cinc beneficis) decidien

agregar el magisteri de la música al primer dels beneficis que quedàs vacant. Però ja que per imposar tal obligació els jurats no tenien autoritat competent, determinaren recórrer al bisbe de Mallorca. I fou elegit procurador el Dr. Salvador Mas, pvre.

Abans d'una setmana, el dia 12, de bell nou es reuniren els jurats perquè era millor que quan el procurador acudís al bisbe, li presentàs també el nom de la persona proposada. I elegiren per unanimitat de vots a Jaume Deyà, clergue. Aquest, després d'agrair la distinció rebuda, nomenà procurador seu a Salvador Mas.

Per a ajudar indentificar els cinc beneficis sobre els quals els jurats de Maó tenien el dret de patronat hem buidat alguns registres de col.lacions i hem trobart el següent:

13 d'agost de 1545, benefici fundat per Joan Juneda als Granat. Patró: els jurats. Vaca per mort de Pau Serra, pvre. Són presentats Tomàs Pons, rector de Maó i Joan Juneda. El benefici és conferit al primer (8).

23 de gener de 1560, benefici de l'altar major, vacant per renúncia de Joan Olivar, pvre. Patró: els jurats. És conferit a Bernadí Comas, pvre (9).

2 de març de 1609, benefici de l'altar major, vacant per mort de Joan Albertí. Es conferit a Antoni Pellicer, clergue (10).

1 de febrer de 1611, benefici de l'altar major, vacant per mort de Pere Molines, pvre. Es conferit a Miquel Pons, pvre (11).

4 d'abril de 1612, benefici vacant per renúnciar de Bartomeu Delgado. Es conferit a Antoni Company, pvre. (12).

18 de maig de 1613, benefici de l'altar de Ntra. Sra., vacant per

(8) Arxiu Diocesa de Mallorca, **Registra Collationum**, 1545-1548 fol. 24v y 37 y 51.

(9) Id. **Reg. Coll. 1523-1560**, f. 146.

(10) Id. id. 1609-1610, f. 12v.

(11) Id. id. 1611-1613, f. 5.

(12) Id. id. f. 84v.

renúncia d'Antoni Company, major. Es conferit a Antoni Company, menor (13).

24 de juny de 1614, benefici de l'altar major, fundat per Joan Juneda, vacant per mort de Miquel Company, pvre. Es conferit a Miquel Carbonell, clergue (14).

14 d'agost de 1619, benefici de l'altar major, vacant per mort de Miquel Carbonell, clergue. Patró: els jurats. Presenten a Joan Seguí, clergue, ciutadà militar (15).

22 de setembre de 1620, benefici de l'altar major, vacant per mort de Joan Juneda, pvre. Es conferit a Joan Sintes, clergue (16).

18 de desembre de 1719, benefici de l'altar major, vacant per la mort de Francesc Sanxo, pvre. Es conferit a Cristòfol Mercadal Ferrer, clergue (17).

Any 1720, benefici de l'altar major, vacant per la mort d'Antoni Corentí, pvre. Patró: els jurats. Presenten a Joan Gonyalons, pvre (18).

Quins eren els cinc beneficis que disposaven els jurats de Maó? De moment aquest interrogant ha de quedar sense resposta.

Tingué efecte la petició dels jurats? Sembla que no. En el «Liber Communis Curiae» (19) no hi hem trobat ni una paraula sobre tal punt. Entre les col·lacions de beneficis de 1755-1757 hi hem afinat que el 15 de març de 1755 es fa col·lació de la capellania de St. Josep, de la capella de la Sang «extra muros», sufraga-nea de la Vila de Maó, a favor de Viceç Pons Seguí, pvre (20). I dia

(13) Id. id. f. 175v.

(14) Id. id. 1614-1616 f. 68.

(15) Id. id. 1617-1621, f. 161 y 167v.

(16) Id. id. f. 261.

(17) Id. id. 1717-1721 f. 149v.

(18) Id. id. f. 174 y 179.

(19) ADM. **Liber Communis Curiae**, 1750-1666.

(20) ADM. **Reg. Col.** 1755-1757, f. 12v.

13 de desembre de 1761 estava vacant el benefici de l'altar major per defunció de Joan Gonyalons, pvre. Els jurats en són patrons, i Cristòfol Ferrer Snacho i Francesc Gonyalons, jurats, presenten Mateu Ferrer, clergue; Rafel Gornés, jurat, presenta Dionís Gornés, prevere i vicari de Maó, però no hi ha la més mínima insinuació sobre la referida obligació d'ensenyar música i tocar l'orgue (21).

Posteriorment arribam a una època que es fa necessari augmentar la dotació dels beneficis eclesiàstics i es sol·licita més la reducció de càrreques que llicència per a imposar-ne de noves.

A l'apendix que segueix copiam la part que pot llegir-se del document que ha facilitat la present comunicació. És un full de paper molt malparat: falta una trinxa en la part superior i una clapa d'humiditat impedeix la lectura de les primeres retxes d'ambdues cares (22).

APENDIX

(...) Comane dit empleo de mestra de capella que ha experimentat... per ser rahó, renuncia dit empleo de mestra de capella y organista ab tot lo demás de ell y ha fet entrega en poder de esta universitat de les claus que com a mestra tenia en son poder, suplicant a Ses Magnificencias se dignan admeterly la dita renuncia. De tot lo qual jo el infrascrit notari y secretari, a requisitio y orda de Ses Magnificencias he continuat el present acte ad eternam rei memoriam, etc. Quare etc. Francesch Seguí y Sintés, notari y secretari.

Die 7 martii 1755

Convocats y congregats los magnífichs jurats de la vila y terma de Mahó en la sala de la universitat de ella, fonch proposat per lo magnífich jurat clavari en lo modo y forma siguent.

(21) Id. id. 1760-1764 f. 67v.

(22) ADM. Menorca (sense catalogar).

Magnífichs señors jurats: La causa per la qual se ha fet convocar a Vostres Magnificencias es pera dirlos y deduhirlos de com no ignorama haver el senyer Josep Siquier, mestre de capella, de música y organista, renunciat un y altre empleo a esta Universitat als 11 janer de 1755, com també mateix que en seguida de dita renuncia mutuament nos encarregarem el diligenciar una persona capas per els dits empleos, la que fins al present no havem pogut encontrar, sens dupta per esser tant modicho el annual stipendi, unicamente de trenta duas lliuras per ambos officis, essent estos de molt de treballs.

Per lo que Vostres Magnificencias pregunen un medi en concideració, el que los aparegue mes conducent per el culto de Deu nostre Señor, asistencia de nostra parroquial iglesia y enseñanse de la juventut en la música.

Vostres Magnificencias son savis y prudentes y axi podrán reflectir y deliberar lo que mes convingue, que a mí en tot y per tot hem trobarán prompta a lo que Vostres Magnificencias resoldrán.

E aguts vots després de diversos col.loquis y parlaments tinguts entre ses Magnificencias, fonch resolt concordantment que, suposat han vivament diligensiat per lograr qui les desempeñas en dit offici, lo que no han pogut fins al present encontrar, y en atenció de haverhy en este vila sinch beneficis de que son patronats los magnífichs jurants de Mahó y essent molt rahonable se afavoresque a los qui serveixan a la Universitat, per tant es nostron parer que se agreguia y unesque als magisteris de música y orga un de dits sinch beneficis, el que de estos primer vacara, ab unió perpetua e inseparable, ab tal que vingue obligat el qui en dits empleos sera elegit y dit benefici possehira, en mantenir en lustra y decencia la capella de música y orga y enseñant a los qui voldan apendre y cas que se experimentas fallo en una o altre cosa, que ses Magnificencias a costas y despeses del electo puguen remediar las faltas que forte se puguen experimentar; y per quant no esta en el sol poder

de ses Magnificencies fer la dita unió de benefici que vacarà ab el magisteri, per so se resol y determina que se representia solemnement al Il.lustrissim y Reverendissim Sr. bisba de Mallorca el decret de unió esforsatiu y corroboratiu de nostra demunt dita resolució, de manera que el benefici que primer vacarà no es pugue donar per Ses Magnificencies a altre persone que al mestra de capella y organista qui per ses Magnificencies serà elegit, sempre et in perpetuum per cuyo effecta sia elegit procurador en Mallorca el reverent Dr. Salvador Mas, prevere.

Die 12 martii 1755

Convocats y congregats los magnífichs jurats de la vila y terma de Mahó en la sala de la universitat de ella, fonch proposat per el magnífich jurat clavari ene lo modo siguent:

(...) procurador el reverent Dr. Salvador Mas, prevera, qui en nom de Vostras Magnificencies sollicitas el decret necessari del señor bisba de Mallorca, lo que puntualment se executa per nostre secretari el mateix dia en obediencia de dita resolució per vostres Magnificencies presa; pero com al interim quedia aun allegir y nominar la persona que ben vista los sia en mestra de capella y organista, la que no seria fòra proposit participar al procurador per Vostres Magnificencies elegit, a fi de que la presentas devant de Su Illma. a fi de confirmar la donació que de la primera vacant del primer benefici que vacarà de los sinch de esta Universitat, se ly deu fer; per so Vostres Magnificencies vegem lo que determinan y resolen, que a mí sempre me atroberan prompta a la execució de las suas determinacions.

E haguts vots después de diversos col.loquis y parlaments fonch resolt concordantment que se elegeix en mestra de música y organista al reverent Jauma Deyà, clerga, y suposat que este a supplicas de ses Magnificencies, -havently participat son animo,- lo ha acceptat.

Per esto ses Magnificencies fan donació pura, mera, simpla e

irrevocable al mateix de la primera presentació al benefici qui primer vacará de los sinch de que son patronats los magnificis jurats y que se espera unir al magisteri de música segons se ha per ses Magnificencias o per son lilegitim procurador de impetrar del Il.lustrissim y Reverendissim Sr. bisbe de Mallorca, promatent com prometen ses magnificencias la dita primera presentació al dit reverent Jaume Deyá clerga, per mayor honra y gloria de Deu nostre Señor y augment del culto divino, que tant anhelam.

Et die dicta seu in continenti fonch convocat el reverent Jaume Deyá clergue en la sala de la universitat de Mahó y se ly participá la antecedent resolució y determinació de Ses Magnificencias, el qual acceptá la dita elecció y donació, de cuyas cosas doná repetidas gracias a ses Magnificencias. De tot lo qual yo el infrascrit notari y secretari de la universitat de Mahó, presents per testimonis per dit effecta cridats, Joan Llissart, sindich de la Universitat de Mahó y Joseph Piris, sabater de Mahó habitants, yo el infrascrit notari y secretari ha continuat el present acte. Francesch Seguí y Sintes, notari y secretari. Rubricat.

Et die dicta seu in continenti en presencia dels testimonis infrascrits el rreverent Jaume Deya clerga, el qual constitueix y tribueix a favor del dit reverent Dr. Salvador Mas prevere, tot el poder que pugue y sia necessari per presentar el dit reverent Jaume Deyá, devant de Su Il.lustrissima per el obtento de la vacancia del primer benefici de los sinch de que son patronats los magnifichs jurats de la universitat de Mahó, segons el tenor de la antecedent resolució y donacio; y finalment pera que pugue fer y obrar tot lo que veurá esser necessari y obraria el mateix reverent Jaume Deyá si fos personalment present. Promi habere ratrum sub obligatione bonorum etc. De tot lo qual yo el infrascrit notari y secretari de la universitat de Mahó he continuat el present acte etc. Quare etc. Comprobatum. Estas copias son verdaderas y lealment tretas de son original el...

Quan estàvem a punt de publicar aquest treball encara hem trobat la nota següent:

Item ordenam y manam que per ser molt convenient en el culto divino la pericia de la solfa, deguen tots la ecclesiastichs axi beneficiats com titulars menors de 40 anys, tres dias a la semmane acudir a casa del mestre de la musica o en la casa que esta determinarà per exercitarse en lo cant gregoriano en pena de 5 sous per cade vegade que faltarán, de la qual se aplicará la mitat la matex mestre y la altre mitat a la obra de la iglesia; y deurà dit mestre cada any avisar nos de los que haurán faltat.

ADM. visita pastoral de Ciutadella, feta el 13 juliol de 1755, per l'Ilm. i Rdm. D. Llorenç Despuig i Cotoner. -Hi ha una ordinació consemblant a la parròquia d'Alaior.

UN METODO SENCILLO PARA LA IDENTIFICACION DE LA PIEDRA DOLOMITICA

BRUCE LAURIE
R.H.S. ROBERTSON
Ma. ANGELES VICENTE (*)

La existencia de materiales dolomíticos en las rocas miocénicas de Menorca fue indicada por Freeman, Rotbard y Obrador (1).

Los datos de difracción de rayos-X, análisis térmico diferencial y microfotografías realizadas con microscopio electrónico de barrido, en un trabajo anterior de Laurie, Robertson y Vicente indicaban claramente la presencia de dolomitas en una de las muestras de piedra analizadas. Dicha muestra fue tomada en 1984 de uno de los bloques utilizados en la restauración de 1978-80 de la iglesia San Antonio de Mahón (actualmente «Sa Nostra»). No demostró ningún rastro de deterioro, mientras que otros bloques incorporados

(1) FREEMAN, TOM: ROTHBARD, DAVID Y OBRADOR, ANTONIO: Terrigenous Dolomite in the Miocene of Menorca (Spain). *Journal of Sedimentary Petrology*, Vol. 53, no. 2, pp. 0543/8, Junio 1983.

(*) J.B. Laurie, es Ingeniero.

R.H.S. Robertson. The Resource Use Institute Ltd, bunmore, Pitlochry, RH6 5ED, Escocia.

Dra. M.A. Vicente. Centro de Edafología y biología Aplicada (C.S.I.C.).

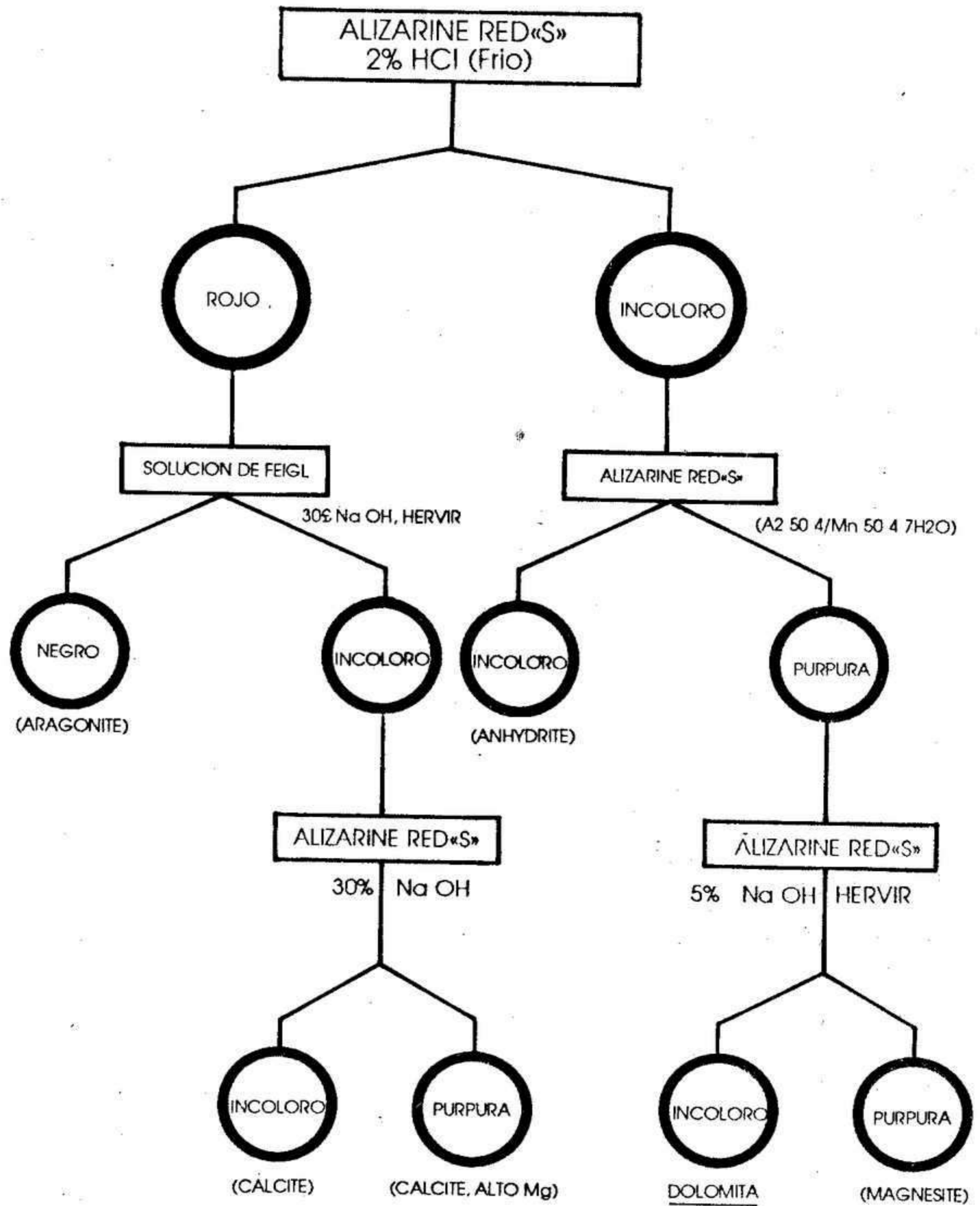

Fig.1: Identificación de la piedra dolomítica mediante la técnica Alizarine Red «s»

al edificio en la misma fecha y expuestos a las mismas condiciones ambientales, bloques que los análisis mostraron que estaban formados por calcita, aparecían seriamente deteriorados.

Es conocida la mayor resistencia de la dolomita al ataque ácido y de ahí su mejor deterioro en el curso de los años. Es interesante, por lo tanto, conocer un método sencillo que permita indentificarla. Un test fácil que permita realizar una prueba en la misma cantera permitiría una selección de los bloques y un muestreo amplio nos indicaría si este material es suficientemente abundante en Menorca para emplearlo en las restauraciones.

En el trabajo antes citado (2) recomendamos el empleo del llamado «*Alizarine Red S*» (rojo de alizarina S). Existen otros métodos, que indicamos en la Bibliografía de esta nota (3, 4 y 5). El empleo del *Alizarine Red S* tiene la ventaja de ser un método sencillo, económico y que no requiere personal especializado. En la fig. 1 se muestra un esquema de la aplicación de este método.

El reactivo *Alizarine Red S* es un producto comercializado por la casa Merck y puede ser adquirido en los distribuidores de dicha casa.

-
- (2) LAURIE, BRUCE; ROBERTSON, R.H.S. Y VICENTE, M.A.: The restoration of buildigns constructed with Menorcan Limestone. Quarterly Journal of Engineering Geology, Vol. 19, pp. 283/9, London 1986 (Traducción al castellano: Rev. de Menorca, Año LXXVIII, 2o. Trimestre 1987, pp. 201-214).
 - (3) FRIEDMAN, G.M.: Identification of carbonate materials by staining methods. Jnl. Sed. Pet., Vol. 29, No. 1, pp. 87-97, Marzo 1959.
 - (4) WARNE, S. St. J.: A quick field of laboratory staining schenes for the differentiation of the major carbonate materials. Jnl. Sed. Pet., Vol. 32, No. 1, pp. 29-38, Marzo 1962.
 - (5) DICKSON, J.A.D.: A modified staining technique fer carbonates in thin section. Nature, Vol. 205, p. 587, London, 1965.

LA NARRATIVA DE MARIO VERDAGUER

JOSE GABRIEL LOPEZ-ANTUÑANO (*)

Al espigar diferentes artículos y ensayos de una época de la literatura española que me apasiona, -la comprendida entre los años 1920 y 1935- me encontré con un extenso estudio, en **La nueva literatura** de Rafael Cansinos-Assens, dedicado a **La isla del oro**. Los elogios vertidos sobre esta novela me abocaron a ese manual de Eugenio de Nora, ya un poco avejentado, pero que todavía no ha sido reemplazado por otro de similares características, para aproximarse a la obra de Mario Verdaguer. En el tomo segundo de **La novela española contemporánea**, Nora cita siete novelas del autor y comenta cuatro. Cuando mi interés por Mario se acrecentaba al hilo de las lecturas de algunas de sus narraciones, cayó en mis manos el número monográfico de esa formidable REVISTA DE MENORCA, dedicada a conmemorar el centenario del nacimiento del ilustre escritor de Mahón. Allí unos espléndidos artículos de Quintana, Manzano, Gaspar Sabater, Manuel Rucabado Verdaguer,

(*) José Gabriel López-Antuñano es licenciado en lengua y literatura hispánicas. Conferencia pronunciada en el Ateneo de Maó.

Gumersindo Riera, Casasnovas Marqués, Fuentes Mollá, Gabriel Juliá, Fontbona, José Tarín y una cuidada cronología biobibliográfica de Carmen Llompарт de Verdaguer, ofrecían una amplia visión de la vida y obra de Mario Verdaguer. Este conjunto de informaciones me animaron a profundizar en la obra del escritor menorquín.

Esbozo, a modo de pórtico, estos apuntes de mi encuentro con el escritor mahonés, pues nos hallamos aquí reunidos para rendir homenaje a Mario Verdaguer ¡Y que mejor marco que la semana del libro, con el que estrechamente está vinculada la vida de Mario; y su ciudad natal, que con tanto ardor cantó en su celebrada **Piedras y viento!**

Acabamos de asistir a la colocación de una placa en la casa que presenció los dos nacimientos de Mario según le gustaba decir: «*el orgánico que no es el verdadero nacimiento del hombre*» y el espiritual que se produce «*cuando podemos reflexionar y darnos cuenta de que hemos nacido*»: En su caso, cuando contempló «*el agua del puerto de Mahón que reverberaba bajo el sol y sintió sobre su cabeza la masa azul de la atmósfera de su tierra*».

Esta placa perpetuará su presencia en la ciudad de Mahón, atestiguará la inscripción del escrito en el libro de la historia; pero esta divisa no procede sólo de la estima de sus paisanos, sino que -merecida- va respaldada por una obra literaria de gran magnitud que el tiempo se está encargando de situar en su verdadero lugar, aunque todavía espero que esta cota sea mayor.

Tal vez en esta misma sala, hace casi treinta años -un 23 de abril de 1960- Juan Hernández Mora realizaba una aproximación a la obra del escritor menorquín en el marco de una conferencia titulada **Mario Verdaguer a la vista**. Los datos que en ésta se ofrecían, sacaban a Mario de un injusto ostracismo y le conferían una importancia que en las décadas de los años cuarenta y cincuenta se le había negado. En una segunda oleada, los artículos antes ci-

tados, y un profundo y atinado libro de Rafael Fuentes Mollá, sobre la novela vanguardista del escritor realzaban su figura. Pero todavía es posible decir más y agigantar su personalidad literaria; sirva como muestra la referencia a su quehacer que sucintamente paso a enumerar:

Escribió: tres libros de poesía; cinco libros y cuatro extensos artículos «*de memorias y cosas*» (incluyo aquí -por ejemplo- el celebrado **Medio siglo de vida íntima barcelonesa**); tres biografías noveladas y dos artículos extensos; dos piezas de teatro convencional y ocho más de teatro vanguardista -**El sonido trece** entre ellas- que harían hoy la delicia de grupos teatrales dedicados a experiencias de vanguardia; tres guiones cinematográficos; doce novelas que nos han llegado y otras más que se han perdido; dos libros de narraciones y, al menos, doce cuentos más, publicados en diarios o revistas, no recogidos en los libros, anteriormente citados. A esta labor creativa es preciso añadir, dieciseis cuidadas traducciones de novelas de renombrados escritores -Vigny, Papini, Mann...-, sus artículos de firma en la prensa, sus críticas literarias a lo largo de algo más de un lustro (1928-1935) y su dedicación a la pintura, con cuadros conservados en buena parte en esta casa.

¿Qué elegir a la hora de rendir homenaje a Mario Verdaguer?: ¿su desperdigada y meritoria colaboración con distintos periódicos de ámbito balear o de la ciudad Condal? ¿su tarea como honesto e independiente crítico literario, preocupado por descubrir todo lo que fuera digno de elogio, al margen de cualquier direccionismo? ¿su formidable tarea como director de MUNDO IBERICO? Podría seguir enumerando interrogantes. Al fin, opté por exponerles una panorámica cronológica de la obra narrativa de Mario Verdaguer, huyendo de los datos técnicos, procurando ilustrar con anécdotas, y mencionando lo publicado y lo que hoy permanece inédito.

La trayectoria narrativa de Verdaguer comienza en el modernismo -**La Venus llora** y **La ciudad de las Mallorcas**- continúa en

los pagos de la novela lírica -**La isla de oro** y **Piedras y viento**- para desembocar -antes de la guerra- en la novela intelectual -**La mujer de los cuatro fantasmas** y **Un intelectual y su carcinoma**-. Después del conflicto bélico su obra literaria está presidida por la fabulación de sus recuerdos con excepción de **Un verano en Mallorca**.

La primera novela que escribió, y destruyó se titulaba **Vanidad**. La redactó a los 15 años y según declara Mario «**sólo me acuerdo del título**». A este primer intento, le siguieron dos novelas que han llegado: **La Venus llora** y **La ciudad de las Mallorcas**. Son dos novelas cortas, modernistas y rechazadas por el autor como pecados de juventud de las que apenas existen datos para confeccionar su historia. **La Venus llora** fue impresa en el taller de Amengual y Muntaner de Palma de Mallorca en el correr del año 1908 y su circulación fue muy reducida; no obstante aparecieron algunas gaceti-llas: por ejemplo, en LA ULTIMA HORA, firmado por «*Jotabe*», con términos elogiosos y animadores: «*Mario Verdaguer ha demostrado que tiene condiciones para desarrollar con más extensión ese género de literatura; y hay que sospechar, por la muestra, que en sucesivas pruebas afianzará lo que decimos*». También EL DEMOCRATA de Alicante acogió otra reseña, firmada por Gabriel Palencia y EL CUENTO SEMANAL publicó un suelto sin firma y muy breve.

La ciudad de las Mallorcas no encontró editor cuando Mario la escribió en 1920 y, más adelante, no estimó oportuno realizar nuevas gestiones encaminadas a su publicación. Hoy continúa inédita. Es una novela modernista, tanto por los contenidos como por los procedimientos narrativos y estilo empleado, de estimable calidad. Centrada en un único personaje, Diego, un adolescente de noble familia, la acción se sitúa en el siglo XIV en Palma de Mallorca. El autor narra el esplendor, decadencia y muerte de D. Rodrigo -padre de Diego-, y la niñez y adolescencia de éste, rebelde ante el oprimente mundo social que le circunda y sujeto de una pasión

amorosa, descrita desde sus inicios hasta su consumación. Bajo este sencillo argumento se abocetan algunas de las características de la narrativa verdagueriana: oposición campo-ciudad, inclusión de paisajes autobiográficos hábilmente desfigurados, el recreo gozoso en la pintura de algunos paisajes, etc.; y en el estilo, la mediterraneidad, traducida, entre otras cosas, en la fuerza plástica de la adjetivación. Al realizar un cotejo entre la novela y la correspondencia con su prima Adelaida se descubre también una velada crítica a la sociedad palmesana.

Hoy no es posible encontrar su tercera novela editada, **La casa de las pulgas**, que publicó bajo el pseudónimo de Abel King en la colección «*la novela mensual*» de la editorial Lux. Junto con otras novelas de la misma colección se anunció en diferentes números de la revista MUNDO IBERICO. Su hijo Mario cree recordar que el contenido de esta novela era policíaco y el propio autor se refiere a ella en una carta dirigida a su hermano Joaquín: «*te mando también una novelita titulada **La casa de las pulgas** de un supuesto inglés que reside en Barcelona. Ha tenido un gran éxito de ventas, más de cinco mil ejemplares desde que ha aparecido. (...) Es simplemente un juego de imaginación, sin valor literario, e indigno de ser firmada con un nombre*».

Es conocida la afición de Verdaguer a participar en tertulias y cenáculos literarios. En uno de ellos -una vez establecido en Barcelona- se fraguó su cuarta novela, **La isla de oro**: Mario habló enardecido de Mallorca y Balagué, propietario de la editorial Lux, pronunció unas palabras que sirvieron de detonante para que explotara el mundo de ficción de Mario Verdaguer. Ante el reto del editor, «*si usted escribe todo esto en forma de novela, yo se la publico enseguida*», el escritor menorquín respondió encerrándose en su despacho con el empeño de sentirse novelista. A sus cuartillas saltaron la vida brillante y epicúrea del Archiduque Luis Salvador de Austria en su palacio de Miramar, la de su corte y las figuras extraordinarias

de Lydia y de Catalina Homar. **La isla de oro** es una novela lírica todavía con algunas resonancias modernistas, pero -al mismo tiempo- con importantes incursiones vanguardistas.

La novela que no salió a la venta hasta el mes de marzo de 1926, la concluyó en septiembre de 1925, según le anuncia a su hermana Teresa en carta fechada el 1 de este mes: «*He hecho una novela que formará un grueso tomo. La entregué a la Editorial Lux y se han entusiasmado con ella, creen que será un gran éxito de librería. Me han comprado la edición y se harán tres tirajes*».

El autor, al mes escaso de la publicación se mostraba muy satisfecho por «*el éxito que está obteniendo (que) rebasa todo lo que me podía imaginar*»; aunque registra el sinsabor de no ser profeta en su tierra, al surgir algunas críticas adversas en Palma de Mallorca. Pese a este contratiempo, en los inicios de mayo, las ventas habían ascendido y la crítica de Madrid y Barcelona se hacía eco con elogios de **La isla de oro**: Entre otros, firmaron artículos: Ballesteros de Martos en EL SOL, Melchor Fernández Almagro en LA EPOCA, Valentín de Pedro en LA NACION, Cansinos Assens en LA LIBERTAD, Andrenio en LA VOZ, Lafuente Vanrell en LA VANGUARDIA, Dhey en EL DIA, Angel Dator EN ESPAÑA Y AMÉRICA, Cristóbal de Castro en LA ESFERA, etc. De todos ellos entresaco las palabras de José Francés en NUEVO MUNDO que fueron, tal vez, las más redondas: «*Desde hace años no se publicaba en España una novela así, recia y hermosa, henchida de virilidad y de arte, función armónica de un constructor y de un estilista esencialmente literario*».

La isla de oro fue traducida a cinco idiomas: alemán, húngaro, francés, ruso e inglés. La primera versión en divulgarse fue la alemana en 1935 con el título **Die goldene insel**, encargándose de ésta Andreas Gaspar.

Ignoro cómo se vendió, puesto que el único dato del que dispongo, es una carta de Mario a Joaquín, reflejando el optimismo del

traductor, que unos días antes le había escrito: «*Me dice (que la edición alemana) será lanzada esta semana. Me dice que los pedidos son ya considerables y que espera, por este sistema, que a pesar de las condiciones desfavorables (pues no hay que pensar por ahora en una venta en Alemania) los pedidos se multiplicarán*».

Cobró, en concepto de derechos de autor por la traducción, dos chelines y además recibiría «*medio chelín por ejemplar vendido*». Lo que no es posible saber es, si disfrutó del dinero que le abonaron en su cuenta de un Banco Vienés, pues Austria había cerrado sus fronteras para la exportación de dinero.

Meses después de la publicación en alemán, la casa Zsolnay solicitó permiso para la traducción al húngaro y al checo. De la versión húngara se encargó Kata Gaspar, esposa de Andreas, y se publicó durante 1936 con el título de **Alomsziget** en la editorial Eugen Prager de Bratislava. No existe testimonio para averiguar qué sucedió con el proyectado intento de traducción al checo. La falta de datos -no obstante- parece avalar la hipótesis de que la versión se frustró.

A pesar de que en **Síntesis autobiográfica** Mario afirma que «*la traducción francesa de mi novela no se hizo hasta la época de mi segunda etapa en Mallorca, en 1954*», se conoce por la correspondencia una versión anterior a cargo de Clotilde Arnier, que no satisfizo al autor. Por otra parte las gestiones encaminadas a su publicación por parte de la traductora en su momento, fracasaron.

El Conde de Saint-Quentin vertió al francés por segunda vez **La isla de oro** en 1954. Esta «*versión fue magnífica*» en opinión de Verdaguer, pues gracias a la «*sensibilidad exquisita (del traductor) ha sabido reflejar en su prosa todos los matices de mi estilo*». El propio Saint-Quentin se encargó de las gestiones para publicar esta novela en Francia, que cristalizaron en abril de 1954 con una editorial de Lyon. Al fin, la anhelada por Verdaguer, versión francesa se pone a la venta en el mes de noviembre. El número de ejemplares

vendidos fue inferior al calculado por Mario Verdaguer y, en los primeros meses del año 1955, le insta al editor para que realice unas gestiones encaminadas a la mayor difusión de **L'île d'or**. Fruto de esa insistencia es «*la buena noticia*» del asalto a París que le comunica el editor Branchet en mayo del 55, pues han confiado la distribución en París a la Maison du Livre français, que es la Distribuidora oficial de los principales editores franceses. Por otra parte, le comunica que han ofrecido los derechos de traducción a una editorial de Nueva York y a otra de Milán. Ni las traducciones al inglés y ni al italiano cuajaron, ni se elevó el número de ventas. Estas fueron de 302 ejemplares en el año 1954, 205 en 1955 y 163 en 1956, según consta en las liquidaciones de estos años.

Retrocediendo a los compases iniciales de 1927, Robert Bernstein, un exiliado ruso, vertió a su idioma **La isla de oro**, aunque no pudo publicarla; y Matilde Llorens la tradujo en este mismo año al inglés, pero la versión no le agradó a Mario.

En la contraportada de **La isla de oro** se anuncia la próxima aparición de **La Feria sentimental** (novela poliédrica). Sin embargo en febrero de 1927 se publica esta novela con el título **El marido, la mujer y la sombra**. No existe documentación para justificar el cambio de título y las hipótesis nos apartarían mucho del núcleo central de esta conferencia. Sólo les diré que **El marido, la mujer y la sombra** no es la simbiosis a **La Feria sentimental** y **Dulce Cataluña** como se ha escrito.

Tampoco existe documentación sobre el lanzamiento editorial, publicidad, planes de difusión, etc.; tan sólo es posible conocer que, cuando la novela es anunciada por la editorial Lux, se hacen bastantes pedidos, aunque éstos no se reflejan en el número de ventas, que fue escaso, como atestigua con enfado Verdaguer: «*Con relación a las demás se ha vendido muy poco y esto me indigna. A veces, al contemplar el río de gente que pasa por la calle de Pelayo, al atardecer, me pregunto: ¿para quién he escrito yo «La sombra»?*»

Llorenç Villalonga en un artículo publicado en EL DIA, de Palma de Mallorca, al poco de editarse la novela, pronosticaba una escasa acogida de lectores y adelantaba una posible explicación para esa falta de interés: «**El marido, la mujer y la sombra** es una novela de una rara originalidad, escrita sin ningún género de concesiones al público, ni a la crítica. Mario perfectamente consciente de si mismo, se complace en jugar y escamotearse al lector, saltando por sobre los convencionalismos que constituyen la estructura de una novela corriente». El lector de entonces, como el de ahora, no estaba dispuesto a enfrentarse con la difícil lectura de una novela que se saliera de los convencionales pagos de la narrativa del momento. Sin embargo la crítica acogió en líneas generales a **El marido, la mujer y la sombra** con elogios; entre otros alabaron esta novela: Cansinos Assens, Benjamín Jarnés, José María Salaverría, Angel Dator, y Ballesteros de Martos. Mostraron alguna reserva Andrenio, Juan Gutiérrez Gili y Lafuente-Vanrell.

Recibió también cartas laudatorias de escritores como Valentín de Pedro, Benjamín Jarnés o Elviro Sans, aunque no faltaron las letras disidentes de García Mercadal. Pero sobre todos, una carta de José Francés, acompañando un recorte de prensa, le colmó de satisfacción a tenor del entusiasmo con el que le refiere esta noticia a prima Adelaida: «*Francés me ha mandado un recorte de periódico inglés, que vio por casualidad, en donde se da cuenta de una conferencia dada por el literato norteamericano Olivier en la Hispanic Society de Nueva York sobre **El marido, la mujer y la sombra**. Parece que habló con gran elogio del libro. Esto me ha causado una gran satisfacción*».

Dejando a un lado las opiniones de los demás, para el propio autor esta novela «*es mi obra predilecta, de la cual estoy completamente satisfecho. La volví a leer hace poco con toda atención y me sentí genio incomprendido*».

En el verano de 1903 visitó Menorca, su isla natal, donde trans-

currieron sus vacaciones. El embriagador paisaje -simbiosis de mar, cielo, viento y rocas- y el trato con la hija de un procer menorquín, Agueda, «*nimbada por un encanto misterioso*», llenaron su espíritu de inolvidables emociones, hasta el extremo que: «Me marché de la isla embrujado, llevándome la doble visión metida dentro del alma, acariciándola con el pensamiento, con la ternura y la pasión del primer amor».

No referiré nada de la gestación de la novela de Menorca, pues de ella habló con extensión Juan Hernández Mora en este mismo lugar y su conferencia está recogida en REVISTA DE MENORCA. No obstante diré que la elaboración debió ser ardua, más de lo habitual en este escritor, pues hasta junio de 1927 no logra entregarla al editor, un año y medio después de redactar la primera línea. Además del tiempo transcurrido, compárese -por ejemplo- con los cuatro meses de **La isla de oro**, en su correspondencia hay expresiones de signo contrario que reflejan gusto o enojo ante el relato de Menorca y un «*ya me la he quitado de delante*» cuando **Piedras y viento** está a punto de aparecer. Muchos años más tarde reflejaba esta gestión, no exenta de dificultad, en **Síntesis autobiográfica**: «*Me costó mucho escribir esta novela, pues me era difícil acoplar al mismo tiempo el pasado y el presente de la isla, pero al final creo que no salió del todo mal*».

Como acabo de afirmar la novela la entregó al editor en junio de 1927 y a éste le agradó. **Piedras y viento** comienza a componerse en la imprenta pasados los calores del verano. Sin embargo el libro de Menorca no se difundió hasta mediados de diciembre, con una distribución, tal vez, desacertada pues tardó en llegar a Madrid según le comunicaba Estevez-Ortega a Verdaguer: «*Ya le dije a Balagué que **Piedras** no se ve por aquí. (...) Al público hay que decírselo desde el periódico, desde la revista, pero también desde el escaparate*».

La acogida popular fue buena y la crítica agasajó **Piedras y**

viento; bien es cierto que, sin el entusiasmo de **La isla de oro** y con alguna voz tímidamente discordante como la de su amigo Llorenç Villaloga. En sentido positivo se pronunciaba Enrique Estevez-Ortega en LA ESFERA con las siguientes palabras: «*Todo este estado político y espiritual de la Menorca pasada, ha sido comprendido de modo maestro y expuesto en forma insuperable por Mario Verdaguer en su novela **Piedras y viento***». En esta misma dirección se alinean las críticas de Andrenio en EL SOL, de Lafuente Vanrell en LA VANGUARDIA, de Cansinos Assens en LA LIBERTAD y, de nuevo, Estevez-Ortega en LA GACETA LITERARIA.

El balance, pues, **-grosso modo-** fue favorable y la primera edición de **Piedras y viento** se agotó enseguida publicándose una segunda en 1928; sin embargo Mario ni esperaba este éxito, «*pues considero mi novela bastante inferior a la **Sombra**, mi obra predilecta y generalmente incomprendida por este público*»; ni le llegó a convencer plenamente, pues según confesaba a Juan Hernández Mora años más tarde «*Menorca se merece un mejor cantor*».

Al poco de la primera edición, le solicitaron el oportuno permiso para traducir **Piedras y viento** al inglés, y, en 1933, Andreas Gaspar y su mujer iniciaron las versiones alemana y húngara respectivamente. La carencia de más información presagia que la traducción al inglés se abortó, mientras que la alemana y la húngara estuvieron en un tris de editarse, impidiéndolo el inicio de la guerra, según declaraciones de Verdaguer. Se vertió al francés en 1960 por la iniciativa de Paul Rasquin, que ya había traducido **Un verano en Mallorca**, aunque no se publicó.

Una de sus mayores ilusiones era la adaptación cinematográfica de alguna de sus novelas. De **Piedras y viento** escribió el guión alrededor del año 1935, sin embargo, a falta de ultimar algunos detalles con una productora de Hollywood, el inicio de la guerra civil española cercenó este adelantado proyecto. Posteriormente, en 1952, Fortunio Bonanova, un actor que trabajaba en Hollywood,

leyó **Piedras y viento** y él mismo elaboró un nuevo guión cinematográfico; así lo contaba Bonanova en una entrevista: «*Durante los últimos meses de descanso que pasé en Palm beach, compuse un guión cinematográfico inspirado en la novela **Piedras y viento** (...). La película es de gran envergadura y requerirá presupuesto muy elevado. Para el principal papel femenino pensé en Claudette Colbert, a la que expliqué el argumento en líneas generales y se mostró entusiasmada (...). Es prematuro hablar del comienzo del rodaje pues la cosa no pasa de ser un proyecto ciertamente difícil y ambicioso, pero no irrealizable ni mucho menos. Antes de todo yo deseo realizar un viaje a España para estudiarlo sobre el terreno. Necesito hablar con el autor de la novela para recabar su autorización y para que me permita ciertas modificaciones en la trama, impuestas por la necesidad de infundir a la acción un ritmo más sorprendente y rápido. Después pasaría por Menorca con un **cameramen** apto, para llevarme vistas de algunos exteriores*». Mario dio su autorización pero no vio realizado su sueño.

Piedras y viento ha conocido dos ediciones más. La tercera sufragada por este Ateneo en 1959 «*como homenaje al gran escritor menorquín*», con gran éxito de ventas en la Feria del Libro de ese año según el testimonio de algunos libreros en periódicos locales.

El último libro que le publicó la editorial Lux fue **Tres pipas** en 1929, subtitulada por el autor «*memorias noveladas*», aunque más bien se trate de tres narraciones de considerable extensión. De este libro apenas hay datos, lo que induce a pensar su paso silencioso por el mundo de las letras. Tan sólo dispongo de una crítica aparecida en LA VANGUARDIA», firmada por Juan Gutiérrez Gili, en la que entre otras cosas dice: «*(En **Tres pipas**) recrea en un amasijo de realidad e imaginación los hechos, las figuras. El ver con ojos de personalidad y superación las cosas más vulgares de la vida es don exclusivo de los espíritus llamados a revelar lo sublime en lo senci-*

llo, lo interesante en lo vulgar». Andreas Gaspar proyectó traducir **Tres pipas** al alemán para «publicar esas tres narraciones en una revista ilustrada».

Con la lectura y admiración hacia Freud, Mario Verdaguer urde su séptima novela, **La mujer de los cuatro fantasmas**. Es un libro en el que «hay bastante originalidad y un alarde de imaginación extraordinaria»; realidad, fantasía y... misterio no sólo en el argumento sino en cuantos elementos externos configuran su historia; con ella abandona «la novela lírica y se adentra en la novela intelectual». Esta transformación se anunciaba ya en **El marido, la mujer y la sombra**.

La novela debió gestarse en 1928, puesto que en marzo de 1929 «reanuda la amarga tarea de la copia a máquina (si bien) todavía no (ha) encontrado un título que (le) guste para la novela de espíritus». Tres meses más tarde ya parece haberlo hallado: «Ya tengo título para la novela de los espíritus». Se llamará **El tranvía de Kun-tag** (...). Es un título nacido directamente del subconsciente como toda la novela. Pero éste no le agrada, pues al entregar la novela al editor, a Balagué, ya adopta «su título definitivo, **De Richet a Freud**» y de este modo se anuncia en la contraportada de **El sonido trece**, obra de teatro estrenada en el Teatro Fantasio y publicada por Lux. Cuando la novela está en prensa, marzo de 1930, el itinerario hasta Freud se ha transformado en **La mujer de los cuatro fantasmas**, título que no convence a Mario, pues «veré si se me ocurre otro (...). No lo creo. El editor está estusiasmado con éste y a mí, en el fondo, me es igual». Sin la euforia de Balagué, pues la editorial Lux se ha hundido y Mario ha firmado contrato con otra casa, la mujer «se ha convertido ahora en **La señorita de los cuatro fantasmas**. Supongo que será el título definitivo». Avatares desconocidos obligan a retornar al antiguo título con el que sale a venta en 1931. La novela debió pasar desapercibida, pues no existe constancia de su aparición en la prensa.

Escribía Mario a Joaquín, en junio de 1933, a propósito de **Un intelectual y su carcinoma**: «*Ahora que leo el manuscrito veo que tiene bastante fuerza y profundidad, hay trozos que leídos como si no fuese el autor me han gustado mucho (...). Los que la han leído me dicen que es muy superior a todo lo que llevo escrito, y también lo creo así, pero temo que por la calidad altamente literaria y filosófica del libro me quede en **genio incomprendido***».

El paso del tiempo no alteró la opinión personal de haber alcanzado la cumbre con esta novela y así en el umbral de su vida, al contemplar su obra con la perspectiva de los años y con visión crítica, comentaba a Laureno Bonet: «**Un intelectual y su carcinoma** sería la única obra que no cambiaría; de lo contrario perdería todo su calor».

Joaquín de Entrambasaguas la incluyó en **Las mejores novelas contemporáneas**, de la editorial Planeta, como la novela más representativa de 1934, justificando su elección con las siguientes palabras: «*Al elegir para que figure en esta Colección, **Un intelectual y su carcinoma**, de Mario Verdaguer, ha sido teniendo en cuenta que representa mejor que ninguna de las del autor el tipo de novela intelectual cultivado por él, pero sin evadirse hacia una deshumanización peligrosa. Pero también porque la considero por su perfección técnica y por su originalidad, como una de las mejores novelas de la literatura contemporánea*».

Redactó el primer manuscrito de su mejor novela en 1929 en la biblioteca del Ateneo de Barcelona, según relata el propio Verdaguer: «*Iba por las tardes a la Biblioteca y cuando ya estaba saturado de aquel ambiente silencioso y conventual, me ponía a escribir algunas páginas de esa novela a la que había bautizado ya antes de nacer, con el título de **Un intelectual y su carcinoma**. Tres o cuatro meses estuve metido en esa labor*».

Pese a concluir la primera redacción al comenzar 1930 y apalabrarla con la editorial Apolo en los compases iniciales de 1931, la

novela no se publicó hasta 1934. El largo itinerario se jalona con los siguientes hitos: en diciembre de 1931 «*está ultimando la corrección de (la) novela **La carcoma** (sic) que saldrá probablemente el mes que viene*»; en abril de 1932 está ya en imprenta, corregida y dispuesta a aparecer, «*cuando al impresor le dé la gana, como sucede siempre a pesar de todas las nerviosidades de autor y editor*»; sin embargo no le entregan las galeradas para corregirlas hasta pasado un año, mayo de 1933. La justificación de este retraso, que tanto perjudicó a Verdaguer, se explica por las dificultades económicas de la editorial Apolo. Solventadas éstas la novela salió a la calle en los últimos días del mes de marzo de 1934.

Las referencias críticas que poseo son escasas, tres en total, y de signo dispar. Recibe elogios de J.A. Abad en la revista FORD, de Gutiérrez Gili en LA VANGUARDIA que considera a **Un intelectual y su carcoma** como «*uno de los contados aciertos de la literatura contemporánea*». Desde la orilla opuesta, José María Salaverría también en LA VANGUARDIA se descuelga con un comentario donde predominan conceptos negativos, originados, posiblemente, por la situación política del momento y por la nueva dirección de la narrativa en el primer lustro de los años 30.

Hubo de esperar años hasta recibir un ofrecimiento para traducir la novela al francés y éste llegó de la mano de Paul Rasquin, aunque no se realizó.

No deseo cerrar la etapa de esplendor de Mario Verdaguer, truncada por la guerra civil, sin mencionar el título de una novela corta que debió escribir en los últimos meses del año 1926, **Eva fuera del paraíso**. La novela estuvo a punto de publicarse en la editorial Atlántida, dentro de la colección «*La novela mundial*». A García Mercadal, director de dicha colección, le gustó y le pareció oportuna, pero algo breve. Le pidió que la alargara «*unas quince cuartillas más*» y por motivos desconocidos ni Mario lo hizo, ni la novela se conserva.

Como acabo de decir la guerra segó la carrera literaria de Mario Verdager. El escritor menorquín iba **in crescendo** y estaba destinado a ocupar un lugar señero en las letras españolas. Esta afirmación no sólo procede de alguien que estudia con detención la obra de un autor, sino también de la pluma de un ilustre escritor como Ramón Gómez de la Serna que en una carta dirigida a Mario le decía: «¿Cómo va esa vida intelectual barcelonesa que usted tiene que ser el que coordine en un día no lejano? (...). Sigo creyendo en la nave que salga de ese puerto pilotada por usted».

Pero sería injusto si únicamente se culpaba a la guerra del obscurecimiento de Verdager, hasta el punto que algunos -y así se lee en letra impresa- le dieron por desaparecido en el conflicto bélico. En mi opinión existen otras causas de segundo orden que explican el declive y son: el ya mencionado retraso en la publicación de **Un intelectual y su carcoma**; el cambio operado en la narrativa española hacia la novela social; la absorción por el periodismo y la crítica literaria; la inestabilidad política que, según se desprende de la correspondencia con Joaquín, le desasosegaba; su dedicación a otro tipo de literatura como las biografías noveladas o -en otro orden-, las traducciones; y, por último, su quehacer pictórico que centró su actividad creativa en 1934 y 1935.

Me referiré, a continuación, a las novelas que redactó desde su retiro palmésano. Adelanto ya el distintivo que las une: los recuerdos.

Su vasta y jugosa experiencia en diferentes redacciones de diarios de la ciudad condal está recogida en **Medio siglo de vida íntima barcelonesa** y en **Noches de papel**, su novena novela, escrita e inédita, elaborada entre los años 1945-1950. Mario Verdager la subtituló, «*vida bohemia de los periodistas barceloneses durante la gran guerra*». A través del protagonista Javier, presenta, noveladas, las tres redacciones de periódico en las que trabajó, con sus protagonistas escondidos bajo pseudónimos, pero fáciles de reconocer

con el simple cotejo de **Medio siglo** y **Noches de papel**. Además de sus recuerdos, Mario Verdaguer insinúa, e ilustra con anécdotas, los siguientes temas: la envidia entre los profesionales del gremio, la bohemia, los condicionamientos editoriales, la compra de plumas con dinero. De **Noches de papel** extrajo un guión cinematográfico que Alfredo Mayo gestionó para su filmación. Por otra parte intentó publicarla a la altura del año 1954 y, encaminado a tal fin, le ofreció la novela a Luis Miracle, pero éste desestimó la oferta.

En mi opinión Mario Verdaguer no debió poner excesivo ardor para editar **Noches de papel** después del silencio de Miracle. Formulo esta hipótesis ateniéndome a varias razones: una, el estado del ejemplar mecanografiado: en éste hay abundantes correcciones de estilo, partes tachadas y un cambio del punto de vista narrativo de la tercera persona (en el original), a la alternancia de la tercera y la primera persona (ejemplar corregido); y dos por una octavilla, manuscrita del autor, en medio de los folios en la que da a entender que la novela está inacabada y pendiente de ser rehecha: «*Lo que a mi juicio hay que hacer (para corregir la novela):*

- volver a copiar todas las hojas con excesivas correcciones;
- suprimir el episodio de la joven que escribe a Javier (pg. 110) pidéndole ayuda;
- ojo a los nombres. Aparecen tres mujeres distintas y todas se llaman María;
- hay dos personajes que se llaman Fernando y tres directores de periódico que se llaman Antonio;
- Suprimir la referencia al metro».

Cuando restablece contacto epistolar con Juan Balagué en 1945, le comunica que tiene «*cuatro obras de gran extensión completamente terminadas*». Una de ellas era, **El camino del cielo** que luego desguazó, desechó, y de la que quedaron como residuos algunos de los cuentos recogidos en **Maravilloso laberinto**, un libro de cuentos con bastante unidad temática, que permanece, pese a su calidad, inédito.

Juan Hernández Mora en la conferencia aludida daba noticia de la siguiente novela de Mario Verdaguer, **El camino de todos**. Su décima novela la presentó al premio «Ciudad de Menorca» en 1955, aunque sin resultado positivo, pues el premio recayó en **La mujer nueva** de Carmen Laforet. En **El camino de todos** se imbrica un romance -con boda- entre Mon -joven estudiante de Vic, **alter ego** de Mario Verdaguer en muchos pasajes- y Beatriz -bailarina de cabaret e hija de un proletario-; con los relatos de la Semana Trágica de Barcelona. La novela posee fuerza por el estilo literario y, sobre todo, por la ambientación de la Barcelona de comienzos de siglo. Sin embargo la narración -en ocasiones- «*pierde el pulso*» por el excesivo apoyo a una u otra de las historias y por la inclusión de fragmentos de temática religiosa, tal vez, para acomodarse a las bases del premio Ciudad de Menorca. La novela, en la actualidad, permanece inédita.

Si entre las vueltas y revueltas del Ciudad de Menorca se enzarzó **El camino de todos**, otro tanto ocurrió por motivos diferentes con **Contraluz**, la siguiente novela escrita por Verdaguer. **Contraluz** es una breve e intensa alegoría, escrita con la fuerza del que ha padecido lo que novela. Tras la metáfora continua, Mario Verdaguer critica la dictadura o dicho con sus palabras «*el poder de aquellos que usan la fuerza para imponer sus ideas*» y, al mismo tiempo, censura el egoísmo arraigado en los comportamientos humanos que sobresale por encima de la solidaridad, que debería existir, entre los que sufren la opresión. A la novela saltan escenas autobiográficas del encarcelamiento sufrido por el escritor de Mahón, cuando las tropas de Franco entraron en la ciudad Condal. Mario concluyó esta narración en 1954, pero al contemplar el horizonte cerrado tanto por su desconexión con el mundo editorial, como por el infortunio del concurso al que se había presentado, optó por guardar en un cajón este relato. En 1957 la Editorial Barna le publicó, y con éxito de ventas, su libro de memorias **Medio siglo**

de vida íntima barcelonesa. Animado por este éxito y con un valedor en Barcelona, Manuel Rucabado Verdaguer, intenta editar **Contraluz** y **Un verano en Mallorca**. Rucabado le comenta en 1958 que *«aquella obra de la angustia **Contraluz** la encontraron deliciosa de estilo, probablemente no puede escribirse mejor, ni pueda darse a entender idea con menos palabras, pero consideran que es obra para editarse en edición de Bibliófilo con dibujos tal como usted tenía previsto. Consideran que no es obra de masa, pero en cualquier caso están dispuestos a editarla después de **Mallorca** que con toda seguridad tendría más éxito que el **Medio siglo**, debido a que el tema es más universal»*. Con posterioridad a esta carta, **Contraluz** obtuvo el **placet** para publicarse por parte del padre Roquer, asesor de la editorial Barna, pero la quiebra de ésta zanjó cualquier ilusión.

Para un hombre como Mario Verdaguer el emplazamiento de su residencia en Palma de Mallorca constituía un privilegiado observatorio de las idas y venidas de los ocasionales visitantes de la isla, de modo que *«todo lo que vi desde los amplios y numerosos ventanales de mi casa (...) me sugirió la idea de escribir una novela sobre este pequeño mundo extranjero enquistado en la vida mallorquina»*.

Mallorca clima ideal, posteriormente titulada **Un verano en Mallorca** -a instancias de Paul Rasquin, que la tradujo al francés-, fue la última novela publicada en vida, en 1959, cinco años después de concluir su redacción. Se cumplía así el anhelado sueño de ver en los escaparates de las librerías una nueva novela, después de casi un cuarto de siglo de espera.

Verdaguer esperaba obtener un buen éxito *«por la excelente acogida que ha tenido aquí la novela, aún antes de haberse hecho la debida publicidad»*, pero el número de ventas no debió ser muy elevado. Algunos periódicos recogieron algunas críticas, pero ni éstas rezumaban el entusiasmo de aquellas que se publicaron a

raíz de sus primeras obras de creación, ni las firmaban -salvo excepciones- los más acreditados críticos del momento. A propósito de **Un verano en Mallorca**, Federico Carlos Sáinz de Robles dejó escrito en el diario MADRID: «*Mario Verdaguer, con su ciencia y con su arte, ha hecho de su obra como un pequeño mundo; uno de esos pequeños mundos coloreados e iluminados que nos subyugan desde dentro de esas bolas del grueso cristal de aumento donde están metidas (...) Un verano en Mallorca me parece una narración pletórica de interés y de humanidad apremiante. Mario Verdaguer (...) dota a su última obra de los mentados primores en grado superlativo*». Otras críticas partieron de Antonio Valencia en ARRI-BA, María Luz Morales en DIARIO DE BARCELONA, G(aspar) S(avater) en CORT y Jesús Ruiz en GARBO.

Tras la amarga ceguera, cuando recobra la vista inicia su última aventura narrativa **Rock and Roll**, «*novela de ritmo catastrófico*», subtitulada así por el autor. Sin mencionar el título alude a su gestación en una carta a Rasquin y hoy, en la Biblioteca de Catalunya se encuentran las cuartillas manuscritas, fieles y tristes reflejos del parkinson. La muerte le sorprendió con la novela pendiente de adoptar su forma definitiva.

Antes de poner el punto final, quiero enunciar dos proyectos que según consta por la correspondencia llegaron a tomar cuerpo, pero de los que no existe hoy ningún rastro: **La reina del Chaco**, en la que pretendía novelar la figura de Elisa Lynch, una heroína de Paraguay del siglo pasado que entusiasmaba a Verdaguer; y **La herencia de Caín**. Por último, tal vez, les complazca saber que Mario albergó la idea de escribir una novela del estilo de **La isla de oro y Piedras y viento** sobre las islas Pytiusas. En 1927 recogió documentación, pero no pasó de ahí su proyecto.

MEDIO SIGLO DE VIDA LITERARIA EN BARCELONA

JOSE GABRIEL LOPEZ-ANTUÑANO (*)

Màrius Verdaguer dedicó los últimos meses de su retiro palme-sano a ultimar la edición de **Medio siglo de vida íntima barcelo-nesa**. A las páginas de este espléndido libro de recuerdos saltaron mil anécdotas -vivas unas, referidas otras- del mundo de las artes y de las letras, que con su enjundia dan una dimensión humana a los personajes que configuran la vida cultural de Barcelona durante las primeras décadas del presente siglo. Apropiándome y remen-dando el título, deseo esbozar la actividad literaria (novela y teatro) del escritor de Menorca en sus algo más de treinta años de estan-cia en la Ciudad Condal.

A Barcelona llegó un día de otoño de 1912 con la preocupación de concluir sus estudios de Derecho y con el entusiasmo por abrir-se camino en el campo de las letras, ya que para «*mis ambiciones literarias se me ofrecía -así se lo escribe a Adelaida Saura- un campo más vasto que en Mallorca*» (1). Pese al optimismo con el que acometió este camino de residencia, los diez primeros años

(*) Conferencia pronunciada en el Ateneo de Barcelona.

(1) Carta de Màrius Verdaguer a Adelaida Saura (sin fecha, probablemente de 1914).

fueron duros; por una parte, ante la falta de recursos económicos estables para vivir con holgura él y la familia que fundó en 1914; por otra, el percibir -en los cenáculos literarios frecuentados- que la estética literaria encaraba una nueva derrota y muy distanciada del modernismo que conformó su gusto en sus primeros asomos literarios. Esto ocasionó un prolongado silencio de diez años en sus actividades creativas, roto por esa simpática novela **La casa de las pulgas**, «*indigna de ser firmada con mi nombre*» (2).

Si las tertulias le desengañaron de su caduco modernismo, estos mismos ambientes le animaron a escribir la primera de sus novelas de vanguardia, **La isla de oro**. En la novela de Mallorca se perciben todavía algunas resonancias del estilo de fin de siglo, pero -al mismo tiempo- se aprecian importantes incursiones vanguardistas. Contiene -por ejemplo- algunos postulados estéticos -enunciados unos, desarrollados otros- de la nueva novela, del arte nuevo, según denominación propia, y se observa una proximidad estrecha con las normas estéticas expuestas por Ortega y Gasset en su célebre artículo **Ideas sobre la novela**. El artículo y la novela se escribieron al tiempo -en el verano de 1925-, por la que puede afirmarse que Verdaguer no conoció la propuesta del filólogo madrileño, aunque las ideas renovadoras flotaban en los ambientes literarios y algunos, como Gómez de la Serna, ya los habían aplicado en sus novelas. **El doctor inverosímil o El novelista**.

«*¿Para quién he escrito yo la sombra?*» (3), se preguntaba Màrius al intentar explicarse las razones de la escasa venta de **El marido, la mujer y la sombra**: la ilusión que depositó al concebir y trasladar al papel esta novela, no tuvo respuesta. Verdaguer, conocedor y dominador ya del arte de vanguardia, desarrolla en el presente relato varias líneas argumentales..., pues «*la novela -decía-*

(2) Carta de Màrius Verdaguer a Joaquin Verdaguer (7-XII-1925).

(3) Carta de Màrius Verdaguer a Adelaida Saura (20-II-1928).

ha de tener un sentido de humanidad» (4), ha de reflejar la protéica realidad. Con arreglo a este patrón aborda temas tan dispares como la creación literaria, los límites de la ficción, las relaciones personajes-autor, oposición campo-ciudad, tradición-progreso e inicia un aparente juego literario, «*la novela dentro de la novela*», que había incochado en **La isla de oro** y que no abandonará en sus novelas posteriores. En **El marido, la mujer y la sombra** la novela dentro de la novela es un relato que nace del subconsciente. Junto a esta temática intelectual, en **El marido, la mujer y la sombra**, existen aperturas hacia su compromiso político -y en este sentido hay una denuncia a la primera Dictadura de este siglo, la de Primo de Rivera-; una apertura hacia temas sociales: la transformación operada en Cataluña de una sociedad rural a una sociedad industrial; y una apertura hacia temas culturales: Verdaguer canta a la Renaixença y defiende la pureza de la lengua catalana frente a apositables adulteraciones.

Piedras y viento, su tercera novela, escrita en Barcelona, es la novela de Menorca, de sus paisajes, sus gentes y sus leyendas, con alto contenido lírico; pero también es una novela nueva, de vanguardia, tanto por los experimentos que Màrius realiza con el subconsciente, como por la técnica narrativa. Esta gavilla de elementos se enhebra mediante una historia de amor que se desarrolla en un doble plano pasado-presente con el concurso del contrapunto: de Aguedeta, una misteriosa dama que enlaza con el prototipo de heroína vanguardista, personificación del encanto de la isla, se enamoran el hijo del gobernador de Menorca durante la dominación inglesa y un personaje, llegado a Barcelona, trasunto del autor. Además de la estructura contrapuntística se perciben otras innovaciones técnicas: incorporación de la técnica cinematográfica para ar-

(4) VERDAGUER, Màrius: **La casa de los masones**. «*LA VANGUARDIA*» (Barcelona, 1928).

ticular el fragmentarismo, presencia de micorrelatos y unidades digresivas, y partes de la novela son fragmentos con el tratamiento de tiempo «*a modo de Proust*».

Originalidad, alarde de imaginación y una buena dosis de psicoanálisis se erigen en divisas de **La mujer de los cuatro fantasmas**, su siguiente novela. Una aproximación esquemática al argumento podría arrojar el siguiente resumen: sucesivas reencarnaciones de una mujer en cuatro fantasmas femeninos por los que el novelista, narrador en primera persona, en el plano real u onírico, se siente atraído. Bajo este argumento Màrius Verdaguier aborda los temas intelectuales incoados en **El marido, la mujer y la sombra**, afirmándose en unos (ausencia de límites entre ficción y realidad), modificando su opinión en otros (relaciones personaje-autor). Sin embargo la aportación más interesante en **La mujer de los cuatro fantasmas** es la oportunidad que ofrece el autor al lector para que asista al proceso de gestión de la novela: la novela va naciendo del subconsciente.

En los albores de la década de los años treinta acomete la elaboración de su novela predilecta, **Un intelectual y su carcoma**. Insiste en los temas intelectuales queridos, enumerados a propósito de las novelas anteriores; pero entre ellos destacan dos que deseo subrayar: la misión del escritor y la validez de la ficción. Dudas, cavilaciones, pugna agónica surcan la novela, pero al final Màrius se decanta por la inutilidad de la ficción. Semejante conclusión situa a Màrius en un camino sin salida y es el punto final -en 1931- de su etapa vanguardista-intelectual. Volveré sobre este asunto.

Al glosar **La isla de oro** he mencionado la existencia de un patrón, de unos postulados estéticos, a los que sometía sus novelas y que le servían, añadido ahora, de tamiz al ejercer como crítico literario desde **LA VANGUARDIA**. ¿Cuáles eran estos? Màrius Verdaguier huyó del manifiesto, de la proclama, pues el novelista -decía en **Mirador**- debe custodiar «*los secretos profesionales*»: «*Hay se-*

cretos profesionales que deben permanecer velados para el gran público, al cual hay que mostrar el efecto, pero no la causa. Si no fuese así la pintura y la literatura serían como una comedia de magia que se viese desde las bambalinas. Aparecerían los hilos que tiran y aflojan y se descubrirían los trucos (...) La puerta de la Rebotica debe estar bien cerrada para que nadie pueda entrar en el laboratorio» (5). Sin embargo, de la lectura de sus libros y de sus artículos, se deducen el siguiente decálogo, que aplicó a las novelas escritas en Barcelona:

1) rechazo de los caducos modos de narrar: «*el realismo nos ha envenenado a todos y consume nuestro arte* (6), grita desde **La isla de oro**; 2) huída del reflejo mimético de la realidad; 3) aproximación al mundo real con sensibilidad e imaginación; 4) capacidad del escritor para emocionarse y captar el ánimo del lector; 5) la novela debe nacer del subconsciente; 6) la novela ha de atesorar una acertada y correcta expresión estética; 7) necesidad de elegir nuevas técnicas narrativas; 8) las novelas deben poseer varias líneas argumentales para que posean sentido de humanidad; 9) los personajes deben carecer de pasado; y 10) el creador literario no debe ser hermético.

Alcanzado el último principio estético cabe preguntarse: ¿cumplió Màrius Verdaguer esta preceptiva? La respuesta se desliza hacia el sí en las novelas publicadas entre 1926 y 1934 -entre **La isla de oro** y **Un intelectual y su carcinoma**-, pero esta última señala el punto de inflexión, a partir del cual se distanciará del patrón diseñado.

Caracteriza ese medio siglo de vida literaria barcelona: el predominio de temas intelectuales, donde tienen cabida algunos problemas en torno a la creación literaria entre los que destaco cuatro:

(5) VERDAGUER, Màrius: **Mirador**. Libro inédito.

(6) VERDAGUER, Màrius: **La isla de oro**. Ediciones Nura, Ediciones Cort. Menorca-Mallorca 1985, pág. 94.

a) relaciones personajes-autor; b) ficción-realidad; c) validez de la ficción o -con otras palabras- misión del escritor; y d) relaciones novela-subconsciente.

Entreverados con estos temas, la preocupación de Màrius -en huida del solipsismo- por la sociedad de su tiempo y el compromiso político del escritor. Apunto que estos temas últimos, junto a la evocación de su pasado, constituyen el nervio de su tercera etapa, de las novelas de postguerra.

Esta temática palpitante se sustenta en argumentos muy variados, con el concurso continuo de elementos recurrentes, enumerados a continuación: a) profusión de elementos autobiográficos; b) recreación de espacios escénicos conocidos por el escritor; c) empleo sistemático de una serie de emblemas cuyo conocimiento arrojan más luz sobre el significado de su narrativa: el mar, la catedral, las piedras, la muerte -presente en todas las novelas-, la belleza femenina y el erotismo, entiendo éste como huida del mundo real hacia el mundo de la ficción.

Estos contenidos se revisten de un estilo que se caracteriza por su fuerte expresividad, asentada sobre la densidad del adjetivo y el acierto en el empleo de numerosos tropos; su intenso colorido, mediante el recurso a adjetivos y, en ocasiones, a imágenes y comparaciones de acendrado cromatismo; sencillez expresiva, derivada de un léxico reducido y, tal vez, de su excesiva celeridad en la redacción de sus novelas; belleza que obtiene por la cadencia musical de su prosa y por las sugestivas a la par que audaces imágenes visionarias y oníricas, de metáforas conceptuales y de eficaces desplazamientos de calificativos.

Con semejante estilo consigue Verdaguer -además de cumplir con su preceptiva de escribir con atinada expresión estética- los siguientes objetivos:

-captar anímicamente al lector mediante las cadenas de imágenes y asonancias musicales que no se limitan a decir y a describir,

sino que tienden a encantar al lector para transportarle a una realidad que no es la de su vida cotidiana.

-lograr un tono irónico en sus narraciones, apoyado unas veces en el surrealismo literario y siempre en el expresionismo. De este modo huye del reflejo mimético de la realidad: la distorsiona. El humor, la fina ironía, actúa de lenitivo en la censura e impide que su prosa se deslice en una única dirección: por ejemplo, un excesivo lirismo o una amarga crítica.

-llenar de la luminosidad amplia y cegadora del Mediterráneo sus relatos.

Por último, su técnica moderna, tiene en Proust su modelo en el manejo del tiempo y en el cine la fuente inspiradora de ese fragmentarismo necesario para que las novelas posean varias líneas argumentales y atesoren sentido de humanidad. La modalización es un problema interesante, que resuelve con acierto: huye del narrador omnisciente y elige la primera persona o la omnisciencia neutra a la hora de contar.

Si Màrius no condensó en un sereno manifiesto el «*medio siglo*» narrativo en Barcelona, si lo hizo con las ideas que pergueñó, encaminadas a renovar la escena, aunque -por desgracia- tampoco han llegado, pues alguien las sustrajo y «*las filtró*» a una compañía de teatro madrileña. Este sucedido se lo comentaba a Adelaida en una carta con estas ardorosas palabras: «*la lectura del programa me indignó hasta hacerme soltar gritos. Muchas ideas sobre el teatro, aparecen allí robadas*» (7).

En efecto, Màrius Verdaguer, una vez superados los agobios económicos de los primeros años de estancia en la Ciudad Condal, debió seguir el teatro de cerca como queda constancia en **Medio siglo de vida íntima barcelonesa**. Este asomo a la escena de Barcelona le percató -y lo documentan algunos artículos escritos en

(7) Carta de Màrius Verdaguer a Adelaida Suara (18-VII-1928).

la prensa de aquellos años- de la crisis profunda que aquejaba al teatro *tradicional*», *amordazado por una temática manida y horra de imaginación, por unos autores de escaso talento que repetían fórmulas gastadas, y por unos directores y actores insensibles o recalcitrantes a cualquier renovación teatral.*

Por otra parte, su inquietud intelectual y su sensibilidad debieron conducirle hacia los reducidos y selectos pagos del Teatre Intim de Adria Gual, de Luis Masriera, de Enric Lluelles, etc., donde atisbó el rumbo que tomaba el teatro europeo moderno. Si el contacto con estos ambientes sembró en Màrius una inquietud, la tertulia «dominguera» del Ateneillo de Hospitalet, en casa del pintor Rafael Barradas, germinó la simiente. En esta reunión participaban siempre que visitaban Barcelona, Federico Garcia Lórca y Salvador Dalí, uniéndose a los habituales (Màrius Verdaguer, Sebastián Gasch, José María de Sucre, Juan Gutiérrez Gili, Enrique Leguina, Guillermo Díaz-Plaja, Luis Góngora, Lluís Montanya, y algunos más). Es una lástima que Màrius Verdaguer, que con tanto lujo de detalle narra mil anécdotas de otros cenáculos literarios barceloneses en su «medio siglo», no recogiera las recetas renovadoras del añoso teatro español, que, a buen seguro, se elaboraban en la botica de Barradas.

Pese a la carencia de datos, no es aventurado afirmar que allí Lorca les avanzara sus proyectos teatrales o leyera escogidos fragmentos de algunos de sus célebres dramas o de sus piezas de vanguardia; o que Dalí y Barradas -hombre muy ligado al teatro, que durante su estancia madrileña había realizado ímprobos esfuerzos escenográficos con intención de lograr una profunda renovación «plástica» del teatro - abocetaran el diseño de renovados espacios escénicos y esbozaran originales figurines. Y, como consecuencia, que Màrius, espoleado por éstos, albergara el proyecto de acometer la reformam del teatro español y en este sentido escribiera a Adelaida: «¡Qué actores voy a formar! ¡qué voces más divinas voy a des-

pertar! ¡que barbaridades voy a hacer. ¡qué teatro! ¡Señores, nunca han visto antes cosa igual! ¡El teatro del porvenir! Quedas invitada, por derecho propio, a los ensayos generales» (8). Estas palabras no son producto de un entusiasmo pasajero, pues su afán renovador lo encauzó en una doble dirección: sentar las bases de su «*teatro de avanzada*» -como le gustaba denominarle- y escribir piezas vanguardistas.

Por suerte se conservan las cinco piezas vanguardistas que escribió: **El alucinador**, **El sonido 13**, **El juego de las burlas**, **El espejo curvo** y **La angustia de nuestra sombra**. Como es sabido sólo se estrenó -en el teatro Frantasio de Madrid- **El sonido 13**, que constituyó un acontecimiento y un éxito -el tópico vale- de público y de crítica. **El espejo curvo** visitó varios despachos de Madrid, el de Cipriano Rivas Cherif entre otros, aunque al final no se estrenó, según se deduce de la correspondencia con Adelaida, porque Màrius Verdaguer no se avino a las modificaciones -que amainaban los aires renovadores-, propuestas, tal vez por Rivas Cherif. **El alucinador** estuvo en un tris de editarse y fue prologado por Ramón Gómez de la Serna, pero al final quedó enterrado en el cajón de algún editor.

No quiero concluir esta referencia teatral sin dar algunas pinceladas que sirvan para situar el teatro de vanguardia de Verdaguer. Este se inscribe en la órbita del teatro alegórico-intelectual: con argumentos diferentes, aborda temas como la creación literaria, los límites entre ficción y realidad, relaciones personajes-autor, etc. En cuanto a las innovaciones escénicas destacan entre otras: el deliberado esfuerzo por suprimir «*la cuarta pared*» -e intentar la integración del público en la acción dramática-; la propuesta de utilización de escenarios no convencionales; el apoyo de la acción dramática

(8) Carta de Màrius Verdaguer a Adelaida Saura (sin fecha, probablemente de 1928).

en numerosos y renovados efectos de todos tipo, sonoros, visuales, de luz, etc.

Entre los defectos cabe señalar que el teatro de Màrius Verdguer adolece de esa labor de criba que se realiza, cuando la que se escribe para ser presentado, pasa por el cedazo de la puesta en escena. Pero en conjunto, su teatro de vanguardia ofrece un balance interesante y añade una nota distintiva más a ese paso de medio siglo por la vida literaria barcelonesa.

¿Qué razones aducir a fin de justificar el eclipse de Màrius Verdguer? La guerra civil le segó la carrera literaria: a los tres años del conflicto fratricida en los que le desapareció un hijo, hay que sumar los meses de cárcel, cuando las tropas de Franco entraron en Barcelona, y su auto-exilio en la isla de Mallorca, pródigo durante los primeros años en enfermedades y dificultades económicas. El eclipse fue total, hasta el punto que algunos -y así se lee en letra impresa- le dieron por desaparecido en la guerra.

Pese a este cúmulo de circunstancias, creo que existen otras razones que explican el cambio y posterior declive a partir de **Un intelectual y su carcinoma** y de **El sonido 13** en el inicio de la década de los años treinta. Como razones externas pueden esgrimirse, la absorción por el periodismo y la crítica literaria; la inestabilidad política que, según se desprende de la correspondencia con Joaquín le desasosegaba; su dedicación a otro tipo de literatura como las biografías noveladas o -en otro orden de cosas-, las traducciones; su quehacer pictórico que centró su actividad creadora en los años 1934-1935; la falta de comprensión para su teatro; y el cambio de rumbo de la narrativa española de los años treinta en pos de un tipo de novela más volcada hacia afuera, hacia lo social. Pero el verdadero motivo del descenso en su halito creador -narrativo y teatral- hay que buscarlo en la conclusión a la que había llegado en **Un intelectual y su carcinoma**: si la ficción es ineficaz, la misión del artista, estéril. El consejo que Salomón, el her-

mano del intelectual-escritor, le brinda en la novela citada, parece toda una premonición, o decisión, de la actitud que adoptará Verdaguer en el futuro. Las palabras de Salomón son estas: «*Yo no leo jamás novelas, pero leo tus libros. Son la revelación de la impotencia contra el medio que te rodea, llevan el estigma de tu falta de voluntad. Tu talento se ahoga dentro de algo incomprensible que te aprieta y te hace vulgar. Tu obra está todavía por hacer, debe fecundarse de otro ambiente, dentro de otros paisajes, ha de limpiarse de tu rencor y has de poner en ella la transparencia de tu alma*» (9).

Se produce, por tanto, el abandono de la novela y el teatro intelectual-vanguardista y la apertura de una nueva etapa: el nuevo numen de fecundidad creador la incoha hacia el año 1934-1935, en el que concibe la redacción de lo que con el paso del tiempo será su siguiente novela **Novela de papel**, pero éste no germina hasta que adquiere una relativa tranquilidad en su retiro palmesano.

La creación literaria de la postguerra sobrepasa ya este medio siglo de vida literaria en Barcelona, por lo que se impone cerrar esta aproximación a la obra literaria vanguardista de Verdaguer con algunas conclusiones: nos encontramos frente a un escritor de extremada sensibilidad e imaginación, que sin perder su personal estilo supo incorporar muchos elementos de la vanguardia; frente a un escritor responsable y preocupado por conducir la novela y el teatro a los pagos modernos de la narrativa y la escena europea; frente a un escritor que incorporó a sus relatos y a su teatro muchos de los temas que ocupan a los intelectuales de su tiempo, pero sin encerrarse en su torre de marfil, como hicieron otros; frente a un escritor que ocupará un más alto lugar en la medida en que se continúe investigando, con huída de clichés, en esa zona oscura de nuestra literatura: «la narrativa y el teatro de vanguardia»; frente a un escritor que merecería una reedición de su obra creativa.

(9) VERDAGUER, Màrius: **Un intelectual y su carcinoma**. Editorial Apolo. Barcelona 1974, pág. 231.

ANY LXXIX

(Sèptima època)

TOM XXVII - 1988
INDEX ALFABETIC D'AUTORS
de les matèries contingudes en aquest tom

ESTUDIS

ANDREU ADAME, Cristina.- Escultura barroca y clasicista (Mahón siglos XVII y XVIII)	315
GOMILA HUGUET, Jaume.- L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)	481
HERNANDEZ GOMEZ, Maria Angels.- Escultura barroca y clasicista (Mahón siglos XVII y XVIII)	315
JULIA SEGUI, Gabriel.- Els Amorós, una família de mestres d'obres (Aproximació a l'estudi del barroc menorquí)	31
Els Comas i l'escultura menorquina en el postbarroquisme	441
LAFUENTE HERNANDEZ, Eusebio.- Errores en la autobiografía del Dr. Mateo Orfila	293
LAURIE, Bruce.- El clan O'Cahan	55
Un método sencillo para la identificación de la piedra dolomítica	
MARTI CAMPS, Fernando.- Errores en la autobiografía del Dr. Orfila	293
MORENO RIBOT, Carlos.- El marés; su arquitectura patología y utilización en Menorca	5
MUÑOZ ALAMAN, Ramiro.- El marés; su arquitectura, patología y utilización en Menorca	5
OLIVES PONS, Guillem de.- Pavimentos de mosaico cerámico en Menorca (Estudio y avance para un inventario y catálogo de los mismos)	465
PORTELLA COLL, Josep.- Joan Mir i Mir: Obra anarquista 1898 a 1995	101
ROBERTSON, R.H.S.- Un método sencillo para la identificación de la piedra dolomítica	564
ROSSELLO LLITERAS, Joan.- L'Escola de Música de Maó (S.XVIII). Notes per a la seva història	553
SASTRE MOLL, Jaime.- Política y finanzas de la Corona Mallorquina en la isla de Menorca (1300-1343)	246
SASTRE PORTELLA, Josep.- L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)	481
SEGUI PONS, Joana Maria.- Menorca i la nova organització del territori en	

matèria sanitària	49
SINTES ESPASA, Guillem.- Escultura barroca y clasicista (Mahón siglos XVII y XVIII)	315
VICENTE, Ma. Angels.- Un método sencillo para la identificación de la piedra dolomítica	

CONFERENCIES

LOPEZ-ANTUÑANO, José Gabriel.- La narrativa de Mario Verdaguer	563
Medio siglo de vida literaria en Barcelona	587
MANGUAN I MARTINEZ, Josep.- Presentació del nombre monogràfic de la Revista de Menorca, dedicada al VIIè Centenari de la Conquesta de 1287, amb motiu del centenari d'aquesta publicació	69
MOLL CAMPS, Xavier.- Sobre l'edició del recull de cançons populars menorquines de Francesc Camps i Mercadal	79
TIMONER SINTES, Rafael.- La industria bisutera Menorquina y el Mercado Común	87
TUTZO BENNASAR, Francesc.- Parlament de l'obertura del curs 1987-88	65

VIDA DE L'ATENEU

SALAS CARDONA, Antoni	302
-----------------------------	-----

ERRADES	93, 301
---------------	---------